

Станіслав СТЕЦЕНКО

**ВІЙНИ
ХУДОЖНИКІВ**

РОМАН

Станіслав Миколайович Стеценко

Війни художників

предоставлено правообладателями

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=18696874

Станіслав Миколайович Стеценко «Війни художників». Роман.

Літературно-художнє видання: Фоліо; Харків; 2015

ISBN 978-966-03-7380-8

Аннотація

Роман оснований на реальних фактах біографії відомого українського художника і розвідника-нелегала Миколи Глуценка (у книжці – Микола Гуценко) і відображає події 1940 року. Серед дійових осіб як реальні історичні персонажі – Йосип Сталін, Адольф Гітлер, Вінстон Черчилль, їхнє найближче оточення, художники і літератори, які жили і творили в той час у передвоєнному Радянському Союзі й нацистській Німеччині, – так і вигадані герої. Волею долі Микола Гуценко на початку 20-х років знайомиться з художником-початківцем Адольфом Гітлером і дає оцінку його малюнкам. І ось кращий (на думку фіурера) пейзажист Європи літом 1940-го вирушає з розвідувальним завданням із соціалістичної Москви до націонал-соціалістичного Берліна, звідки, за планами НКВС, він не повинен повернутися живим. Тим більше, що його дружина впала в око народному комісару Лаврентію Берії. Гестапо теж

здогадується про спеціальну місію агента Художника і починає на нього велике полювання...

Содержание

Пролог	6
Розділ 1	13
19 березня 1940 року, 2 год. 10 хв	19
Розділ 2	30
20 березня 1940 року, 2 год. 50 хв	31
20 березня 1940 року, 3 год. 02 хв	37
20 березня 1940 року, 7 год. 35 хв	50
Розділ 3	54
11 березня 1940 року, 19 год. 10 хв	55
Розділ 4	69
20 березня 1940, 4 год. 54 хв	69
Розділ 5	79
19 березня 1940 року, 13 год. 35 хв	79
19 березня 1940 року, 14 год. 15 хв	86
20 березня 1940 року, 2 год. 35 хв	92
Розділ 6	99
20 березня 1940 року, 11 год. 22 хв	99
20 березня 1940 року, 9 год. 45 хв	107
20 березня 1940 року, 16 год. 05 хв	119
Розділ 7	121
20 березня 1940 року, 11 год. 05 хв	121
Розділ 8	136
20 березня 1940 року, 12 год. 12 хв	137

20 березня 1940 року, 12 год. 42 хв	142
Розділ 9	145
20 березня 1940 року, 11 год. 22 хв	145
Розділ 10	155
19 березня 1940 року, 13 год. 30 хв	155
20 березня 1940 року, 15 год. 59 хв	175
Розділ 11	181
28 березня 1940 року, 14 год. 23 хв	182
Розділ 12	199
28 березня 1940 року, 19 год. 45 хв	199
Розділ 13	206
22 березня 1940 року, 18 год. 30 хв	208
Розділ 14	224
22 березня 1940 року, 21 год. 05 хв	224
Розділ 15	243
Розділ 16	250
24 березня 1940 року, 5 год. 30 хв	251
Кінець ознакомительного фрагмента.	254

Станіслав Миколайович Стеценко

Війни художників

*Це не мир, це перемир'я на 20 років.
Маршал Фердинанд Фош (заявив після підписання
Версальського договору в 1919 році)*

Пролог

Коли молоток ліцитатора опустився, я зрозумів, що князь Александер фон Клейст – один із найбагатших людей Західної Європи, власник транснаціонального концерну «Фон Клейст і К^о» і відомий збирач антикваріату купив фальшивий малюнок «Дама в накидці», що начебто був виконаний рукою художника Миколи Гуценка.

Не чекав, що відомий фахівець з антикваріату здатен викинути купу грошей за «фальшака» (так антиквари називають підробки).

Утім, якби я знав, що гарненька молода жінка на малюнку колись була коханкою самого Лаврентія Берії й знаходилася в гущі європейських любовно-шпигунських інтриг 1940 року, то, можливо, ціна малюнка мені не здалася б занадто високою. Але про все – за хронологією...

Того дня, коли фон Клейст купив малюнок, я прибув на один із перших аукціонів російського мистецтва, що його проводив у Парижі аукціонний будинок «Мезон д'арт». Мене, загалом, цікавило українське мистецтво, утім, як відомо, для західних антикварів усе, що було створено на теренах колишнього Радянського Союзу, є російським. Насправді «стовідсоткове російське» мистецтво було російським відсотків на п'ятдесят.

Автоматичні розсувні двері впускали до величезного залу, застеленого розкішними килимами, «антикварну еліту» Парижа, а також Нью-Йорка та Лондона і, звісно, новоспечених російських та українських скоробагачків. Перших – розжирілих на нафто- та газодоларах, а інших – на обладках з бюджетними грошима. Обидва підвиди можна було впізнати по гучних розмовах, черевиках зі страусячої або крокодилової шкіри і неймовірній кількості охоронців.

Я писав для київського журналу «АРТ-Юкрейн», і мене цікавило, хто ж купить дві картини Івана Труша й малюнок олівцем, котрий у каталозі мав назву «Дама в накидці» Миколи Гущенко. Малюнок я вважав «фальшаком». Як відомо, ринок антикваріату на початку ХХІ століття буквально заглинувся підробками. Британцю Джону Маяту, який скопіював близько 300 робіт і продав їх (дещо навіть через аукціон «Крістіс»), ще не було й 70-ти. А скільки таких Маятів працювало по всьому світу, копіюючи видатних і користуючись тим, що шалено вирости ціни на художній ан-

тикваріат! Дістати старе полотно, скопіювати Модільяні чи Матісса й зістарити картину в термостаті, піднімаючи й опускаючи температуру від -100 до +60, не така вже й важка справа. Ще простіше підробити малюнок на папері, датований 40-м роком минулого століття: дістати аркуш паперу, якому років із п'ятдесят, і спробувати скопіювати руку майстра.

На передаукціонному показі я уважно придивився до малюнка Гущенка й упевнився, що це підробка. Хоча важко уявити, хто в Парижі (а не в Україні, де ціни на Гущенка справді високі) буде підробляти його – навіть не полотно, а малюнок. Утім, що мені до того? У мене була власна думка, у «Мезон д'арт» – своя.

І ось сьогодні фон Клейст (на аукціоні я дізнався, що його повне ім'я – князь Александер фон Клейст) купив цей малюнок. І знову ж – що мені до фінансових утрат князя фон Клейста? По суті – байдуже. Єдиний аргумент – я готував велику статтю про фальшування картин. І взяти інтерв'ю в «кита антикварного світу», який щойно пошився в дурні і купив «фальшака», для журналіста – неабияка удача. Та чи не дасть мені фон Клейст відкоша?

Але, як кажуть росіяни, «попытка – не пытка». Вважаю, що в Бонні, де у Клейста знаходиться головний офіс концерну, потрапити до нього я не мав жодного шансу. А от у Парижі, де розташоване лише представництво, шансів у мене було трохи більше. І тому я вже наступного дня входив до оформленої різьбленими панелями дорогих сортів чорного

дерева приймальні «Фон Клейст і К^о» на вулиці Ріволі. На стінах висіли картини й малюнки в дорогих рамах. Краєм ока я відзначив графіку Пікассо. На чільному місці – над головою охоронця, який змір'яв мене з ніг до голови оцінювальним поглядом, – полотно Казимира Малевича. Можливо, тут уже було вготовано місце і фальшивому малюнку Гуценка?

У приймальні керував секретар – чоловік років п'ятдесяти, більше схожий на телеведучого політичного шоу: у бездоганному сірому, у ледь помітну смужку, костюмі з дбайливо підбраною в тон краваткою, що підпирала подвійне підборіддя. Рум'яне обличчя без жодної зморшки з моєю появою набуло виразу ввічливого очікування, і секретар поцікавився французькою з помітним німецьким акцентом: «Мсьє? З якого питання?», записуючи моє прізвище у блокнот.

– Ви домовлялися про зустріч?

Коли я відповів, що не домовлявся, очі у секретаря зробилися круглими і він утратив до мене будь-яку цікавість. Поклав золочений і, очевидно, страшенно дорогий «паркер» (цікаво, а чим же тоді пише сам фон Клейст?) на розгорнутий блокнот. Обличчя із заппадливо-ввічливого миттю перетворилося на холодно-байдуже.

– Вибачте, мсьє (жест «як вас там»), – він кинув погляд у блокнот, в який записав моє прізвище. – Виняткова зайнятість князя фон Клейста не дозволяє йому приймати відві-

дувачів без попередньої домовленості. Викладіть вашу справу, я доповім князю, і, можливо, наступного тижня в Бонні...

– Я журналіст, іноземець і тут проїздом. Моя справа стосується того, що князь учора на аукціоні купив фальшивий малюнок, – швидко випалив я, щоб охоронець, який відразу напружився, не встиг мене виставити геть.

Обличчя секретаря з байдужого знову перетворилося на ввічливо-зацікавлене (ввічливість і байдужість – мабуть, для відвідувачів у нього були лише ці дві маски).

– Зачекайте, будь ласка...

Він устав, застібнув піджак на всі гудзики, підійшов до скляних непрозорих дверей, ввічливо постукав і зайшов. Через кілька хвилин вийшов. Маска номер один на обличчі, «втілення ввічливості», свідчила про те, що аудієнції мене удостоєно. Але коли? Секретар розстебнув піджак, сів і лише тоді урочисто оголосив:

– Князь фон Клейст прийме вас негайно! У вас п'ять хвилин.

Опинившись за скляними дверима, я побачив розкішний письмовий стіл, який міг би зробити честь будь-якій антикварній крамниці. Через величезні, на всю стіну, вікна відкривався чудовий вид на площу з l'Arc de Triomphe (Тріумфальною аркою). До крісла власника стола і за сумісництвом господаря кабінету вів розкішний килим кольору незрілого помаранча.

Назустріч підвівся вже знайомий мені по аукціону князь

фон Клейст. Це був невисокий худорлявий чоловік із зачесаним назад рідкуватим сивим волоссям, через яке просвічувала лисина. На чоловікові був костюм кольору какао, малинова сорочка без краватки. Із нагрудної кишені визирала хустинка кольору сорочки. До слова, прикид типового мільярдера-антиквара. Очі зацікавлено оглянули мою персону. Він обійшов стіл. Я відрекомендувався, він беземоційно кивнув. Протягнув мені розслаблену руку, на якій я помітив дорогу і таку ж антикварну, як і стіл, каблучку з чималим діамантом. Прибрав руку і запропонував сісти на старомодний, але розкішний і знову ж таки антикварний диван, який стояв поряд з обрамленим золотом каміном. Відкрив ящик стола і дістав звідти малюнок «Дама в накидці», поклав його на журнальний столик поруч із диваном. Сам сів у крісло.

– Ви хочете сказати, що цей малюнок – «фальшак»? – посміхаючись, запитав він. Рука зробила млявий жест у бік столу.

– Все свідчить про це, – впевнено відповів я.

Він гмукнув і відкинувся на спинку крісла. Закинув ногу на ногу, задумливо втупився у вікно і запитав:

– Чому ви так вирішили?

Я відповів, що добре знаю руку Гуценка, бо майже два десятки років вивчаю його творчість і пишу про нього.

– Це неможливо, – м'яко заперечив фон Клейст. – На малюнку зображено людину, яку я добре знаю. Крім того, я знаю час із точністю до одного-двох днів, коли він був нама-

льований. Але готовий вислухати ваші аргументи. Чому ви вважаєте, що це підробка?

– Ви знаєте, тут багато речей на рівні відчуття. Важко навіть коротко сформулювати – чому. Я давно займаюся темою підроблених картин і малюнків. Художник часто навіть сам не може однозначно відповісти, його це робота чи підробка. Але якщо спробувати... Я добре знаю руку Гуценка. Манера його письма – типова манера письма імпресіоніста. І це стосується не лише робіт олією, що складають левову частку його доробку. Штрихи Гуценка сильні, впевнені, довгі. Тут штрихи короткі і непевні.

Фон Клейст слухав, схиливши голову набік.

– Ось у чому річ. Так я й думав, – посміхнувся він, нарешті відірвавши байдужий погляд від вікна. – Річ у тім, що цей малюнок було зроблено в купе поїзда, що рухався. Як ви гадаєте, рух поїзда, стіл, який хитається, могли так уплинути на руку художника?

– Можливо, – довелося погодитися мені. – Ви сказали, що добре знаєте людину на малюнку.

– Так. А на малюнку – моя мати. Лілія фон Клейст – уроджена Лілія Гофман. Власне кажучи, саме від неї я знаю про цей малюнок і впевнений щодо деяких моментів життя Гуценка, про які не має уявлення навіть такий «гуценкознавець», як ви.

Розділ 1

Кінець незвично теплої зими 1940 року приніс в Європу тривожний запах передчуття війни. Віддавав він також і запахом зради, причому зради тотальної. Усі зраджували всіх. Колишні друзі миттєво ставали ворогами. Угоди про дружбу і ненапад швидко уклалися, але так само швидко і розривалися. І вчорашні друзі сходилися у смертельному герці.

Німеччина й СРСР, досі смертельні вороги, які щойно воювали в Іспанії, раптом почали «активно дружити» й для початку поділили між собою повалену і вщент зруйновану німцями Польщу. Гітлер перед нападом розірвав німецько-польську угоду про ненапад, а Сталін свою угоду з поляками навіть і не розривав. Навіщо? Польща двома вождями була просто викреслена з переліку існуючих у Європі держав. 150 англійських і французьких дивізій у цей час бездіяльно спостерігали, як союзна їм Польщу стирають з лиця землі.

Загалом ідеї Сталіна і Гітлера – соціалізм і націонал-соціалізм – не надто відрізнялися. І рік тому, в 39-му, вони – дві споріднених душі, два вожді – нарешті знайшли один одного.

Вожді, або фюрери, – вони реанімували цей титул з глибини віків. Колись вождями називали ватажків диких племен, наділених необмеженою владою. Тепер же дві величез-

ні країни зробили крок на кілька тисячоліть назад, проголосивши своїх керманичів вождями. Для цього потрібно було спочатку знищити еліту, щоб ніхто більше не смів зазіхати на титул фюрера. І вони зробили це. Вожді намалювали своїм племенам велике і світле майбутнє. Але тільки завтра. Тих, хто не вірив чи сумнівався, вони теж знищили. Звісно, рано чи пізно вони мали захотіти стати верховними вождями – Європи, а потім і світу. Для цього один мав знищити іншого. Але то в майбутньому. Сьогодні ж вони мусили дружити. Проти решти світу...

* * *

*З осені 1938 року я вирішив іти разом зі Сталіним...
Сталін і я – єдині, хто дивиться лише в майбутнє.
Так, я найближчими днями на німецько-радянському
кордоні подам руку Сталіну і разом з ним розпочну
новий розподіл світу...*

Адольф Гітлер.

*Виступ перед командним складом вермахту 22 серпня 1939
року*

* * *

До речі, мало кому відомо, що якщо брати до уваги людський фактор, то рушійною силою Другої світової війни стали

не Гітлер, Чемберлен чи імператор Хірохіто. Мимоволі ним став імперський міністр Ріббентроп, який переконав Гітлера, що ні Франція (з її найпотужнішою на той час армією в Європі), ні Англія (з її найпотужнішим у світі флотом) не наважаться оголосити війну Німеччині через напад на Польщу. Гітлер надзвичайно довіряв Ріббентропу, оскільки той раніше був послом у Британії.

Але Ріббентроп ніколи не був людиною великого розуму. Красень, який піднявся нагору завдяки вдалому одруженню з донькою винних магнатів Хенкелів, він так і залишився тугодумом. Теща Ріббентропа говорила: «Дивно, що мій зять, маючи так мало мізків, зміг злетіти так високо. Тим боліснішим може бути падіння».

Так і вийшло. Коли 3 вересня обидві держави оголосили Німеччині війну, Гітлер кілька днів перебував у шоковому стані. Люди з найближчого оточення говорили, що фюрер неначе постарів на кілька років. При зустрічі він ставив усім одне й те ж запитання: «І що тепер?»

Ріббентроп назавжди був відлучений від першого кола впливу на фюрера. Але відступати Німеччині вже було нікуди: за два тижні, згідно з радянсько-німецьким пактом, східний кордон Польщі мали перетнути радянські війська.

І ось 6 жовтня 1939 року Польща, зруйнована ударами Люфтваффе, під натиском двох могутніх армій – вермахту і Червоної армії – облишила чинити опір. Частина розбитого польського війська опинилася в німецьких, а частина – в

радянських концтаборах. У німецько-радянському комюніке, поширеному ТАРС, зазначалося: «Сьогодні завдання радянських і німецьких військ полягає в тому, щоб відновити у Польщі порядок і спокій, порушені розпадом польської держави...» А журналіст «Правди» так описав ті дні у столиці нового радянського союзника: «Берлін у ці дні мав особливо жвавий вигляд. На вулицях біля вітрин і спеціальних щитів, на яких вивішені карти Польщі, увесь день юрмляться люди. Вони жваво обговорюють успішні операції Червоної армії. Просування частин Червоної армії позначається на карті червоними радянськими прапорцями».

Англія й Франція почали готувати авіаційний удар по радянських нафтопромислах у Баку, сподіваючись позбавити вермахт пального. Радянський Союз після підписання пакту з Німеччиною вважався у світі її союзником і «гнав» до Німеччини сотні ешелонів з нафтою, рудою, зерном, отримуючи натомість високі технології й зразки новітньої військової техніки.

За кілька місяців до описаних вище подій, у листопаді 39-го, Радянський Союз напав на Фінляндію, яка, за пактом з Німеччиною, була віднесена до його сфери впливу. Молотов тоді гоноровито заявив: «Вести розмови тепер настала черга солдатів».

Ворошилов запевнив Сталіна, що за тиждень радянські танки будуть у Гельсинкі. Та не так сталося, як гадалося. СРСР виключили з Ліги Націй, він зазнав величезних

втрата і пішов на ганебне перемир'я, одержавши незначні територіальні поступки. За результатами війни європейські військові експерти – як німецькі, так і англо-французькі – зробили сенсаційне відкриття, що Червона армія має неефективне керівництво, застаріле озброєння і втратила провідні позиції в європейській військовій ієрархії.

* * *

Газета «Правда», 13 березня 1940 року

Англо-французские империалистические круги подстрекали Финляндию, как ранее Польшу и другие государства, к войне с Советским Союзом, обещая «гарантии» и поддержку в этой войне, сея иллюзии, будто построенные при англо-французской помощи укрепления недоступны для Красной армии. Достаточно было трех месяцев военных действий, чтобы от этих иллюзий не осталось и следа. Они рассеялись вместе с той густой и зловонной тучей антисоветской клеветы и лжи, которой продажная англо-французская печать пыталась ввести в заблуждение общественное мнение всего мира.

Воодушевленные патриотическим порывом, бойцы, командиры и политработники Красной армии и Военно-морского флота показали, что нет таких

крепостей, которых не могли бы взять большевики, что Красная армия – надежная защита Советского Союза и грозный меч для всех его врагов.

* * *

Таким чином, на початку 1940 року в Європі не велося жодних бойових дій, і тому війна швидко отримала назву «дивної». Але всі чудово розуміли, що то затишок перед бурею. Грозові хмари повільно, але невідворотно збиралися над континентом.

Наприкінці січня 1940 року пролунало останнє попередження, що війна всіх проти всіх на порозі: військовий транспортний літак 2-го повітряного флоту Німеччини вилетів з Мюнстера в Бонн з високопоставленим офіцером вермахту на борту і детальним планом атаки Німеччини на західні держави. Через бурю пілот заблукав і сів на території Бельгії, що входила до антигітлерівської коаліції. Пілота й офіцера відразу заарештували. У плані, який знайшли у планшеті офіцера, йшлося про те, що удару по західних державах буде завдано з дня на день. Уряди країн, які згадувалися у плані, сушили голови – справжній той план чи це провокація, на яку були мастаками і німецька військова розвідка адмірала Канаріса, і політична розвідка групенфюрера СС Райнгарда Гейдріха. Більшість була впевнена, що літак і план – це провокація. Але вони помилялися...

19 березня 1940 року, 2 год. 10 хв Москва, Ближня дача, Кунцеве

У лісі гучно закричала сова, і Сталін розплющив очі. Крики нічного птаха не розбудили його. Після приїзду з Кремля на Ближню дачу йому так і не вдалося заснути. Може, тому, що порушив свій режим – у такий час він зазвичай лише виїздив із Кремля.

Його погляд ковзнув по годиннику на стіні (третя ночі), по тілу жінки, що лежала поряд. Віра. Віра Олександрівна Давидова. Прима Большого театру. Мецо-сопрано. Як її називали в театрі, «грім-баба». Для зустрічі з нею він приїхав сюди на дві години раніше. Жінка спала на лівому боці. На широкому, горіхового дерева ліжку. Зазвичай він спав на дивані. Але Віра хотіла, щоб було широке ліжко. Він виконав її забаганку – нехай буде ліжко. Учора охорона привезла і встановила його.

Ковдра прикривала жінку лише частково, відкривши погляду вождя розкішні груди й округлі стегна.

Сталін підвівся з ліжка. Натягнув захисного кольору бриджі, сорочку. Взяв люльку. У нього було кілька люльок. Але ця – чорна із білою цяткою на мундштуку, вироблена відомою англійською фірмою «Дангіл», була улюбленою. Не зводячи очей з розкішного тіла співачки, вибив у попільницю попіл. Дістав з ящика приліжкової тумби з кількома теле-

фонами коробку цигарок «Герцеговина Флор», вийняв дві. Покрутив їх між пальцями, витрушуючи тютюн у люльку. Поклав цигарковий папір у попільницю. Прим'яв великим пальцем тютюн у люльці. Чиркнувши сірником, підніс люльку до рота. Жест, знайомий мільйонам людей у СРСР за фотографіями в журналах і фільмами кінохроніки. Спалахи полум'я в півморозі кімнати відтінили глибокі віспини на щоках і старечі зморшки на шиї. Глибоко, смачно затягнувся, випустив кільце диму. Прислухався до звуків за вікном. Сова замовкла. Але тепер вітер доносив ледь чутний гуркіт вагонних коліс із Київської товарної станції, що знаходилася на південь від Ближньої дачі. Коли вітер змінював напрямок на протилежний, звуки залізниці поступалися так само ледь чутному шуму автомобілів, що мчали по Можайському шосе. Але, звісно, порівняно з гамірною Москвою тут був майже рай.

Сталін ще раз ковзнув поглядом по Давидовій. Подумав: «Чи міг ти, син шевця, думати, що будеш мати таку жінку?» Після брудної дяківської доньки Мотрони, що була у нього, здається, в 1911 році в Сольвичегодську. Або після ще однієї селянки – зовсім юної, але пристрасної 14-річної Лідки Перепригіної у Туруханському краї. Курейка чи Курейки – як називалося те село? Час зітер у пам'яті точну назву. Там навіть нужники були не в кожному дворі. Доводилося в сорокаградусний мороз ходити до вітру в город. За один похід можна було все «хазяйство» відморозити! За юну Лідку він

ледь не втрапив у халепу. Жандарм Лалетін хотів притягнути його до суду за розбещення неповнолітньої. Довелося відкупитися кількома рублями. Лалетіна, здається, потім розстріляв нарком НКВС Генріх Ягода. Він розстріляв усіх, хто мав якесь відношення до заслання вождя. Від судді до жандармів. Підлий єврей, Генох Гіршович усе хотів йому догодити – думав, буде наркомом вічно. Але нічого вічного не буває. Колька Єжов знищив Ягodu-Гіршовича й увесь його рід.

Після Лідки Перепригіної були законні дружини – Катька Сванідзе, Надька Аллілуєва. Першу скопив тиф. Друга, ідіотка, вбила себе сама.

Але кого шкодувати? Бабів? Сьогодні він майже як цар. Чому «майже» і чому «як»? Він цар! Намісник Бога на землі! Хто відмовить живому богу? Він може мати будь-яку!

Коли він єдиний раз приїхав до матері в Горі, та запитала його: «А яку ж ти посаду маєш, синку?» Він відповів: «А пам'ятаєте, мамо, царя? То я тепер майже як цар». Яка різниця, як звати намісника Бога на землі: цар, вождь чи генеральний секретар? Як написав Дем'ян Бедний, мерзенний підлабузник:

Народ наш гениален,
И знает он, кому даст первый свій мандат!
Да здравствует товарищ Сталин,
Наш гениальный вождь, наш первый депутат!

Йому подобаються лестощі. Але Дем'ян Бедний (а в ми-

ру – Фімка Придворов, син повії, який на революційній хвилі висунувся і зробив кар'єру пролетарського поета під псевдонімом Дем'ян Бедний) іноді перегинав палку. Хоча «вождь» – гарне слово, тепер усе більше говорять «вождь Сталін». Спочатку вождем називали тільки Леніна. Та часи змінюються.

Правда, останнім часом Фімка Придворов-Бедний почав патякати зайвого. Вирішив, що йому все дозволено. Довелося вигнати і з партії, і з кремлівської квартири. Поставити під нагляд НКВС. Буде ще зайве базікати, то доведеться перетерти Фімку на табірний пил. Шкода тільки віршів: «Товарищ Сталин, наш гениальный вождь. Наш первый депутат». Якщо знищити Бедного-Придворова, доведеться знищити і всі згадки про нього в історії, а значить, і вірші. А тому – поки що нехай живе.

Погляд знову ковзнув по формах Давидової. Так от, вождю Сталіну тепер не відмовляє жодна.

Як оця – Віра Давидова. Як Наталя Шпілер, як балеринка Ольга Лепешинська. Ці найкращі. Про них марять мільйони. А вони ось тут. Ніч через три.

Сталін посміхнувся собі у руді вуса. Хто відмовить живому богу? Ця, правда, спочатку пручалася. Для вигляду, звісно. Пручалася не замало, але й не забагато. Якраз у міру. Якби пручалася задовго, він би послав її куди подалі. І поїхала б у якийсь гівенний Ухрюпінськ. Працювати у місцевому будинку культури і годувати клопів у робітничому гуртожитку.

А тепер має трикімнатну квартиру в Москві й співає в Большому. Депутатка Верховної Ради СРСР. Тому, що пручалася рівно стільки, скільки треба. Не менше, але й не більше. Та й усі інші такі ж. Ніхто не відмовить великому Сталіну!

Давидова щось пробурмотіла уві сні. Відкрила на мить очі, посміхнулася йому і знову провалилася в сон. А спочатку говорила, що чоловік буде хвилюватися через її часті нічні відлучки. Тоді йому наполегливо запропонували відповідальну роботу далеко від столиці.

Не хвилювався і не протестував. Навпаки, був дуже радий. Що поїде і що його відразу не розстріляли. Чи багато радощів від того, щоби бути похованим у безіменній могилі, як сотні тисяч, а може, й мільйони тих, хто ризикнув не підкоритися волі великого Сталіна?

Сталін узяв з приліжкової тумби причину його безсоння – червону шкіряну теку. Сів у крісло, схрестив ноги. Посунув убік графин і два бокали. У графині було виноградне вино з підвалів Близньої дачі, зроблене за його особистим рецептом. А у теці лежав лишень один аркуш. Шифровка берлінського резидента Амаяка Кобулова. А перед цим була аналогічна шифровка з Лондона від посла в Британії Майського. Сталін не повірив Майському. Але тепер сумніви розсіялися. Інформація Майського підтверджена берлінським резидентом.

«Гітлер, виступаючи перед випускниками Крампніца, офіцерського танкового училища під Берліном, заявив, що

військовими діями у Фінляндії росіяни продемонстрували тактичну неповороткість і таке погане командування й вишкіл, що світ значно змінив думку про боєздатність Червоної армії. Таким чином, вермахт більше не має серйозних супротивників у Європі. І, якщо буде потрібно, за місяць німецькі танки можуть увійти у Москву.

Далі у промові Гітлер заявив, що в світі існує жахлива несправедливість, адже німці займають територію у двадцять разів меншу, ніж росіяни, і через це рано чи пізно наші погляди будуть звернені на схід».

І це його, Сталіна, союзник! Погляд якого от-от буде звернений на схід! Через якийсь час... Який? Він не може зашнути через цей клятий папірець. І не лише через це: вчора 32 німецьких літаки нахабно порушили радянський кордон. Серед порушників – бомбардувальники і розвідники. І саме ця шифровка і ці 32 німецькі літаки не дають йому сьогодні сповна насолодитися принадами «грим-баби» Віри Давидової. Генштаб стверджує, що німці порушили кордон випадково. Але він їм не дуже вірить, тому що не вірить нікому. А якщо літаки порушили кордон не випадково? Невже Гітлер обдурих його й от-от бронетанкові дивізії вермахту посунуть на СРСР?

Шифровку йому принесли о 12-й ночі, коли він зібрався їхати додому.

І весь час, поки кортеж із трьох автомобілів ЗІС мчав його московськими вулицями, а потім урядовим шосе, не міг віді-

гнати думку: «А раптом це правда? Завтра – віроломна зрада Гітлера. Посол Шуленбург передає Молотову ноту про оголошення війни. І за місяць танки вермахту входять у Москву».

Від цієї думки тремтіння пронизало все тіло. Його рука стисла люльку так, що побіліли пальці. Уявив танки з білими хрестами, гуркіт гусениць по бруківці Красної площі. На танках червоні прапори, але не із серпом і молотом, а з чорною свастикою у білому колі. Заплющив очі – видіння зникло. Розплющив – оголене тіло Давидової. Зупинився, нахилився і вкрив її ковдрою. Не тому, що турбувався, аби вона не змерзла. Вигляд оголеного тіла відволікав від думок. А думки крутилися навколо чогось дуже важливого. Він не міг виділити це надважливе серед незначних дрібниць.

На території Польщі перебувала справді величезна армія вермахту, готова до бойових дій. Яка Данія, яка Франція, яка Англія?! Після того, як ми обпаскудилися у Фінляндії, Гітлер може дійсно завтра похерити пакт із СРСР. Так само, як похерив точно такий же пакт з Польщею. Господи, у Гітлера був такий самий пакт про ненапад з Польщею, як нині з СРСР! Чому він про це не подумав раніше? Зрозуміло, що думки Гітлера йдуть второваним шляхом. Укласти пакт. Приспати пильність. А потім ударити. І... за місяць танки вермахту в Москві!

Тепер зрозуміло, що пакт з Польщею був тактичним ходом Гітлера – і не більше. Гітлер, взявши владу у голодній

Німеччині, перегравав усіх цих політиканів, що запливали жиром у ситій Європі. Він волів хоча б тимчасово вивести Польщу з можливого надпотужного антинімецького союзу. Гітлер тоді купив польських лідерів надією на мир!

Сталін пройшовся м'яким килимом до каміна й назад. Обійшов навколо стола, заваленого паперами. Здається, Німеччина уклала пакт про ненапад з Польщею у січні 1934-го. Точно, він пам'ятає, що дізнався про це під час XVII з'їзду партії. Але тоді йому було не до аналізу відносин між Гітлером і Пілсудським. XVII з'їзд – «з'їзд переможців». Підсумки першої п'ятирічки. Перший тролейбус «ЛК» – «Лазар Каганович». У подарунок з'їзду. Перший тролейбусний маршрут – від Білоруського вокзалу до Окружної. Цілих 7 кілометрів. «Радянський маляр» Герасимов намалював його під час виступу на з'їзді. Чудовий портрет!

Веселенький був час. Уперше всі його вороги дружно ка-ялись і хвалили Сталіна за те, що він їх «розгромив, блиску-че застосувавши марксистсько-ленінську теорію». Бухарін, Риков, Томський, П'ятаков, Зінов'єв, Каменєв. Сподівалися, що він їх залишить живими. Дурні! Бухарін – теоретик партії... Який теоретик? Нікчема! Мерзенний збирач метеликів! (У Бухаріна була величезна колекція рідкісних метеликів.) Ботанік! Тепер він, Сталін, головний теоретик партії!

Тоді Польща й Німеччина були майже друзями. Потім швидкий аншлюс Австрії й блискавична анексія Судетської області. Окупація решток Чехословаччини, а далі Гітлеру

маскування було ні до чого. Оточена з усіх боків, Польща була приречена на заклання.

Гітлеру було вигідно, і він похерив пакт із Польщею. А він, Сталін, хіба не з такою ж легкістю похерив пакт про ненапад із Фінляндією? То що Гітлеру заважає зараз похерити пакт із СРСР? Нічого!

На місці Гітлера він сам так і зробив би. Фінська кампанія показала, що Червона армія ні на що не здатна. Можливо, Гітлер думає, що вермахт може справді розбити її за місяць? А хіба це не так?

Устав з крісла, обійшов кімнату по колу. Прочинив двері. Черговий офіцер охорони Георгій Окулов схопився зі стільця, підбіг, виструнчився і козирнув.

– Берію до мене! Негайно. З матеріалами про напад Німеччини на Польщу. Нехай підготує інформацію розвідки про все, що відбувалося напередодні і в перший день війни – 1 вересня 39-го, – Сталін причинив двері й пройшов до вікна з відкритою кватиркою.

Утупився в темряву, де сонно шелестіли невидимі дерева в саду навколо будинку. Десь у лісі знову закричала сова. Чорнота дихнула нічною свіжістю.

Цар Олександр Перший завоював Фінляндію, а він, Сталін, не зміг. Лише дав німцям і всьому світові зрозуміти, що СРСР ні на що не здатен!

Поки що СРСР рятують Англія й Франція, які після нападу на Польщу оголосили війну Німеччині.

Хоча схоже на те, що вони не хочуть серйозно встрягати у бійку. Може, теж сподіваються підштовхнути його на війну з Гітлером?

Але він тільки вчора прочитав доповідну посла в Лондоні Майського про те, що в Лондон от-от прибуде особистий представник Рузвельта Уоллес, який вів переговори з Гітлером про мир в Європі. І Гітлер, начебто, назвав свої умови перемир'я.

Якщо Лондон погодиться на мир з Берліном, що, звісно, дуже малоймовірно... Але все ж, якщо погодиться... Тоді Гітлер піде на схід! У Гітлера під рушницею 140 дивізій. Їх потрібно годувати, одягати. Така армада не може бути бездіяльною. Жодна держава не може просто утримувати таку армію. Навіть рейх. Отже, вермахт повинен воювати. З ким?

З найбільшою світовою імперією Англією? З претенденткою на роль найпотужнішої держави на континенті – Францією? Чи з СРСР після того, як він так осоромився у Фінляндії... Звісно, з СРСР!

А мерзотник Ворошилов запевняв його про швидку перемогу над фінами: «Тижня буде досить, щоб загнuzдати дрібну блоху, що нахабно стрибає і блазнює біля наших кордонів». Потім цю його фразу на весь світ розтиражувала «Правда».

– Дрібна блоха, – пробурмотів Сталін і тихо нервово засміявся. – Що нахабно стрибає і блазнює...

Давидова від його сміху заворушилася на ліжку, але не

прокинулася.

Ось тобі й блоха! І що вийшло? СРСР кинув на фінів дев'ятсоттисячну армію. 200 000 назавжди залишилося у фінських снігах! 30 000 танків проти 30 фінських. Тисяча наших танків на один фінський! І армія загрузла на 8 місяців замість обіцяного одного тижня! Величезні втрати і ганебний підсумок...

У двері тихо постукали, і пошепки, щоб не розбудити го-стю генсека, офіцер охорони доповів, що Берія вже виїхав з Москви і буде за півгодини. Добре, за півгодини Берія му-сить пояснити йому, що означає це повідомлення берлінсь-кого резидента.

Розділ 2

«Литературная газета», березень 1940 року

Мы, отвагой горя, проплываем моря,
Нас враги победить не сумеют.
Над Советской землей свет не сменится мглой,
Солнце-Сталин блистает над нею.

С. Алімов

20 березня 1940 року, 2 год. 50 хв Москва, Ближня дача, Кунцеве

Сталін нервово міряв кроками кімнату від дверей до вікна. Над чорним конусом сосни, що здіймалася над високим парканом, зійшов і повис білий серп місяця. Було дуже схоже на мусульманський мінарет. За вікном первісна тиша. Навіть сова замовкла. А за кілька місяців цю тишу може зруйнувати ревіння танків з білими хрестами на броні! І все через слабкість, яку він продемонстрував у фінській кампанії. Звісно, публічно не визнав поразки, намагався витримати гарну міну. Гарну міну за поганої гри.

Сказав про перемогу радянської зброї, роздав усім нагороди. Навіть зараз пам'ятав текст: «Ми перемогли не тільки фінів, ми перемогли ще їхніх європейських учителів – англійську оборонну техніку перемогли, французьку оборонну техніку перемогли. Не тільки техніку передових держав Європи, ми перемогли їхню тактику, їхню стратегію. Вся оборона Фінляндії й війна велися за вказівкою, за порадою Англії й Франції». І тільки він знає, чого йому коштувала ця гарна міна!

Сталін зупинився біля каміна, кочергою поворушив вугілля. Погляд знову впав на Віру Давидову. Вона перекинулася на живіт, і ковдра знову сповзла на підлогу. Від вигляду її розкішного тіла приємно защеміло вниз живота. Що,

якщо...

Ні, спершу Берія. Він поглянув на годинник. Після того, як Берія виїхав, пройшло 20 хвилин. Щонайбільше хвилин за 10 він має бути тут.

Сталін підійшов до широкого ліжка, поклав люльку на тумбочку й накинув ковдру, що сповзла зі співачки. Вона відкрила очі й заклично простягнула до нього руку.

Сталін похитав головою. Почекаєш. Вона ображено відвернулася. Через хвилину її дихання знову стало рівним.

Він сам наказав Власику привезти сюди Давидову. Артистку Давидову. Гусар-бабу. Як він любив говорити, «для приємного відпочинку».

Але після цієї шифровки йому в скронях стугоніли слова пісні єврея Лебедева-Кумача:

Если завтра война,
Если завтра в поход...

Може, накаркав? Уже котрий місяць у Європі тривала «дивна війна». Влучна назва! Війна без пострілів. Без бойових дій. Війна в газетах і нотах дипломатів. І край. А якщо завтра справжня війна? Звісно, німці підписали пакт про ненапад, але тоді вони думали, «что от Москвы до Британских морей Красная армия всех сильнее...» А після фінського паскудства вони так не думають...

Він підійшов до письмового столу і дістав зроблений на

його замовлення переклад «Майн кампф», оправлений у шкіряну палітурку.

«Майн кампф» – біблія Третього рейху. Він давно прочитав її. Не тільки тому, що йому була цікава філософія Гітлера. Він любив читати. Йому перекладали все, що мало резонанс за кордоном, – твори Ремарка, Ніцше, Драйзера, Арагона.

Він багато читав. Щодня йому приносили кілька книг і журналів. Він читав, щоб учитись. Тому що був самоучкою. Читаючи – вчився. І приховував це. Він вождь. І мав учити, а не вчитися.

Їх, радянських яйцеголових – Булгакова, Еренбурга, Толстого, обурювало те, що він береться судити їхні «геніальні» твори. А він брався і судив. Бо, прочитуючи щотижня по книзі видатних європейців, поступово почав вважати себе експертом у царині літератури й філософії. Він знав, що п'єса Булгакова «Батум» і п'єса Олексія Толстого «Хліб», написані про нього і для нього, відверта халтура. Він любив лестощі, але не у вигляді халтури. Досі ще ніхто не написав про нього справжній твір.

Сталін відкрив «Майн кампф» навмання. З книги випала велика розкішно оформлена вітальна листівка із золотим орлом, вручена йому три місяці тому німецьким послом Шуленбургом:

«Пану Йосипу Сталіну. До дня вашого шістдесятиліття прошу прийняти мої найщиріші

вітання. Із цим я пов'язую свої найкращі побажання. Бажаю доброго здоров'я Вам особисто, а також щасливого майбутнього народам дружнього нам Радянського Союзу. Адольф Гітлер. 23 грудня 1939 року».

Сталін зі злістю зім'яв листівку і кинув у кошик зі сміттям.

Подумав: «Справді, настільна книга вождя світового пролетаріату». Не було повного перекладу цієї книги жодною іноземною мовою. Гітлер не дозволив цього робити, побоюючись, що «гнилі» західні демократії будуть передчасно налякані його ідеями. Для Сталіна книгу купили в Берліні. Доставили в Москву диппоштою. Працювали кращі перекладачі, довго дискутуючи над кожним словосполученням, аби максимально точно передати не лише «букву», а й «дух» творіння фюрера німецького народу.

Нарешті Сталін знайшов те місце, заради якого і взявся за книгу:

«Отже, нині ми, націонал-соціалісти, повертаємося до того, що було шість сторіч тому. Ми припиняємо нескінченний німецький рух на південь і захід Європи й звертаємо наші погляди у бік земель на Сході. Коли ми говоримо сьогодні про придбання нових земель і нового простору в Європі, то насамперед думаємо про Росію й про підпорядковані їй окраїнні держави. Здається, начебто сама доля вказує нам дорогу туди. Ця колосальна імперія на Сході дозріла для її ліквідації, і

кінець єврейського панування в Росії стане кінцем Росії як держави».

Думати, думати, думати... Щойно вони підписали мирний договір з Фінляндією. Ганебний договір. Посунули кордон від Ленінграда на кілька десятків кілометрів. А були впевнені, що візьмуть Гельсинкі! Можна було воювати ще. Але він не міг далі ганьбитися! Йому потрібна була Червона армія у центрі Європи, а не у фінських снігах. Та ще й посол Майський сповіщав, що ті мерзотники – Англія й Франція – можуть виступити на боці фінів, або завдати удару по нафтових промислах біля Баку. А чого ж, підстави є: СРСР за напад на Фінляндію виключили з Ліги Націй.

Німці триумфально крокують Європою. Супероперації – одна за одною! Воюють не числом, а вмінням! За Суворовим. А вони не можуть здолати крихітну Фінляндію! Ганьба! Нечувана демонстрація слабкості.

Він нервово ходив кімнатою, позираючи на настінний годинник. Де Берія? Утім, ще п'ять хвилин.

Гітлер, мабуть, реготав, як скажений, коли дізнався, як ганебно все було у Фінляндії. Лайно! Довелося навіть відмовитися від формування народного фінського уряду. І піти не на капітуляцію фінів, а на мир!

І тепер, коли СРСР так продемонстрував свою слабкість, той скажений ефрейтор збирається рушити на схід. Хоча, може, він помиляється?

У двері знову постукали. Сталін підвівся з крісла. Підій-

шов до дверей, примружив очі від світла, яке з коридора вдарило в очі.

Офіцер охорони доповів:

- Товаришу Сталін, приїхав Берія.
- Нехай пройде в зал.

20 березня 1940 року, 3 год. 02 хв Москва, Ближня дача, Кунцеве

Берія домчав за півгодини від центру Москви до Ближньої дачі, розташованої поблизу села Давидкове. Кунцеве знаходилося значно далі. Назва дачі «Кунцівська» була одним із численних заходів безпеки. Мовляв, якщо знайдеться зловмисник, який буде розпитувати про дачу Сталіна, то буде шукати її в Кунцевому, а не в Давидковому.

Охорона була попереджена про приїзд наркома внутрішніх справ, і його автомобіль безперешкодно впустили за перший п'ятиметровий паркан.

Потрапивши на територію дачі, авто зробило круту петлю навколо дерев, що приховували будинок. Комуś спало на думку створити ще й таку петлю безпеки, щоб дати додатковий час охороні периметру, аби ще раз оглянути автомобіль. Швидше за все, це спало на думку самому Сталіну. Навряд чи до цього міг додуматися Власик – керівник особистої охорони вождя – колишній унтер-офіцер з освітою у три класи церковно-приходської школи.

Охорона в особі двох офіцерів, що формально підпорядковувалася Берії, а фактично лише Власику, зазирнула в середину автомобіля. Нарком вийшов, поблискуючи пенсне і розстібаючи гудзики шинелі. На воротах другого триметрового паркану відкрилося оглядове вічко. Охоронець упізнав

його і відчинив двері.

Берія зайшов у передпокій. Тут стояли дві великі вішалки – одна для Сталіна, інша, із дзеркалом, для гостей. Зняв шинель, кинув охоронцеві на руки. Той оглянув його з голови до п'ят на предмет наявності зброї. Ніхто, навіть найближчі соратники, не могли заходити до вождя зі зброєю. Мова, звісно, не йшла про якийсь злий намір, а, наприклад, про те, що хтось із військових міг просто забути відстебнути кобуру.

– Товаришу Берія, товариш Сталін чекає на вас у великому залі.

* * *

Сталін причинив за собою двері до спальні й увійшов до залу. Зал був найбільшою із семи кімнат Близької дачі. Стіни були оббиті фанерою під морений дуб. На стінах – бра з круглими плафонами, на підлозі – паркет, на вікнах важкі зелені штори. Це була найрозкішніша кімната. Решта – набагато скромніші. Своєрідним шиком і стилем життя Сталіна були атрибути показної скромності – солдатська шинель, пара чобіт, яку він носив кілька років, скромна оздоба помешкань. Живий бог повинен одягатися так само скромно, як і його народ. Утім, його значимість і так завжди підкреслюється пишністю свити.

Берія увійшов в інші двері. На ньому була темно-зелена форма, ремінь, портупея. З невиспаного обличчя видно бу-

ло, що його щойно витягли з ліжка. Можливо, з ліжка чергової коханки, до яких, як уже не раз доповідав Сталіну Власик, той був дуже охочий. У букеті жінок, з якими спав Берія, були дуже відомі й зовсім невідомі. Хоча за якістю цей букет поступався букету вождя. І, звісно, обидва букети не мали спільних «квітів», адже це було смертельно небезпечно – для наркома, звичайно.

Утім, інтимні успіхи Берії зараз цікавили Сталіна найменше. Він кивнув наркому, вказав на стілець. Руки не подав, що вважалося серед оточення Сталіна поганим знаком. Берія сів. Йому здалося, що за ті кілька годин, що він не бачив Сталіна, той наче постарів. І навіть став ще меншим на зріст. Значить, трапилося щось справді дуже серйозне.

– Ти читав це? – Сталін сердито жбурнув теку на стіл, і та, обертаючись, полірованою поверхнею підїхала до Берії.

Нарком розкрив її і з заклопотаним виглядом схилився над аркушем. У тиші, що оточувала їх, десь далеко і ледь чутино кричала сова. Поскрипування м'яких, пошитих на кавказький манер – без підборів – чобіт Сталіна свідчило, що він ходить у Берії за спиною. У Сталіна був поліартрит, через біль у ногах він не міг довго сидіти. Берія взяв аркуш у руку, і той ледь помітно затремтів, виказуючи хвилювання наркома. Прочитав, вирячивши очі й кліпаючи віями. Хрипко сказав:

– Кобо, я в це не вірю. Ти ж знаєш, що німці дуже зацікавлені дружити з нами. Їм же Англія й Франція оголосили

війну, – обережно відповів Берія.

Обидва говорили з грузинським акцентом: «Ті читал ета? Коба, я в ета не верью». Тільки вузькому колу було дозволено називати Сталіна Йосипом Віссаріоновичем, для решти він був «товариш Сталін». І лише кільком найближчим соратникам дозволялося називати його Кобою – Молотову, Берії, та й то – в розмовах сам на сам.

Малий Йосип-Сосо в юності сам обрав собі це ім'я-прізвисько. Запозичив з грузинського роману Олександра Казбеги «Нуну». У ньому Коба був героєм повстання, вождем горців, що кладе життя за ідею.

Сталін підійшов до наркома, взяв у руки шифровку, ще раз перечитав, згори вниз утупився важким поглядом у Берію (видно було, як на чолі пульсує синя жилка), сказав:

– Зацікавлені дружити? Були зацікавлені! Коли думали, що ми сильні.

На хвилину запала мовчанка. Вони дивилися один на одного. Берія відвів погляд.

– Німці нізащо не будуть воювати на два фронти, – Берія поправив пенсне. У світлі настільної лампи, яку нервово то вмикав, то вимикав Сталін, було видно відбиток пальця на скельці.

– А який перший фронт? З Англією? – Сталін говорив тихо, переходячи іноді ледь не на шепіт. Цей його шепіт зазвичай лякав, а іноді просто паралізував людей. – Ти, Лаврентію, сліпий! Думаєш не головою, а задом! Вони не вою-

ють! І не збираються! Сьогодні фронту не існує. Англіїці й французи воюють з Адольфом лише на папері – в газетах та дипломатичних нотах. Жодних серйозних бойових дій! Навіть натяку! Сидяча війна. Чи навіть лежача. Дивна війна. Так це називають американці. А якщо Гітлер доб'ється миру з Чемберленом? Ти ж знаєш, що Гітлер не раз пропонував це. І Чемберлен не хоче війни! Затримка лише за прийнятними умовами, які влаштують і Лондон, і Берлін!

Сталін кинув шифровку на стіл. Ударив по ній долонею, як припечатав. Пройшов до дверей і назад. Продовжив:

– І, як мені доповів Молотов, на днях утрутилися американці. Які сплять і бачать, як помирити Гітлера з буржуями. І натравити на нас! Ти знаєш, що особистий посланець Рузвельта Уоллес на днях відвідав Адольфа і тепер поїхав до Лондона? Впевнений, Адольф знову висунув умови перемир'я через цього Уоллеса. А німецькі літаки? Тридцять два літаки вчора порушили наш кордон! Бомбардувальники і розвідники! Що ти про це скажеш?

– Наш генштаб говорить, що порушили випадково. Кордон новий, німці погано орієнтуються на місцевості. До того ж один літак ми збили, – невпевнено відповів Берія.

– Збили! Один із тридцяти двох! Що з пілотами?

– Один загинув, другий живий.

– Живого допитати.

– Але Молотов буде проти.

Сталін підвів на Берію роздратований погляд, кілька се-

кунд мовчки дивився на наркома – майже просичав:

– Скажеш Молотову, нехай доповість німцям, що загинули обидва. Зрозумів? А пілота допитати, як слід! Крути його, як хочеш, а правду витруси! Я хочу знати, чи дійсно це випадкові «зальоти», чи Адольф щось замислив. Вони будуть вимагати тіла пілотів. Віддаси їм. Потім. Після допиту. І не дай бог, німці дізнаються, що другий потрапив у наші руки ще живим! Вони повинні бути впевнені, що обидва загинули під час падіння літака. Ти все зрозумів?

– Так точно!

– І що ти думаєш про загальну ситуацію? Нападуть чи ні?

– Кобо, ми щодня женемо їм ешелони з нафтою і з хлібом, – заперечив Берія, дістав хустинку і витер спітнілий лоб. – Хоча навряд чи Адольф вдячна людина...

– Ти починаєш трохи «вкурювати». Добре, а уяви, що після того, як ми зганьбилися у Фінляндії, він тепер укладає з Англією пакт про ненапад і розриває пакт з нами. Він же розірвав пакт з Польщею! Саме такий, як тепер має з нами!

Сталін довго вибивав люльку в попільничку. Поклав її на стіл. Пройшов кімнатою з кінця в кінець.

– Та ми самі уклали, а потім розірвали пакт із фінами! Ці пакти нічого не варті! Хіба це не зрозуміло, Лаврентію?! Напружуй мізки! Чому він досі не виступив проти Англії й Франції? Чому вони не виступили проти Гітлера? Чому він відмовив, коли Молотов запросив його відвідати СРСР? Що це за війна?

– Але після нападу на Польщу розірвати ще й з нами угоду? Від нього відвернеться увесь світ, – невпевнено заперечив Берія.

– Чхати йому на увесь світ! – Сталін стиснув кулаки, кущі темних брів заворушилися. – Звісно, він мав би придумати якесь виправдання. Влаштують серйозну провокацію. Нагадай, як вони зробили подібне у Польщі...

Берія опустив голову і наморщив чоло, зосереджуючись. Потім зняв і почав протирати пенсне. Нарешті видушив із себе:

– Із того, що доповіла розвідка: німці організували напад своїх людей у польській формі на німецьку радіостанцію в Гляйвіці. Захопили її. І вийшли в ефір польською мовою, що, мовляв, прийшов час війни. Потім усіх нападників німці перебили.

* * *

«Нью-Йорк Таймс», 20 березня 1940 року

Тільки сьогодні, через півроку після нападу Німеччини на Польщу, стали відомі всі рушійні сили тієї таємної операції. Як стверджує наше джерело із Signals Intelligence Service армії США, Гітлер підписав секретну директиву, в якій зазначалося: «Важливо,

щоб відповідальність за початок воєнних дій падала повністю на Польщу...»

Німецька військова розвідка, очолювана адміралом Канарісом, разом з гестапо пішли на провокацію. У суворій таємниці була розроблена операція «Гімmlер», відповідно до якої готувалася інсценівка нападу карних злочинців (кодова назва «Консерви»), спеціально відібраних у німецьких в'язницях і перевдягнених у форму польських солдатів, на радіостанцію прикордонного німецького містечка Гляйвіце в Силезії. За це в'язням обіцяли свободу. Здійснення операції було доручено генералові Еріху Лахузену й штурмбанфюреру Альфредові Науйоксу.

О 20 годині злочинці у польській формі напали на радіостанцію. Після перестрілки з німецькою поліцією й захоплення радіостанції один із німців, який знав польську мову, прочитав перед мікрофоном текст, складений у гестапо: «Прийшов час війни Польщі проти Німеччини». Щоб знищити сліди провокації, учасників нападу розстріляли есесівці. Тіла «консервів» були залишені на місці, і тут їх незабаром виявила місцева поліція. Через кілька годин Гебельс заявляв, що Польща напала на Німеччину і Німеччина відповість адекватно.

* * *

– Ось так, Лаврентію. Перебили своїх! Не пошкодували німців, аби обдурити цілий світ. Що їм завадить утнути щось

подібне і з нами? Якщо наступні ми, то який буде привід? Убивство Шуленбурга? Ще якогось високопоставленого німця? Чи кількох? Хто з німецьких посадовців у нас із візитом? Які делегації? – Сталін похмуро втупився в Берію, з його легень зі свистом виривалось дихання.

– Я зараз не володію цією інформацією, Кобо! – він підняв руки й опустив їх на коліна. – Мені потрібен час.

На обличчі Сталіна з'явилася тінь невдоволення:

– Терміново дізнатися! Завтра доповіси. І нехай наш посол в Англії Майський за будь-яку ціну дізнається про результати візиту Уоллеса в Лондон. Терміново! І за будь-яку ціну!

– Майський підпорядкований Молотову, а не мені. В'ячеслав образиться, якщо я через голову... – несміливо спробував заперечити Берія.

– Як кисейна баришня, Лаврентію! – Сталін стиснув кулак. Його кадик нервово засмикався. – Ти, як кисейна баришня! І мені здається, не розумієш серйозності моменту. Добре, я скажу В'ячеславу. А ти задій резидентуру. Де твоя інформація? Де твій славетний Іноземний відділ? Де інформація резидентури?

– Кобо, може, ти забув, що я недавно на цій посаді. – Берія розвів руками й винувато схилив голову. Увесь його вигляд говорив: ось моя голова – рубай.

Брови Сталіна зійшлися над переніссям, він долонею ляснув по столу:

– Я нічого не забуваю, Лаврентію! – гортанно крикнув він. Коли Сталін нервувався, грузинський акцент ставав особливо помітним. – Нічого! Запам'ятай це! А те, що ти ще не увійшов у курс справ, мене не цікавить. І попрошу мені більше про це не говорити. Ніколи! У кого я маю запитувати про паскудну роботу резидентури? Може, у покійного Єжова? То ти так і скажи, що не по Сеньці шапка! Чи я маю чекати ще рік, поки Адольф зробить із СРСР Велику Німеччину?! А нас із тобою підвісить за яйця на Красній площі! Я не чекатиму й дня, Лаврентію. І спуску тобі не дам! І не сподівайся. Запам'ятай: у чекіста лише дві дороги – на підвищення і в тюрму! Вище від тебе – тільки я, так що роби висновки!

Він узяв люльку. Помітив, що вона погасла, зі злістю жбурнув її на стіл. Сказав тихо і жорстко:

– Кажуть, у нас у тюрмах сутожно з місцями. Але пам'ятай – для тебе одне завжди знайдеться.

Берія метушливо засовався на стільці, нервово смикнув головою. Його зіниці злякано розширилися. Тепер він нагадував велику муху, якій раптом обірвали крильця. І рада б злетіти, та не може.

– Я все зрозумів, товаришу Сталін! Для чекіста не повинно бути завдань, які він не може виконати, – голос Берії майже зірвався на фальцет, на лобі виступив піт.

– Не повинно бути чи немає? – холодно запитав Сталін.

– Немає, товаришу Сталін! Якщо потрібно, я готовий віддати за справу Леніна – Сталіна життя. – Берія облизував

умить пересохлі губи. – До останнього подиху боротися з во-
рогами зовнішніми і внутрішніми під вашим мудрим керів-
ництвом...

– От і чудово. І запам'ятай: колись ці ж слова говорив мені
недоносок Колька Єжов. Так що вмерти ти завжди встиг-
неш. А зараз подумай, як перевірити цю інформацію і, як-
що Адольф щось готує, поламати його плани. Якщо треба,
задій Комінтерн. Задій жидів! Сіоністи бояться Адольфа, як
вогню. Зв'язки з жидами можеш навести через цю, як її? –
Жемчужину, дружину Молотова. Ця шльондра у них в авто-
ритеті.

Після смерті дружини Сталіна єврейка Поліна Жемчу-
жина, за необхідності, виконувала обов'язки «першої леді»
СРСР і водночас була співголовою кількох єврейських ор-
ганізацій.

Сталін довго вибивав попіл з люльки. Потім так само дов-
го набивав її тютюном із цигарок «Герцеговина Флор». Сів
у крісло, що стояло біля стіни поряд із невеликим столом,
кивнув Берії на крісло, що стояло навпроти. Той підхопився
із стільця і сів на краєчок крісла. Сталін грізно нависав над
ним.

У сталінського крісла був секрет. Його ніжки були значно
вищими, ніж у кріслі навпроти. Тому Сталін завжди вида-
вався вищим за того, хто сидів за протилежним кінцем стола.
І ще – крісло навпроти завжди стояло боком. Співбесідник
не міг сидіти так само, як Сталін, комфортно відкинувшись

на спинку. Він мусив сидіти на краєчку крісла, напівобернений до вождя. Саме так сидів зараз Берія. Сталін думав дуже довго, пихкаючи люлькою. Нарешті сказав:

– Із цим усе. Якщо Адольф утне якусь провокацію, відповіси головою. А тепер про справи культурні. Мені доповідали, що революційний поет Дем'ян Бедний почав патякати зайве. Поясни йому, що ми йому дали все: гарну квартиру, можливість користуватися спецрозподільниками, жити, як вельможа. То можемо і забрати все назад. Скажи йому так, щоб зрозумів. І попередь, що я двічі не повторюю.

– Може, він ворог народу, Йосипе Віссаріоновичу? – заподливо запитав Берія, намагаючись угадати напрямок думки вождя.

– Ні. Поки що ні. Але з діячами культури це може швидко трапитися. Іди...

Офіцер охорони зачинив за Берією двері. Сталін відкинувся у кріслі й замислився. Подумав: «Ніхто тобі нічим не допоможе і за тебе нічого не вирішить. Треба вирішувати самому». Поклав лікті на стіл і стиснув руками обличчя. Довго сидів не рухаючись. Механічно взяв у руки погаслу люльку, механічно вибив її у попільничку. Пробурмотів, звертаючись до себе:

«А ситуація може бути справді жахливою. Якщо Адольфу спало на думку повернути на схід. І все через бездарну фінську кампанію! Ця скотина, Ворошилов, зробив з армії суцільний бардак».

Сталін повернувся до кімнати. Скинув халат. Окинув оцінюючим поглядом у дзеркалі, що висіло поряд із ліжком, своє старе тіло. У світлі настільної лампи не було видно, що старість уже торкнулася його. Перевів погляд на Віру Давидову. Тамерлан спав із тисячею наложниць, аби зберегти молодість. Він скромніший за Тамерлана. Скільки їх сьогодні у нього? Спробував поррахувати, ворущачи губами. Із цією – п'ять. Ні, якщо рахувати вірну служку-економку Вальку Істоміну – шість. Сів на ліжко, відкинув ковдру.

Давидова заворушилася і потягнулася до нього своїм теплим розкішним тілом. Він ліг, витягнув ноги. Вона закинула руку йому на плече, а ногу на стегно, обвивши, як теплий, нагрітий сонцем плющ. Дотик був надзвичайно приємним. А її стегна і ноги гладенькими, наче вкриті лаком.

«Говорять, що Гітлер колись вважав себе художником. Малював на вулиці за пару крон. Художник. Ще не все втрачено. Ще побачимо, як ти зможеш тягатися із сином шевця», – подумав Сталін, перекидаючи приму Большого театру Віру Давидову на спину і розводячи коліном її ноги. Вона посміхнулася йому, не розплющуючи очей, обняла за плечі й притягнула до себе.

20 березня 1940 року, 7 год. 35 хв Москва, Ближня дача, Кунцеве

Сталін прокинувся раптово. Він завжди спав дуже довго. Ніколи не прокидався раніше одинадцятої. А сьогодні щось розбудило його. Він розплющив очі й зрозумів, що лежить на спині, а поряд, прихилившись спиною до стіни, схрестивши ноги по-турецьки і зовсім не приховуючи своїх принад, сидить вона – зірка радянської опери Віра Давидова. Сонце золотило стіни кімнати, за вікном щебетали птахи. Вона посміхнулася і нахилилася над ним:

– Йосипе, у нас буде дитинка.

Він здригнувся, його погляд, який відразу став колючим, зустрівся з її усміхненими очима. Маленький і страшний, з віспинами, що раптом стали значно помітнішими, він свердлив її маленькими чорними очима.

– Віро Олександрівно, я більше не бажаю мати дітей і просив би вас подібні речі узгоджувати з нами, – він говорив тихо, крізь зуби, перейшовши на «ви», що свідчило про граничне роздратування.

Вона перестала посміхатися. Злякано втупилася в нього:

– Як це? – запитання вирвалося з горла, губи майже не ворушилися.

– Не ставте ідіотських запитань! Я давав вам ті американські пігулки, що запобігають вагітності, ви користували-

ся ними? – в його голосі була крига.

– Так, – вона опустила очі. – Забула випити всього кілька разів. Але що ж тепер робити?

– Ви зробите аборт...

– Йосипе, коханий мій, товаришу Сталін! Парткоми лікарень забороняють лікарям робити аборти без серйозних показань.

– Для вас буде зроблено виняток.

– Аборти небезпечні.

– Моя колишня дружина свого часу зробила десять абортів! І не померла! І з вами нічого не станеться!

Вона опустила ноги на підлогу, машинально потяглася до пляшки з вином, що стояла на приліжковій тумбі, налила в бокал до половини і швидко випила. Кілька секунд беззвучно ворушила губами. Нарешті наважилася. Не підводячи на нього очей, ледь чутно сказала:

– Йосипе, я не буду вбивати цю дитину. Можеш робити, що завгодно, – вона притисла руки до серця, потім спробувала обійняти його за плечі. Але він відштовхнув її. Підвівся:

– Ніхто не сміє заперечувати Сталіну! – прошипів крізь зуби, дивлячись повз неї. – Ми говоримо, товаришко Давидова, вам це один раз. І більше повторювати не будемо. Вам зрозуміло?

Він сів на диван, вибив люльку в попільницю. Зламав не дві, а чотири цигарки «Герцеговина Флор», бо розсипав половину тютюну на підлогу. Нервово чиркнув сірником, зла-

мав і сірник. Чиркнув другим. Дивився на неї знизу вгору, і жовті язики полум'я злостиво виблискували в його очах. Сірник погас, і він кинув його на підлогу. Вона взяла пляшку, піднесла до губ і зробила великий ковток, ще один, ще... Кілька крапель стекло по підборіддю. Витерла їх тильним боком долоні. Сталін вирвав пляшку в неї з рук, але схопив хворою рукою і не втримав. Пляшка впала на підлогу і забулькала. Він коротко розмахнувся й іншою рукою дав їй лункого ляпаса. Голова смикнулася. Обличчя вмить стало блідим. Сталін іще раз запитав з погрозою:

– То вам тепер усе зрозуміло? – голос звучав холодно і жорстко.

– Так, товаришу Сталін, – стримуючи ридання, відповіла Віра Давидова і забилася в куток дивана, обхопивши руками коліна. Її очі намагалися знайти на його обличчі хоч тінь співчуття, але дарма. Його обличчя було кам'яним.

Вона, жінка, в яку були закохані мільйони чоловіків у СРСР, для Сталіна значила не більше, ніж перша-ліпша посудомийка. І зараз Віра Давидова не сумнівалася, що знаходиться за крок від смерті. Або, як мінімум, за крок від табору десь на березі повноводної Ангари, де її за пачку цигарок «Біломорканал» буде мати перший-ліпший урка. А що буде з її дитиною?

Сталін задоволено кивнув. З її зляканого обличчя було видно, що вона все зрозуміла. Ось і чудово: ця зваблива тварючка повинна знати своє місце! Натягнув галіфе і кітель.

Кілька разів чиркнув сірником, нарешті розкурив люльку і пішов, гримнувши дверима.

Розділ 3

«Ми всі чекаємо обіцяного вторгнення. Риби теж чекають».

Вінстон Черчилль

(з розмови з міністром закордонних справ Ентоні Іденом про можливе вторгнення Німеччини на Британські острови, березень 1940 року)

* * *

11 березня 1940 року, 19 год. 10 хв Лондон

А тиждень тому перший лорд адміралтейства, 64-річний лисий товстун Вінстон Черчилль, девізом якого було: «П'ять-шість сигар на день, три-чотири склянки віскі й ніякої фізкультури», у своєму лондонському будинку на Давнінг-стріт, 10, приймав керівника британської розвідки МІ-6 Стюарта Мензіса. Мензіс – 50-річний худорлявий, вибритий до блиску чоловік з блідим обличчям, руським волоссям і ледь помітною лисиною – сидів прямо, на краєчку крісла, як і треба було сидіти перед майже новоспеченим прем'єром Великої Британії. На перший погляд, Мензіс нагадував не розвідника, а директора банку, що прийшов з доповіддю до людини, яка цим банком володіє.

На журнальному столику лежали газети, коробка із сигарами, стояли дві чашки паруючої духмяної кави з молоком і два широкі бокали з коньяком.

Черчилль товстими доглянутими пальцями дістав з коробки коричневу гаванську сигару «Romeo Y Julieta» (цьому сорту він віддавав перевагу серед усіх інших), розмочив її кінчик у коньяці, розколупав сірником. Засунув до рота і лише тоді почав гортати газети – радянську «Правду» і німецьку «Фьолькішер Беобахтер», що їх простягнув йому Мензіс. Обидві газети були офіційними партійними друкованими

ми органами – відповідно ВКП(б) і Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Назва «Фьолькішер Беобахтер» перекладалася як «Народний спостерігач».

Черчилль, як нерідко бувало, забув запалити сигару і, розглядаючи газету, просто жував її кінець.

Він знав, що Мензіс не переносив диму сигар, але не збирався обмежувати себе в праві палити де завгодно, коли завгодно і з ким завгодно. Відомо було, що навіть для міжконтинентального авіаперельоту він нещодавно замовив спеціальну кисневу маску з отвором для сигари.

Черчилль розглядав карикатури на британського прем'єра Чемберлена в «Правді», а потім подібні ж карикатури – у «Фьолькішер Беобахтер», на які по черзі вказував йому Мензіс. Нарешті витяг пожовану сигару з рота і сказав:

– Shit! (Лайно!) Я про те, що фіни капітулювали перед Радами. Але довго трималися. Неочікувано довго! Сенсаційно довго, Мензісе! Фіни виявилися кращими солдатами, ніж росіяни. Яке, за нашими даними, було співвідношення людських ресурсів? – Черчилль запитально-уважно подивився на Мензіса.

Запитання не заскочило керівника МІ-6 зненацька:

– Три радянських солдати на одного фіна, my lord, – швидко відповів він.

Черчилль гмукнув, посміхнувшись краєм рота, підняв брови:

– Отакої! Гармати?

– 40 до 1, – Мензіс добре підготувався і відповідав, як школяр-відмінник таблицю множення на уроці вимогливого викладача математики.

– Жах! Танки?

– 70 до 1.

Від останніх цифр Черчилль навіть присвиснув й округлив очі. Уперся руками в коліна і нахилився вперед, наче від здивування збирався підвестися. Але не підвівся, а лише видихнув:

– Суворо. А втрати?

– Приблизно 4 до 1. Четверо вбитих росіян на одного фіна. За останніми даними, можливо, навіть 5 до 1, – Мензіс називав цифри сухо й беземоційно.

– Слушайте, Мензісе, це майже катастрофа для Сталіна! Як там у них: «Но от Москвы до Британских морей Красная армия...» – Він зробив жест затиснутою між пальцями сигарою, наче запрошуючи Мензіса продовжити. – Нагадайте ж...

– «...всех сильней», – Мензіс непогано знав російську.

Черчилль засміявся, гортаючи газети і вказуючи на карикатури:

– Як на мене, нацисти трохи зліше зображають Чемберлена. Зате у Рад бувають непогані ідеї. І взагалі, як на ваш погляд, Стюарте, який лад економічно потужніший – соціалізм чи націонал-соціалізм?

– My lord, Гітлер робить шокуючі економічні успіхи. Без-

робіття подолано, будуються автобани через усю країну, отот буде зроблено народний автомобіль. Назва... Здається, «фольксваген» у перекладі – «народний автомобіль». За достовірною інформацією, Гітлер особисто брав участь у його проектуванні...

– Це означає, що проект «народного автомобіля» надважливий для Гітлера, – швидко вставив Черчилль, кинувши допитливий погляд на Мензіса. Від нього не сховалися нотки захоплення у тоні керівника розвідки.

– Так, my lord, за нашою інформацією, фюрер наказав збудувати автомобільний завод, що буде найбільшим у Європі й вироблятиме найдешевшу «народну» автівку.

– Стюарте, та ви симпатизуєте скаженому єфрейтору? – у тоні Черчилля промайнули металеві нотки. Всім було відомо про його особисте несприйняття, майже ненависть до фюрера німецького народу, який закінчив Першу світову єфрейтором.

– У Британії іноді досить сказати правду, щоб тебе звинуватили у зраді, – ледь посміхнувся Мензіс.

– Не ображайтесь, – вже миролюбно сказав Черчилль. – Якщо чесно, то я завжди симпатизував вам. Незалежно від того, як ви ставитесь до біснуватого фюрера. Якщо хочете, то я вибачаюся. Що ще цікавого?

– Узагалі? – уточнив Мензіс.

– Зокрема. У цієї солодкої парочки – Сталіна і Гітлера.

– Суцільні освідчення у коханні. «Радянський чи німець-

кий народ підтримує «чергові мирні ініціативи» радянського чи, відповідно, німецького уряду. Усе це кочує з «Правди» в «Беобахтер» і навпаки. Іноді здається, що журналісти обох газет переписують один в одного тексти...

– Я маю на увазі поза пресою, – Черчилль витяг сигару з рота, нахилився до стола, сьорбнув кави і знову відкинувся в кріслі. Затиснув сигару в зубах і зчепив руки на великому животі.

– Десять-п'ятнадцять ешелонів з нафтою, хлібом, рудою щодня проходять через радянський кордон у Німеччину. Спільні військові паради Червоної армії і вермахту відбулися по всьому периметру нового кордону. Йдуть обміни культурними делегаціями. Час од часу, правда, німецькі літаки порушують радянський кордон, та Москва на це поки що не зважає. Не направила Берліну жодної ноти.

Черчилль пропустив повз вуха інформацію про порушення кордону літаками, але ухопився за культурний обмін.

– Обмін культурними делегаціями? Якими саме? Хіба у них схожі погляди на культуру?

– Досить схожі. В останній «Правді» великий матеріал про те, що у Москві помпезно відкрилася виставка німецьких художників. Ось, прошу, – Мензіс ткнув пальцем у третю шпальту «Правди» і підсунув її Черчиллю. Він акцентував увагу Черчилля саме на цьому повідомленні, бо добре знав про особливу пристрасть першого лорда до образотворчого мистецтва. – Потім буде візит-відповідь, аналогічна ви-

ставка у Берліні. Патронують німецьку виставку особисто Гітлер і Ріббентроп. Відомо, що Гітлер сам вважає себе гарним художником-акварелістом.

Черчилль уважно проглянув матеріал. Він і сам вважав себе гарним художником. Навіть під псевдонімом брав участь у кількох виставках. Гмукнув:

– Цікаво виглядають два прапори – один зі свастикою, другий – із серпом і молотом на фасаді виставкового залу. Хотілося побачити б це у кольорі. Два червоних прапори. Схрещені серп і молот, здається, трохи схожі на свастику. У нацистів прапор ефектніший. Можу закластися, що ваш улюблений ефрейтор, Мензісе, сам вигадав його. Кажете, що виставку патронує фюрер? Дуже цікаво.

Черчилль важко підвівся з глибокого крісла, обійшов навколо стола, тримаючи руки за спиною і продовжуючи нервово жувати сигару.

– Сталін – хитрий старий лис. Son of a bitch! (Сучий син!) У Польщі вусач нас перегравав. Зі слабкою армією, озброєною старими гвинтівками, ледь не на возах, без жодного пострілу хапнув величезний шматок цієї країни. Але, на щастя, хоч у Фінляндії піймав величезного облизня... А потім Сталін кинувся в обійми Гітлеру... Як дівка, яка боїться згвалтування і тому намагається вийти за потенційного гвалтівника. Кинувся в обійми ефрейтора не без допомоги, звісно, слабака Даладьє і цього віслюка Чемберлена. Не розумію, навіщо це потрібно Адольфу? Я маю на увазі пакт зі Сталіним. Су-

дячи з того, що Ради так обгидилися у Фінляндії, Червона армія мало на що здатна. Адольф міг би забрати всю Польщу. Всю! Єфрейтор пошився у величезні дурні! Думаю, що він це тепер розуміє і вже шкодує, що пустив Ради на берег Бугу.

Мензіс крутив головою слідом за Першим лордом Адміралтейства. Він не сумнівався, що Черчилль ось-ось стане прем'єром і сподівався, як мінімум, зберегти за собою пост керівника секретної служби. А, як максимум, – зайняти нинішнє місце Черчилля. Він тримав свої контакти з Черчиллем у таємниці від Чемберлена, вважаючи, що навряд чи це сподобається останньому. Відтоді як Черчилль став Першим лордом Адміралтейства, Мензіс щотижня бував у того вдома з неофіційною доповіддю. Черчилль телефонував і запрошував керівника розвідки на сигару і чашку кави. Мензіс не палив і, через підвищений тиск, віддавав перевагу чаю. Але завжди приходив і приносив усі матеріали, що могли зацікавити майбутнього керівника уряду.

Тим часом Черчилль, немов планета круг Сонця, зробив кілька повільних кіл навколо стола й зупинився біля полотен з пейзажами, що висіли на стіні. Стояв, похитуючись із п'яток на носки.

– Як вам ці полотна? – запитав він Мензіса, вказуючи рукою із затиснутою між пальцями сигарою.

– Вони чудові, my lord! – захоплено відповів Мензіс. – Я відразу, як тільки увійшов, звернув на них увагу! Особливо оця робота з вівцями на лузі. У вас чудовий смак. А хто ав-

тор?

– Чарльз Морін, ще зовсім молодий художник. Я нещодавно їх придбав. І дуже дешево, – сказав Черчилль. Було помітно, що він потішений оцінкою полотен керівником секретної служби.

– Він дуже талановитий! – Мензіс знав, що під псевдонімом Чарльза Моріна, який досить часто виставляється, здебільшого на виставках для художників-аматорів, ховається сам Вінстон Черчилль.

Мову про полотна «молодого Моріна» перший лорд, очевидно забуваючи, заводив ледь не кожної другої зустрічі. З усмішкою на круглому обличчі Черчилль знову важко вмотивувався в крісло і зчепив руки на великому животі. У тиші було чути, як гучно дихає його велике тіло. Він раптом згадав про незапалену сигару, простягнув руку за запальничкою у вигляді Біг-Бену і почав повільно розкурювати сигару, огортаючи себе і Мензіса клубами духмяного диму. Помітив, що той мимоволі скривився, наче від зубного болю.

– Мензісе, ви ніколи не палили? – Черчилль відкинувся на спинку крісла.

Мензіс на хвилину замислився, почухав кінчик носа, який від тіні, що пробігла худим обличчям, здавалось, загострився, і відповів:

– Ні, my lord.

– Чому? – в голосі Черчилля відчувалося щире здивування.

– Не знаю, my lord, – стелув плечима Мензіс. – Наче не маю в цьому потреби.

Черчилль посміхнувся:

– Чому? Говорять, що сигари негативно впливають на взаємини з жінками. Це повна нісенітниця! Запитайте у моєї дружини – Клементини. Упевнений, що старість впливає набагато гірше. Скажу більше: якби я не палив, то вже був би трупом.

– Ви заперечуєте результати наукових досліджень? – ввічливо запитав Мензіс. На лобі у нього з'явилося кілька зморшок.

– Так, заперечую! – з жаром вигукнув Черчилль. – І ви зараз зі мною погодитесь! Це було під час Першої світової. Я вийшов з бліндажа. Хотів закурити, але згадав, що забув сірники. Повернувся назад, і, щойно зачинилися двері, в те місце, де я стояв, ударив снаряд. Всі, хто спочатку вийшов разом зі мною, загинули.

Мензіс щиро розреготався:

– Дійсно! My lord, ви спростували всі наукові викладки!

– Отож. Але, як говорять наші союзники французи, «реверон а нотр мутон» – «повернімося до наших баранів». Ми повинні всіляко стримувати Сталіна від подальшого падіння в обійми Гітлеру. У цьому випадку згвалтування вусача нам набагато вигідніше, ніж його шлюб.

– Після того, як Ради показали слабкість у фінській кампанії, Гітлер став уникати сталінських обіймів, – зауважив

Мензіс. – Жодної зустрічі на високому рівні...

– Правильно. Дружать із сильним, – погодився Черчилль. – Слабак, навпаки, сам напрошується у друзі до сильного.

– Виступаючи у танковому військовому училищі під Берліном, Гітлер знову говорив про необхідність початку швидкого руху Німеччини на схід.

– Це точна інформація? – явно зацікавлено запитав Черчилль, випускаючи вгору кільця диму і уважно спостерігаючи, як вони, повільно похитуючись, підіймаються вгору і розчиняються у повітрі.

– Абсолютно, – запевнив Мензіс. – Ми маємо стенограму виступу.

– Язик його – ворог його! Єфрейтор зірвався! Мені здається, що коли він виступає і починає кричати, то входить у транс, а мізки не встигають за язиком. Похід вермахту на схід – це був би непоганий шанс для Британії передихнути. Треба, щоб про цей виступ обов'язково дізнався Сталін.

– Я вважаю, що радянська розвідка вже доповіла йому.

– А якщо ні? – Черчилль уважно подивився на Мензіса. Мало хто міг витримати його погляд.

Мензіс опустив очі.

– Це неважко виправити, ми передамо стенограму через радянського посла Майського, не сумніваюся, що Сталін клюне на цю наживку і накаже розвідці надати підтвердження.

– І вони його отримують! – Черчилль стиснув кулак правої руки і вдарив ним по долоні лівої. – Обов’язково отримують! Але у виступі мало потрібної нам конкретики. Треба, аби Сталін вважав, що удар буде не на Захід, а саме на Схід і якщо не сьогодні, то завтра. Потрібно щодня сіяти між Сталіном і Гітлером насіння недовіри. Чуєте, Мензісе? Ми не повинні допустити цього шлюбу! Якщо вони, не дай боже, поберуться, Британії і Франції кінець. Та що там Британії і Франції. Всьому світу кінець! Треба, щоб Сталін чекав удару на схід. Потрібна якась конкретика, – Черчилль замислено барабанав пальцями по столу. – Скажімо, що готується провокація – напад на якусь німецьку делегацію, що зараз перебуває в СРСР.

– На яку саме? – подав голос Мензіс.

– Не має значення. Деталі не так важливі. Це може бути напад хоча б на тих же німецьких художників, таких дорогих фюреру. Влаштуйте витік інформації, що буде провокація з нападом на цю делегацію. Скажімо, самих німців, переодягнених у форму НКВС. Це привід, провокація, як було на кордоні з Польщею.

– Навіщо нам підігравати Чемберлену? – здивувався Мензіс. – Ця операція піде йому в актив.

– Тому, любий Стюарте, що план удару Гітлера на захід, який бельгійці дістали з німецького літака, – це не блеф.

– Ви про літак з офіцером німецького генштабу, що заблукав і сів у Бельгії? Ми не маємо підтвердження справж-

ності документів, що були в ньому. Не думаєте, my lord, що то може бути дезінформацією від служб Канаріса чи Гейдріха? – запитав Мензіс.

– Яка дезінформація, Стюарте?! – майже вигукнув Черчилль. Попіл з його сигари розсипався на килим, що вкривав підлогу. Він цього не помітив. – Це випадок, який трапляється раз на сто років і відкриває карти гравців! Час до нападу відлічується днями! Причому зупинити вже нічого не можна. Це бомба із включеним часовим механізмом! А щодо підтримки... Чемберлен уже вкрай непопулярний у Британії. Після того, як Гітлер атакує західні держави, уряд Чемберлена впаде. А наступним прем'єром буду я. І мені не потрібен союз Гітлер – Сталін. То буде кошмаром і для Британії, і для всього світу!

– Чемберлен і Даладье наче намагаються тиснути на Сталіна, – невпевнено зауважив Мензіс, згортаючи газети, які Черчилль відсунув від себе. Він незграбно зіштовхнув зі столу чайну ложечку, нахилився, дістав її і, не знаючи, що з нею робити – озирнувся у пошуках слуги. Але зустріч була конфіденційною і прислуги не було. Хотів продовжити думку, та Черчилль, незважаючи на нього, заговорив із жаром:

– Сталін – азіат. У нього міцні нерви. Дипломатичний тиск на нього не діє! Мене більше цікавить, чи справді Даладье з Чемберленом наважаться бомбардувати нафтові родовища в Баку? Як ви думаєте, Мензісе? – Черчилль відкинувся в кріслі, закинув одну товсту ногу на іншу, відкривши

погляду Мензіса шкарпетки кремового кольору. – Покладіть ложку на стіл, ви ж усе одно не вживаєте кави. Наступного разу замовлю вам чай.

– Дякую, my lord. На кінець березня заплановано польоти з бази в Хабінії розвідувального «Локхіда» і фотозйомки Баку й Батумі. Але...

– Ніколи! – перебив Мензіса Черчилль і на підтвердження своїх слів лягнув долонею по столу. Від різкого руху попіл посипався йому на білу накрохмалену сорочку. Та він не звернув на це найменшої уваги. – Ніколи, чуєте, Стюарте? Чемберлен не буде бомбардувати Ради! Така моя думка! Тут чиста психологія. У старого Невіла з'явився величезний комплекс після того, як він зганьбився зі спробою організувати проти Росії інтервенцію у 20-х роках. Чемберлен взагалі нікого не здатен бомбардувати. Він панічно боїться військових дій. Може, тому, що починав з керівництва поштою й охороною здоров'я. Чемберлен – ганчірка й нікчема, – Черчилль ще раз лягнув долонею по столу, неначе ставлячи печатку на свій вердикт щодо особистісних якостей Чемберлена.

– Чемберлен тричі літав до Гітлера, – ввічливо заперечив Мензіс.

– Саме тому! – майже вигукнув Черчилль. Він напрочуд жваво для своєї комплекції схопився з крісла і навис над Мензісом, як гора. – Він літав просити миру. Принижувався перед цим знахабнілим німецьким ефрейтором! І принижу-

вав Британію! Shit! Damn! (Лайно! Чорт!) Але не розумів, що в нього був вибір не між війною і миром. У нього був вибір між війною й безчестям! Він вибрав безчестя, а тепер одержить ще й війну. Його уряду залишається – місяць, від сили два. Далі почнеться наша партія! І ми її мусимо виграти. Від результатів цієї великої гри залежить майбутнє Європи! Навіть усього світу! Так що, Мензісе, ваше завдання на найближчий час – укласти Сталіну в вуха, що Гітлер хоче його пошити в дурні. Йому повинні снитися німецькі танки на вулицях Москви!

Розділ 4

20 березня 1940, 4 год. 54 хв
Москва

Берія був злий на увесь світ. Тому що зірвався такий потрібний йому перепочинок. Річ у тім, що Берія завжди знаходився у своєму кабінеті в будівлі НКВС, або, як він любив говорити – у Конторі, до 2 – 3-ї години ночі, поки Хазяїн не поїде додому.

Нарком колись працював конторським службовцем і разом із ним до НКВС прийшло це слово – «контора». Слово прижилося серед співробітників (Берія цим дуже пишався).

Сидіти на своєму робочому місці, поки не поїде Хазяїн – то було неписане правило. Приїхати раніше від вождя, поїхати пізніше. Не тільки Берія – всі чиновники величезної країни – «от Москвы до самых до окраин, с южных гор до северных морей» – хронічно недосипали. Найвищі державні і партійні функціонери поряд із кабінетом мали кімнату для відпочинку, рангом нижчі ставили в кабінетах дивани, ті, кому диван був не дозволений по ранжиру, звалили спати за столом, поклавши голову на стосик течок «Справа №...». Поки Хазяїн у Кремлі, всі мають бути на місцях!

На відпочинок у Берії був привілей. З його кабінетом сусідували кімната з ліжком, ванна і навіть крихітна кухня. Кімнати для відпочинку були в кабінетах навіть не в усіх членів Політбюро. Утім, більшість із них, на відміну від Берії, мали службові квартири в Кремлі.

Учора Берії здалося, що нарешті видався перепочинок. Сталін поїхав на Близню близько півночі. Берія помчав до своєї нової коханки – 25-річної красуні й акторки-початківки Тетяни Окуловської. І вони разом поїхали до майстерні скульптора Кернера. Це була така нова розвага, яку вигадав Берія. Звісно, вони, керівники радянської держави, не могли розслабитися в якомусь ресторані, де повно простої публіки. І тому Берія придумав нову забаву – пити з людьми мистецтва. Йому подобався богемний спосіб життя. Особливий кайф був пити у майстернях художників. Серед творів, що завтра мали прикрасити кращі музеї країни, відчуваючи запах свіжої фарби на полотнах. Спілкуватися з людьми, яких мільйони вважали геніями. Всі ці генії смертельно боялися його – Лаврентія Берію, запопадливо зазирали в очі йому та його коханці Тані Окуловській: «Чого бажаєте, товаришу Берія? Дозвольте подарувати вам оцю роботу, а оцей натюрмортик вашій дамі... Візьміть іще, візьміть усе, тільки дайте спокій». Тремтячими руками розливали у бокали привезений Лаврентієм Павловичем його улюблений коньяк «Ара-рат» – 10 зірок. Знали: один порух його пальця – і вони перетворяться на табірний пил. І не відразу, а після безкінечно

довгих страждань, десь далеко, на Колимі.

Берія перейняв цей вираз у Сталіна – «перетворити на табірний пил». Гарний вираз... Усеосяжний...

До Кернера приїхав також Ворошилов зі своєю секретаркою і, за сумісництвом, коханкою Надією Тузовою. Дружина Ворошилова, безплідна єврейка Голда Горбман, яка на його вимогу змінила ім'я (за що її прокляли батьки) і стала Катериною Ворошиловою, дивилася на походеньки наркома крізь пальці. Голда Горбман була членом РСДРП(б) з 1917 року, після смерті Леніна працювала заступником директора його музею і мала дружні стосунки з Тузовою. Таким чином Ворошилов утримував такий собі комуністичний мінігарем. Коли наркоми та їх супутниці вдосталь насолодилися коньяком і мистецтвом і розпусниця Надя Тузова вже пропонувала покинути старого Кернера і їхати у заміський будинок Ворошилова, де прислуга приготувала баньку для наркомів з дівками, – пролунав злочиасний дзвінок! Берія мусив повідомляти черговому наркомату, де його можна знайти. Інакше Хазяїн може голову зняти. Ось цього разу наркома Берію зачепили у Кернера.

Після зустрічі зі Сталіним на Ближній жодного бажання продовжувати гулянку з дівицями вже не було. І він поїхав до свого особняка – розкішного будинку на розі Садово-Тріумфальної і Качалова.

Коба уміє завантажити мізки! Так, що навіть у такого живчика, як Лаврентій Берія, голова йде обертом і зникає потяг

до баб. З гіркотою подумав: та ще й поводитьсь з ним, як зі псом, що завинив перед господарем невідомо чим. Сталін був єдиною людиною в країні, поряд з якою йому, всесильному наркому Лаврентію Берії, було незатишно.

Але що як Сталін має рацію і завтра Гітлер нападе на них? З такою слабкою армією їм, справді, кінець. Черговий «бліцкриг» – і Гітлер розіб'є їх ущент! За півроку. А може, й за три місяці. Якраз весна. Зимою чи восени через бездоріжжя нападати немає сенсу. Значить, весна або літо.

Автомобіль зупинився у дворі. Високі ворота позаду зачинилися, і лише тоді він вийшов з машини. Кивнув охоронцю, що виструнчився і козирнув йому.

Щоб позбутися тотального контролю Сталіна, він оселився подалі від Кремля. Подалі від тих крихітних квартирок, що їх займали наркоми. Навіть придумав легенду, що йому, як керівнику НКВС, не варто жити у Кремлі, адже на випадок заколоту чи якихось заворушень йому потрібно буде рятувати керівників партії й уряду.

Правда, за останні роки вони виселили з Кремля сім'ї більшості міністрів. Залишили лише вузьке коло найближчих до Хазяїна. Але й вони могли стати заколотниками. Хіба ні? Вірити не можна нікому. Лише Хазяїну та йому – Лаврентію Берії.

Берія пройшов коридором, зазирнув у кімнату дружини Ніно. Вона спала.

Пішов до свого кабінету. Кинув погляд на годинника: пів

на п'яту. Нічого. Зателефонувати Кам'яній задниці – Молотову, головному конкуренту по впливу на вождя? Нехай не тільки у нього буде спаскуджена ніч! Кам'яна задниця – от влучне прізвисько! Берія задоволено посміхнувся. Він знав, що Кам'яною задницею Молотова називають і в Наркоматі іноземних справ, і в Раднаркомі, і навіть сам Хазяїн, іноді, позаочі, посміхаючись у вуса. У Кам'яної задниці він знає лише одне слабе місце. Як і Ворошилов, за дружину Молотов мав єврейку – Перл Карповську. Де вони знаходять цих єврейок? Є ж росіянки, українки, грузинки, врешті-решт. Чи, може, це євреї знаходять керівників радянського уряду, аби впливати на політику єдиної у світі Країни Рад? Цікава думка...

Хазяїн на дух не переносить євреїв. Тим паче єврейок. Тим паче, якщо одна з них – Перл намагається присвоїти статус першої леді, оскільки у Хазяїна немає офіційної дружини. Нічого, прийде слухна година, і він, «сталійний сталінський нарком» Лаврентій Берія, ще завдасть удару в слабе місце Кам'яної задниці!

А поки що – дзвінок, щоб життя медом не було. Берія набрав Молотова по урядовому телефону, так званій «вертушці». Вертушкою телефон називався тому, що в Москві міські телефони з'єднувалися телефоністкою на станції, а в Кремлі встановили першу автоматичну станцію. Вона з'єднувала партійні та урядові кабінети і будинки членів уряду. Відсутність при з'єднанні сторонньої людини забезпечувала кон-

фіденційність спілкування. Почув довгі гудки. Уявивши, як жахливо задзеленчав у нічній тиші квартири Молотова телефон, ехидно посміхнувся.

* * *

У кремлівській квартирі головраднаркома Молотова задзвонив телефон. Після трьох дзвінків заскрипіло ліжко, Молотов, відкинувши ковдру, підвівся на лікті і взяв слухавку.

Пальці нишпорили по приліжковій тумбі, нарешті натрапили на вимикач, спалахнула настільна лампа. На другій половині ліжка злякано підхопилася дружина Молотова – Поліна Жемчужина. Її розбудив не дзвінок, а холод. Ковдру стягнув з неї чоловік, намагаючись якомога швидше вгамувати телефон, а з відчиненої кватирки дув весняний вітерець від Москви-ріки.

– Це Берія, – огидно прохрипіла слухавка тенором наркома.

– Що трапалося, Лаврентію? Четверта ранку, – голос Молотова звучав відверто роздратовано.

Він нарешті знайшов пенсне, що впало на килим, і начепив його на носа. Воно виглядало досить кумедно на його непропорційно великій голові. Настовбурчені вуса наркома демонстрували граничне невдоволення від безцеремонного пробудження.

– Хазяїн вимагає на ранок, щоб ти дав інформацію про всі

офіційні делегації німців, що перебувають у нас, – голосом Берії говорила, ледь потріскуючи, слухавка.

– Тихо, Перл, – прошепотів Молотов, прикриваючи слухавку. – Все гаразд.

Вона зітхнула і лягла. Удома він називав її Перл. Так, як називали її батьки. Поліна Жемчужина, або ж Перл Карповська, завдяки Молотову зробила карколомну кар'єру від звичайної папіросниці на фабриці до керівника главку текстиль-галантерейпрому в Наркоматі легкої промисловості.

Перл розуміла, що, незважаючи на надзвичайно високе становище у радянській ієрархії (Молотов – друга людина в державі), і Молотова, і її від камери в Бутирці може відділяти всього один подібний нічний дзвінок чи один гучний стукіт у двері.

– Лаврентію, я не пам'ятаю усіх цих дрібниць! – злісно просичав Молотов. – Чи, вірніше сказати – деталей. Інформацію може дати уповноважений у справах Берзін, от йому й телефонуй! – і кинув слухавку. Берія займав нижчу сходинку в партійній ієрархії і мав знати своє місце.

На хвилину замислився, сказав, звертаючись до дружини:

– Що за лайно, навіщо Кобі німецькі візитери? – Молотов устав, дістав пачку нових модних цигарок «Біломорканал», котрі щойно почала виготовляти цигаркова фабрика імені Урицького, ширше прочинив кватирку. Він ніколи не затягувався, та й курич нечасто. Але більшість була впевнена, що він затятий курець через те, що на багатьох фото був із ци-

гаркою. Цигарки – то був його дипломатичний прийом. Річ у тім, що Молотов не володів іноземними мовами, а крім того, був тугодумом і під час переговорів, щоб заповнити паузи і мати час на роздуми, завжди запалював цигарку.

Він механічно розглядав цигаркову коробку «Біломору» з картою Європи, розшукуючи Німеччину. На карті були зображені найбільші канали – Кільський (який з'єднував Північне і Балтійське моря, Суецький (Червоне і Середземне). Кільський канал якраз і знаходився на території Німеччини.

– Навіщо Кобі німці? – ще раз запитав чи то в дружини, чи то сам у себе.

– Що, любий? – здивовано перепитала Перл, гадаючи, що він звертається до неї. – Ти сказав: німці? Які німці?

– Нічого, так, дрібниці. Спи.

Постукав мундштуком по коробці, вибиваючи тютюн. Здавив мундштук двічі – хрест-навхрест. Невдоволено поморщився – у «Герцеговини Флор», яку, наслідуючи Сталіна, палила більшість наркомів, тютюн ніколи не висипався. «Все нове – гірше за старе». Недарма Маяковський сказав: «Любым папиросам даст фор “Герцеговина Флор”!» Подумав: знову перейду на «Герцеговину».

Видуваючи дим у кватирку, кинув погляд на Перл, вона посміхнулася йому. Подумав: майже всі з оточення Сталіна завели собі коханок. Та й сам Хазяїн подавав приклад. Лише він залишався вірним Перл. Чому? Може, тому, що її інтимні потреби значно вищі, ніж у нього, і дай бог йому вдоволь-

нити хоча б Перл, не говорячи вже про коханку? А може, тому, що він – головна «кам'яна задниця ЦК» і на інтрижки просто не має часу?

Мабуть, і перше, і друге, і третє. Ще раз кинув поглядом на Перл – здається, спить. Учора він уже виконав свій шлюбний обов'язок. І тому був упевнений, що сьогодні має вихідний від інтиму. Якби не дзвінок. Але раз Перл заснула, то, схоже, що таки можна дати собі перепочинок.

* * *

«Зателефонуй Берзіну вранці». Берія не міг відкладати таке на ранок. Як завжди, щось не складеться, а Хазяїн традиційно приїде в Кремль о першій, максимум о другій і відразу буде вимагати результат, називати ідіотом і погрожувати посадити у «турму» і підвісити за яйця...

Берія, лаючись, набрав номер свого помічника Саркісова. Той довго не брав слухавку. Нарешті відповів заспанним голосом.

– Спиш, Саркісов, твою мать! Знайди Берзіна! Я не знаю, хто це такий! Якийсь хрін з Наркомату іноземних справ! Зателефонуй черговому – дізнайся, хто це такий! Все я маю тобі розтлумачувати до дрібниць! Візьмеш у нього всю інформацію про заходи, що їх проводять у нас німецькі делегації. Цього вимагає Хазяїн. І дми до мене додому. Термін – 10-та ранку. Затримаєшся – підвішу за яйця, а потім посад-

жу в «турму». Зрозумів?

– Так точно, товаришу нарком!

Розділ 5

19 березня 1940 року, 13 год. 35 хв
Москва

А за день до цього, дипломат Михайло Берзін, інформація якого зараз так потрібна була Берії, сидів за столиком кафе «Ленінський жовтень», що на Цвітному бульварі разом із художником Миколою Гущенком. Гущенко, у минулому радянський агент-нелегал, який працював у Парижі під агентурними псевдонімами «Художник» та «Ярема», а після втечі з Франції ось уже четвертий рік жив у Москві в 12-метровій комуналці, на вулиці Біговій, з дружиною, сином і перебував на разових заробітках. Малював полотна у стилі соцреалізму й намагався пристосуватися до життя радянських будівників комунізму зразка кінця 39-го – початку 40-х років.

Обидва співрозмовники були шатенами, Гущенко темніший, Берзін світліший, зросту – вище середнього, і здавалися схожими один на одного. Хоч Берзін і був значно старшим. Можливо, схожими їх робив одяг – вочевидь нерадянські, гарно пошиті костюми виділяли обох серед сірого натовпу Москви.

– Неймовірно, – сказав Берзін, сміючись, блискаючи незвичайно білими для СРСР зубами і тиснучи руку Гущенкові. – Це таки ти! Мені сказали, що серед організаторів виставки німецьких художників у Москві є Гущенко, але ніколи б не подумав, що це саме ти! Просто неймовірно! А як же Париж? Ательє на вулиці Волонтерів?! Виставки в Le Grand Salon! Як Монмартр? Як Матісс, Модільяні, Сутін?

– Привіт, старий! За Матіссом, усією компанією і доброю чаркою абсенту дуже сумую. А з Парижем довелося розпрощатися раз і назавжди. А якщо чесно – просто накивати з нього п'ятами. Адже ти знаєш, що я там не лише малюванням портретів Роллана та Барбюса займався. Французька поліція сиділа на «хвості»! Вважаю, я випередив їх на день-два. Не більше. А то довелося б відмотати у французькій ку-тузці років десять за шпигунство. Живу в Москві, правда, в комуналці, але життя в комуналці в СРСР, у будь-якому разі, ліпше від життя в тюремній камері у Франції.

– Я знаю, що ти займався не лише виставками. Тим більше дивуюся, що живеш у комуналці. До речі, коли Єжова змінив Берія, саме я готував доповідну щодо тебе – написав, що «агентом Яремою в СРСР направлено близько 200 креслень вузлів найновішої французької та англійської військової техніки для потреб Червоної армії». Як зараз пам'ятаю! Був упевнений, що Контора потурбувалася і ти зараз тут як сир у маслі!

Із репродуктора на стіні раптом загуркотіла, захрипіла

стоголосим хором кантата Прокоф'єва «Заздоровниця», що вперше прозвучала наприкінці минулого року в день народження Сталіна. Пройшло вже три місяці після торжеств, але їй досі крутили ледве не щодня:

По-иному светит нам Сонце на Земле:
Знать, у Сталіна оно побывало в Кремле.

– Дякую, друже! – Гущенко кинув оком на репродуктор: не варто й просити – звісно, ніхто з персоналу кафе не наважиться притишити звук. Із вдячністю потис руку дипломату. – А ти куди подівся з Парижа?

– Мене в 38-му направили до Лондона. Помічником військового аташе. У мене були два керівники – і посол, і резидент. А двом начальникам догодити дуже складно. Відкликали, – з гіркотою в голосі сказав Берзін. Махнув рукою. – А місяць тому, повертаючись до СРСР, знову побував у Парижі. Та хай йому біс, цим проблемам! Ставиш пляшку шампанського? За зустріч? – запитав, посміхнувшись і весело потираючи руки, Берзін.

– Запросто! Але не думаю, що воно тут є. Це ж тобі не Париж і навіть не Лондон.

І справді, офіціант сказав, що шампанського тут не буває і приніс двісті грамів горілки в графині й чарки. На закуску – оселедець і хліб.

– І як Париж? – із посмішкою запитав Гущенко, розлива-

ючи горілку. – Давай. За зустріч, – вони випили.

– Ех, Париж! На Єлісейських Полях вже зеленіють каштани. Гігантські каштани, такими вони, здається, виростають тільки в Парижі. На Сені – крихітні пароплавчики, французьки на високих пробкових підборах. Останній крик моди. Втім, відчувається подих війни. Дроль де гер. Дивна війна. Ніхто не стріляє, не бомбить міста. Ресторани забиті людом до ранку. Економити гроші більше немає сенсу! Завтра вони можуть коштувати не більше, ніж туалетний папір. Поліція зупиняє білявок і блондинів, чий вигляд натякає на «арійське походження», прискіпливо перевіряє документи. Бояться німецьких диверсантів. Вулицями вештаються повії з протигазами на боці. Бояться німецької газової атаки, газових бомб з аеропланів. Арештовують і гільйотинують комуністів, закрили комуністичну газету «Юманіте». Назад, до речі, я їхав із послом Сурицем. Його оголосили персоною нон грата.

– Самого посла у Франції Сурица? – у Гуценка округлилися очі. – Не може бути!

– Саме так, посла, – Берзін ствердно кивнув головою. – Іншого Сурица в посольстві немає.

– Це шокуюча новина! У наших газетах, звісно, нічого не було...

– А звісно ж. Насправді, анекдотична новина. Я розповім – ти помреш зі сміху. Радянська дипломатія в Парижі обгидлася по вуха. На зборах парткому посольства Суриц вирішив прогнутися: ухвалили відбити Сталіну телеграму про

засудження агресії англо-французів проти Німеччини і підтримку німецько-радянської дружби. Після того, що творили в 37-му з посольськими, половина поїхала на Колиму валити ліс. Ти розумієш, такі прогини – це було дуже важливо. Суриц телеграму підписав.

– А в чому сіль анекдоту? – здивовано запитав Гущенко.

– Анекдотичність у тому, що досвідчених дипломатів майже не залишилося! Щойно присланий з Москви за партійною путівкою парторг, замість того щоб віднести телеграму шифрувальнику, відніс її на пошту. Уявляєш? Дипломатичну телеграму, в якій облили лайном уряд країни перебування – уряд Даладье – віднесли у звичайне відділення зв'язку?! На телеграмі адреса – Москва, Кремль, товаришу Сталіну! Думаю, коли паризький телеграфіст це побачив, то подумав, що з'їхав з глузду!

– Боже, який кретин! – Гущенко регочучи звів погляд до неба і ляснув себе долонею по лобі. – Тупий обмежений кретин!

Берзін розлив горілку, вони цокнулися чарками і до дна випили гірку рідину. Закусили несмачним оселедцем.

– Ага, в Союзі парторг працював, звісно, теж парторгом, але на якомусь металургійному комбінаті в Юзівці. Там так було заведено. Ледь що – підтримуємо мудрого вождя й учителя, швидко на пошту і звідти – урядова телеграма товаришу Сталіну. Про шифрувальників, упевнений, «металургійний парторг» ніколи й не чув! – Берзін то починав регота-

ти, то через силу зупинявся, намагаючись продовжити розповідь.

До Берзіна приєднувався Гущенко.

– Уявляю пику телеграфіста: «Засуджуємо агресивну політику Даладье»! І що ж було далі? – Гущенко вгамувався, налив ще по одній. Вони цокнулись і випили.

– Звісно, телеграфіст відніс телеграму в поліцію, наступного дня текст телеграми був в усіх французьких газетах. Навіть «Юманіте» перед закриттям надрукувала! А ще через день французький уряд оголосив Суріца персоною нон гра-та. І той, обливаючись гіркими сльозами, виїхав на розправу до Кам'яної задниці.

* * *

Телеграма

Цілком таємно. Позачергово.

*Нарком іноземних справ В. М. Молотов
Повноважному представникові СРСР у Французькій
республіці Я. З. Суріцу*

Я прийняв французького повіреного Паяра, який зробив заяву від імені уряду Французької республіки

стосовно вас:

«Уповпред Суріц передав на телеграф телеграму на ім'я Сталіна. Ця телеграма була затримана цензурою, тому що в ній були вирази: «плани англо-французьких паліїв війни зазнали невдачі», «СРСР залишається неприступною фортецею, об яку в майбутньому розіб'ються чорні задуми англо-французьких ворогів соціалізму».

Як заявив Паяр, французький уряд вважає, що використання уповпредом у відкритій телеграмі таких виразів є втручанням у французьке політичне життя, що «Суріц більше не буде вважатися персоною грата Французьким урядом» і що Французький уряд просить Радянський уряд «покласти кінець місії Суріца при Французькому уряді».

Відзначаю, що Ви зробили неправильно, не повідомивши в НКІС про затримку цензурою Вашої телеграми, не говорячи вже про те, що Вам не варто було надсилати подібну телеграму поштою.

Радянським урядом найближчим часом буде ухвалено рішення про припинення вашої місії в якості повноважного представника.

Молотов

* * *

19 березня 1940 року, 14 год. 15 хв Москва

На терасі кафе «Ленінський жовтень» раптом зазвучала пісня:

Взвейтесь кострами, синие ночи,
Мы – пионеры, дети рабочих...

Повз кафе йшов маршем загін піонерів у червоних галстуках.

– Рівняння на прапор! – вигукнув правофланговий, і піонери, притиснувши ліву руку до стегна, дружно відсалютували двом величезним червоним прапорам, що висіли біля входу в виставковий павільйон, – одному зі свастикою, другому – із серпом і молотом.

Пройшовши далі, вони почали хором вигукувати:

– Раз-два, Ленин с нами. Раз-два, Ленин жив. Раз-два, выше знамя, пионерский коллектив!

– Чув, що говорить молоде покоління? – запитав Берзін, кивнувши у бік піонерського загону, який віддалявся під дріб барабана. – «Раз-два, Ленин с нами». А ти, значить, приймаєш виставку фашистів?

– Націонал-соціалістів, не плутай. Фашисти в Італії, – виправив Гуценко. Пояснив: – Виставку сучасного мистецтва

націонал-соціалістичної Німеччини й її авторів – німецьких художників. Розвів руками. – Наших союзників...

– Тебе це не дивує? Вчора ще фашисти, вибач, націонал-соціалісти були паліями війни. Ми воювали з ними в Іспанії. А сьогодні... – Берзін озирнувся, нахилився до Гущенка. Тихо мовив:

– Як на мене, коричневий і червоний дуже зблизилися. Можна сказати, що червоний – це недозрілий коричневий. І він поступово дозріває...

– Справді, нечувані метаморфози, – погодився Гущенко. – Виставка художників Третього рейху в Москві. Від німецької сторони виставку курують особисто Ріббентроп і частково навіть сам Гітлер. Потім буде подібна виставка у Берліні. Ось поглянь... – Гущенко кивнув у напрямку виставкового павільйону навпроти кафе.

На фасаді виставкового павільйону, окрім червоних прапорів зі свастикою і серпом та молотом, було, справді, дещо незвичне для Москви. Весь фасад був оповитий величезним червоним полотнищем із чорною свастикою на білому полі.

Берзін гірко посміхнувся. Хитнув головою:

– Англійці лютують від цієї дружби.

– Тут люди теж цього не розуміють. Спочатку Гітлер був палієм війни, тепер – став добрим другом, – стенив плечима Гущенко.

– А як же обласканий Микола Тихонов? – зауважив Берзін і процитував:

Уходить лондонец в свое бомбоубежище,
Плед по асфальту мокрый волоча,
В его кармане – холодок ключа
От комнат, ставших мусором колючим.
Мы свой урок еще на картах учим,
Но снится нам экзамен по ночам...

– Сьогодні це небезпечні рядки. За такі вірші можна опинитися в таборі на Колимі, – з гіркотою в голосі зауважив Гущенко. – Думаєш, цей союз надовго?

– Є різні думки. Я прочитав в Англії книгу якогось Ернста Генрі «Гітлер проти СРСР», де прогнозувався напад Гітлера на нас.

– Хіба це можливо? – здивувався Гущенко. – Зараз у мене таке враження, що цей союз назавжди.

– Навряд чи, – хитнув головою Берзін.

– А ти яким боком до виставки? – запитав Гущенко.

– Для мене самого це дивина. Викликали з Англії. Тиждень чекав. Дадуть нове призначення чи посадять, – коли Берзін це говорив, його обличчя наче застигло, перетворилося на беземоційну маску. На обличчя людини, що готова до будь-якого, навіть найгіршого, варіанту розвитку подій.

– Чому так песимістично?

– Ти знаєш... Тобі як старому бойовому товаришу можу сказати відверто. Половина тих, кого відкликали переді мною, вже сидить. Про декого – ні слуху ні духу. Люди про-

сто зникли. Друга половина розстріляна. Думаю, мені недовго залишилось. Ось підійшов офіціант, а я подумав: так колись він підійде, приставить пістолет до лоба і скаже: «Я з НКВС, вас заарештовано, руки за голову». Ті хлопці дуже винахідливі й здатні на подібні фокуси.

– А може, якщо відразу не взяли, то пронесло? – з надією запитав Гущенко.

– Ні, просто бюрократична машина працює інерційно, – заперечив Берзін. Махнув рукою. Жест, напевне, означав: будь що буде. – Вони знають, що я вже в СРСР, нікуди не подінуся, а значить, можна не поспішати.

– То чому ж ти повернувся? – не міг зрозуміти Гущенко.

– Дружина, син. Тоді взяли б їх. Хай уже краще мене.

– А звинувачення? Повинні ж бути хоч якісь звинувачення?...

– Був в Англії – значить, могли перевербувати, значить, англійський шпигун. Ніхто не буде вдаватися в деталі й розбиратися. Таке враження, що для НКВС посадити чим більше – тим краще. А раптом і справді на сотню один шпигуном виявиться. Те, що 99 були чесними радянськими громадянами, нікого не цікавить. А вчора мене призначили куратором твоєї виставки від Наркомату іноземних справ. Ось так. Так що будемо співпрацювати. Ти від Спілки художників, я від Наркомінсправ.

– Все ж, Берзіне, думаю, що ти перебільшуєш. Мене ж не чіпають.

Берзін запалив англійську цигарку. Піймав погляд Гущенка. Пояснив:

– Ще залишилась пачка. Потім перейду на «Біломор». Тебе не чіпають? Дай бог, щоб нічого не змінилося, щоб випадково хтось не назвав твоє ім'я на допиті.

– Але ж це твоє призначення, начебто, виключає швидкий арешт? – продовжив тему Гущенко.

– Ні, ніщо нічого не виключає. Пам'ятаєш, Тютчев сказав: «Російська історія до Петра Великого – суцільна панахида, а після Петра Великого – суцільна кримінальна справа». Як на мене, новітня історія це – і перше, і друге разом. Вчора моїй дружині наснився сон, що в нас роблять обшук... Ти віриш у сни?

– Ні, я начебто матеріаліст. Сни – це продовження роботи мозку. Я не вірю у віщі сни.

– А я віднедавна вірю. Ти помітив, що на нас тут скося дивляться? – він нахилився до Гущенка, аби його не було чути за сусіднім столом.

Гущенко огледівся. У кафе сиділо кілька робітників – у картузах, парусинових туплях, сірих сорочках, підперезаних шкіряними пасками, і жмаканих штанях. Вони пили пиво, палили дешеві цигарки і справді зневажливо поглядали у їхній бік. В очах читалося: що тут роблять два недобитих буржуї?

– Можливо, завинив твій лондонський костюм, – тихо відповів Гущенко. Наморщив лоба. – Думають, що ти якийсь

непман... СРСР – єдина країна, де бідність не є недоліком, навпаки – це перевага. Поганий одяг – ознака взірцевої радянської людини. Гарний костюм – ознака мерзотника.

І справді, Берзін був одягнений, як лондонський денді – сірий у темну смужку костюм, біла сорочка і червона краватка.

– У тебе теж костюм непоганий. Колись революціонери боролися, щоб не було бідних, тепер боремося, щоб не було багатих. Вивихнутий світогляд, – Берзін похмуро посміхнувся. Потім тихо проспівав: – «Эх, яблочко, сладко-кислое, буржуйские глаза – ненавистные!» Я й сам, проживши півтора десятка років поза «залізною завісою», відчуваю себе в Москві чужинцем. Хіба в тебе немає такого відчуття?

– Було, – видихнув Гущенко. – Років зо три після приїзду. Тепер – зникло.

– Але досить про сумне. Давай пити. Як на мене, і в Лондоні, і в Парижі, і в Москві робітники дивляться на людину в пристойному костюмі приблизно однаково.

– Пролетарі всіх країн єднаються, – резюмував Гущенко.

20 березня 1940 року, 2 год. 35 хв Москва

Берзін був дипломатом старої школи. Йому подобалася Англія, подобалася робота, подобався будинок посольства – шестиповерховий особняк на Чешем-плейс.

Йому подобалося приїжджати на роботу в омнібусі із сидіннями на даху, проходити вранці чистенькою Ляй-ал-стріт. Вітатися з британським охоронцем у червоному мундирі біля входу, проходити через затишний дворик. Подобався керівник – посол Майський. Інтелігент, колишній редактор журналу «Звезда». Родом з польських євреїв. Людина складної долі. Хотілося жити і працювати в Лондоні, на Чешем-плейс, якщо не завжди, то якомога довше. Але не склалося.

Утім, йому і так неймовірно довго щастило. Його колег, разом з якими починав працювати, вже майже не залишилося. У сенсі – не залишилося на волі. Він починав з Христіаном Раковським. І де тепер Раковський?

Виключений з партії, начебто за троцькістський ухил. Заарештований, здається, у 37-му. Отримав 20 років таборів без права листування, і відтоді про нього ніхто не чув. І, швидше за все, вже ніколи не почує.

Разом з ним, військовим аташе Берзіним, повернувся в СРСР консул Костянтин Набоков. І теж зник. Потім за ти-

ждень забрали і його дружину Лідію Набокову.

Після зустрічі з Гущенком, увечері, Берзін поїхав на дачу, де перебрав усе – від поштових карток до книг і журналів. Не дай бог якась необережна фраза в листі! Або книга сумнівного змісту. Все це він безжально кидав у піч. Життя дорожче! Те ж саме він наказав зробити дружині у їхній московській квартирі.

Закінчивши з книгами і листами, задрімав у кріслі. Прокинувся від відчуття холоду. Вогонь у печі погас. Нічого. Головне, що справу зроблено. Одягнув пальто. На вішалці залишилася кобура з пістолетом. Узяв у руки кобуру, розстібнув, дістав пістолет. Нагородний, системи «Маузер», вручений за наказом героя громадянської війни товариша Блюхера. Вигравіювано: «Чесному бійцю Робітничо-Селянської Червоної армії Берзіну». Він починав із Блюхером. Ходив у рейди проти Колчака. Потім був разом із ним радником Чан Кайші. Звідти й отримав направлення на дипломатичну роботу.

Блюхера розстріляли. Два роки тому. Говорили, що його заарештували як японського шпигуна. Японськими шпигунками виявилися і дві колишні дружини Блюхера – обидві Галини. Їх теж розстріляли. Обох Берзін добре знав. Японською шпигункою виявилася й остання, третя, дружина Блюхера – Глафіра. Їй пощастило більше. Вона залишилась живою, лише отримала десять років таборів.

Що робити з нагородною зброєю від японського шпигуна

Блюхера? Він привіз пістолет на дачу, аби десь заховати. Закопати? А якщо запитують, де він подів нагородний пістолет? Закопав? Навіщо? Боявся обшуку? Чому боявся – щось маєш за собою? Якби не мав нічого, то не ховав би пістолет. Говори: коли тебе завербували?! Замкнуте коло.

Головне – не гарячкувати! Має ж бути якийсь вихід! Треба доповісти кадровику в наркоматі. Сказати, що не вважаю за можливе зберігати подарунок ворога народу. І здати під розписку. Так буде найкраще.

У московській квартирі Берзіних тим часом ще горіло світло. 55-річна дружина Берзіна Ніна перебирала одну за одною книги. Так наказав чоловік. Вона шукала якихось листівок, записок, дарчих написів від Блюхера або ще когось, кого вже взяли. У них була величезна бібліотека. Михайло сказав, що роботу обов'язково треба закінчити до ранку і що сам він повернеться не скоро. На стіні пробив годинник з маятником і гирями. Вже четверта ранку, де ж він?

Коли у двері затарабанили так, що ледь не зірвали їх з петель, у неї, здавалося, зупинилося дихання і закололо в серці.

– Де Берзін? – гаркнув голос за дверима.

– А хто це? – її губи ледь ворушилися.

– НКВС! Помічник наркома Саркісов! Відчиняй!

Ніна Берзіна простягнула руку до защіпки. Рука тремтіла і не слухалася її. Ось воно! Її чоловіка не обдурило передчуття! За ним прийшли!

Вона робила над собою зусилля за зусиллям, щоб підняти

руку до заціпки. Та кожен рух супроводжувався уколом у серце. Рука робилася все важчою, переставала слухатися.

Її чоловік підозрював, що за ним можуть прийти. Зараз він, нічого не знаючи, повернеться, а його будуть чекати люди з НКВС. Його заберуть, і він зникне назавжди, як зникали інші дипломати! Перед очима закружляли темні кола. Вона схопилася за серце, що, стискаючись від болю, калатало мов навіжене, кров загупала у скронях. Ніна Берзіна впала і не бачила, як люди у синіх кашкетах зазирали у вікна її квартири, що була на першому поверсі й, уздрівши стоси книг, папери, що догорали в пічці, і людину, яка лежала біля дверей, почали вибивати двері.

– Це все не просто так, – сказав Саркісов, нахилившись над жінкою. – Викличте «швидку» і перевірте тут усе. Найретельніший обшук. Лаптев, поїдеш зі «швидкою». І не відводь від цієї баби очей! Головою відповідаєш!

– Єсть! – козирнув Лаптев.

* * *

Коли Берзін підїхав до свого будинку, перше, що він побачив – була «швидка допомога» біля підїзду. На ношах вносили його дружину.

Він хотів кинутися до неї, та побачив, що у вікнах горить світло і люди у формі перекидають у його квартирі все догори дригом. І угледів два чорні ЗІСи біля парадного.

Він зупинив перший порив – бігти до «швидкої». Ні, він так не допоможе дружині! Ні. І сину, який навчається у Військовій академії, там, де навчається і син товариша Сталіна, Яків, теж не допоможе.

Через нього, Берзіна, і дружина, й син будуть членами сім'ї ворога народу. Поїдуть у табори і зникнуть там назавжди. Що йому інкримінують? Мабуть, шпигунство на користь Англії. Англійський шпигун. За таким звинуваченням взяли і Набокова. Докази? Які докази? Їм не потрібні докази!

Що робити? Як він може допомогти своїй родині? Як?!

Його піддадуть тортурам, вимагаючи визнання, що і дружина й син допомагали. Що син передавав йому військові секрети, інформацію про сина товариша Сталіна або й про самого товариша Сталіна. Він не скаже нічого! Ні, все скаже. У них усі говорять. Скаже все, що вони захочуть. Навіщо дурити себе. Говорили всі – і Раковський, і Блюхер. Тому він теж скаже. І тоді вони візьмуться за дружину і сина. Як за сім'ю ворога народу. Будуть мучити її на очах у нього, і він підпише все, що вони накажуть. І лише потім його розстріляють. Можливо, він сам проситиме смерті.

Вулиця тонула в нічному тумані. Холодному тумані, який пробирався в машину крізь відчинене вікно. На протилежному боці вулиці він побачив, як коливаються фіранки на вікнах і допитливі сусіди підглядають за тим, що відбувається в його квартирі. Біля під'їзду – люди з кам'яними обличчями.

Ні, він не скаже нічого. Берзін посміхнувся. Ні, не скаже. І тоді вони не візьмуть його сім'ю! Дістав з-під сидіння пістолет, загорнений у рядно. Розгорнув. Поклав тканину під ноги. Витягнув зброю з кобури.

Зняв із запобіжника. Підніс важкий пістолет до підборіддя. Помітив, що рука тремтить. Ні. Так надійніше: притиснув ствол до скроні. Відчув холод металу. Послужиш востаннє, нагородний! Оцінив, що куля пройде приблизно через центр мозку і вийде з іншого боку.

Потримав так пістолет кілька секунд. Дивився на тремтливі в туманному мороці ліхтарі. На темні прямокутники вікон будинків. На бруківку, що виблискувала у світлі фар. Дивився, немов хотів закарбувати в пам'яті цю картину. І тільки побачивши, що людина у формі від одного із ЗІСів попрямувала до його автівки, натиснув на спусковий гачок. Пострілу він не почув. Лише, незважаючи на нічну пітьму, у мозку спалахнуло сонце.

На звук пострілу до машини підбіг Саркісов з охороною. Він ривком відкрив дверцята. Берзін сидів на водійському сидінні, його голова лежала на кермі. У лівій скроні з'явився величезний кульовий отвір, з якого повільно стікала цівка крові. Навколо рани темне коло опіку від порохових газів. Губи складені у ледь помітну посмішку. Посмішку людини, яка знає щось, чого не знає решта, не знає і ніколи не дізнається. Тіло раптом почало повільно хилитися й упало Саркісову під ноги.

– Б...дь, він застрелився. Ще й зіпсував мені чоботи, сука. Я піду доповім товаришу Берії. Лаптев, стережи тут, нікого не підпускай, – кинув підлеглому.

* * *

– Б...дь, що за ніч! – вилаявся Берія, якого о п'ятій розбудив телефон і голосом Саркісова доповів про самогубство Берзіна. – Обшук провели і нічого не знайшли? Добре. Їдь додому. Більше нікого не буди. А то ми так відправимо на той світ половину Наркомінсправу.

Подумав: матиму халепу з Кам'яною задницею. А що робити з дорученням Сталіна?

Коба приїде в Кремль о другій годині, значить до 12-ї треба встигнути переговорити з Молотовим! Добре, якби Кам'яна задниця ще не встиг дізнатися про самогубство дипломата, бо почне пороти гарячку. Побіжить до Хазяїна. А той невідомо як зреагує. Може сказати, що без вини не стріляються. А може вставити йому, Берії, чергового пістона у дусі: підвішу за яйця, поїдеш у «турму», зітру на порох... Лайно!

Розділ 6

**20 березня 1940 року, 11 год. 22 хв
Москва**

«Вечерняя Москва», 20 березня 1940 року

Сьогодні в Доме художника проходить Семинар керівників районних семінарів пропагандистів політшкол, комсомольських начальних політкружків, кружків по вивченню біографії В. І. Леніна і І. В. Сталіна, кружків основного типу по вивченню історії партії.

* * *

Водій – капітан держбезпеки Осипов – з вітерцем промчав Берію по Іллінці, нещодавно перейменованій на вулицю Куйбишева. Валер'ян Куйбишев, перший заступник голови Раднаркому і член Політбюро, входив до найближчого оточення Сталіна і був претендентом на місце Молотова. Але не склалося. Він помер у 35-му, у зеніті своєї кар'єри. І колишня

вулиця московських крмарів була названа його ім'ям.

Колись тут височіли Воскресенський монастир і Церква Миколи – Великий хрест. Натомість нині з'явилися безликі сірі будинки у стилі «радянський модерн».

Автомобіль Берії швидко перетнув Нікольський та Іпатьєвський провулки, Красну площу. Капітан Осипов був гарним водієм, як то кажуть, водієм від бога, тому й возив самого наркома.

Над перехрестями на дротах звисали новомодні семафори-світлофори, схожі на чотиригранні пірамідки. На кожній із чотирьох площин – коло. Верхня частина червона. Нижня – зелена. Посередині – жовта смуга. По колу ходить стрілка. Вказує на червоне – потік машин зупиняється, на зелене – їде. На жовте – знову всі зупиняються! Ось до чого дійшла техніка! Правда, водій Берії, капітан Віктор Осипов, на стрілки не дуже зважав. Бо міліціонер, який знаходився неподалік семафора, побачивши його автомобіль, відразу ж зупиняв увесь транспорт і давав машині всесильного наркома Лаврентія Берії «зелену вулицю».

Ці семафори – гордість товариша Берії! Раніше такий семафор-світлофор стояв на металевій нозі, його вручну повертав міліціонер, що вимагало неабияких зусиль. До кінця зміни постовий ледь тримався на ногах.

А тепер рух регулює електрика. Особиста заслуга наркома-новатора товариша Берії! Тому що він розумний. Розуміється на техніці – навчався в Бакинському політехнічному

інституті. Один з небагатьох в уряді, хто навчався у вищому навчальному закладі.

Нарешті автомобіль Берії повернув до Спаських воріт. Ворота розчинилися перед ним. Вартові виструнчилися і віддали честь.

Берія гримнув дверцятами, махнув охоронцю біля входу в будинок Раднаркому, миттю злетів сходами на другий поверх, повернув направо, штовхнув останні двері з табличкою «Приемная Председателя Совета Народных Комиссаров СССР». Кивнув Козиреву – першому помічникові Молотова, який піднявся йому назустріч. Відмахнувся від секретаря, що спробував його зупинити. Пройшов через кімнату охорони в зал засідань і тільки тоді потрапив у кабінет. Молотов, сидячи за столом, втупився в нього важким поглядом крізь скельця пенсне, наморщив високого лоба із залисинами і заворушив заячою губою під настобурченими темними вусами.

– Лаврентію, ти вриваєшся до головраднаркому, наче в нужник! – Молотов ударив розчепіреною долонею по полірованої кришці величезного, «під антикваріат», столу, його очі зло блиснули.

– В'ячеславе, немає часу для церемоній, – Берія махнув рукою і впав у крісло. Схрестив ноги, кинув капелюха на стіл – продемонстрував, що він, Нарком внутрішніх справ, абсолютно рівний головраднаркому.

– Твої люди спровокували самогубство порядної людини!

Людини, яка пройшла громадянську війну! Члена партії із 17-го року! А дружина цієї людини лежить у Скліфі! – гуркотів голос головраднаркому.

«Значить, вже знає, – з полегкістю подумав Берія. – Тим краще». Розвів руками:

– Порядні люди не стріляються, коли бачать під вікнами машину НКВС. Погодься зі мною, В'ячеславе.

На кілька секунд два погляди крізь пенсне схрестились, ніби шпаги дуелянтів. І Берія, і Молотов відчували, що рано чи пізно вони зустрінуться на вузькій доріжці й далі вже піде лише один. Урешті-решт Молотов відвів погляд і посунув Берії папірець.

На папірці було видрукувано: «Москва. Триває “Виставка німецького образотворчого мистецтва”».

– І все? – невдоволено запитав Берія, взяв папірець і сховав у кишеню.

– На цьому тижні все, – відрізав Молотов. – Були кінематографісти, вже поїхали. Є суто технічні візити по лінії торгпредства в Красноярський край і на Кубань. Але, вважаю, що це не те, що цікавить Хазяїна.

– Хто керує виставкою?

– Від СРСР її курує голова оргкомітету Співки радянських художників Олександр Герасимов. Від Наркомату іноземних справ – Берзін. Курував. А хто керує безпосередньо, мені невідомо. Дізнайся у Герасимова, чорт забирай!

Герасимов був особистим другом Ворошилова й улюблен-

цем Сталіна.

– Добре, добре, дізнаюся, – Берії раптом здалося, що Молотов щось від нього приховує у справі, яку доручив йому Хазяїн. – Не кип'ятися! Що ще ти знаєш про цю виставку і взагалі про це все?

Молотов поправив пенсне, не дивлячись на Берію, буркнув:

– Нічого.

– Ну, як нічого, то бувай, – Берія встав, взяв зі стола капелюха, подумки додав: «Бувай, Кам'яна заднице, ще станцюю лезгінку на твоїй могилі», і вийшов.

А в Молотова на столі вже лежала шифротелеграма від посла у Лондоні Майського, де з посиланням на слова шведського посла було сказано, що якщо Англія і Франція, або хоча б тільки Англія, погодяться на мир із Німеччиною, то вермахт ще влітку 1940-го завдасть удару по СРСР. Підставою для розриву пакту може бути напад людей у формі співробітників НКВС на делегацію німецьких художників у Москві. Напад буде відзнято на кіноплівку і розповсюджено серед провідних світових інформагентств. У якості джерела інформації називався військовий аташе шведського королівства. Молотов міг сказати про шифротелеграму Майського Берії, але не хотів, аби той записав зайве очко у свій актив. Про це він має доповісти сам. Молотову було невідомо, що інформацію Майському шведський дипломат «злив» на особисте прохання британського військового аташе, який прац-

ював на МІ-6. А військовий аташе отримав наказ від керівника згаданого відомства Мензіса.

Молотов не знав, що МІ-6 розпочала кампанію з дезінформації радянського керівництва, а тому зняв трубку і попросив з'єднати його з Близньою дачею. Трубку взяв черговий офіцер Іван Богданов. А потім Молотов почув голос Сталіна:

– Слухаю...

* * *

Берія, сідаючи в машину, сказав Саркісову:

– Герасимова я візьму на себе. А ти їдь у Контору і дізнайся, хто по лінії виставки контактував із цим Берзіним. Хай як слід промацають цих людей. Мені здається, що Берзін був ворогом народу. Або англо-французьким шпигуном. Він був у Франції й Англії. Міг там знюхатися з троцькістами або білоемігрантами. А ще нехай наші люди кілька тижнів простежать за дружиною Молотова.

Очі Саркісова округлилися:

– За дружиною голови Раднаркому? – він ковтнув слину.

– Запам'ятай, Саркісов: сьогодні голова – завтра ворог народу! Для партії і товариша Сталіна немає авторитетів. До речі, для товариша Берія також. Дружина Молотова – жидівка. Подивися, з ким вона контактує за кордоном. Усі міжнародні єврейські організації! А жидів завжди контролювали

американці. Чиї союзники американці сьогодні? Англійців і французів. Зрозумів?

– Так точно, товаришу нарком, зрозумів, вибачте за політичну короткозорість!

– Що ти зрозумів зі своїми шістьма класами? Перл дуже охоча до любовних утіх. Кам'яна задниця якось, хильнувши зайвого, сам пожалівся на це Кобі, а той сказав мені. Уяви, що та жидівка за нашими спинами знюхається з ворогом народу або шпигуном? Та й сам Молотов нам за таку інформацію тільки подякує. Словом, знайдеш коханця Карповської, партія не залишить цей вчинок без подяки.

Рафаель Саркісов справді мав 6 класів освіти. Трудову діяльність розпочав водієм тюрми НКВС – водив «чорного воронка». Потім працював особистим водієм Лаврентія Берії. Останній взяв його до себе ординарцем, а згодом зробив помічником. Саркісов був відданий Лаврентію Берії до останнього гудзика на мундирі.

* * *

Нагляд за Перл Карповською – Поліною Жемчужиною-Молотовою – дав результат вже за тиждень. Агенти Саркісова доповіли Берії, що Поліна Молотова вийшла зі свого дому ввечері 20 березня, коли Кам'яна задниця саме був на засіданні Раднаркому. Сіла за кермо свого «Mercedes-Benz 540K», подарованого після підписання пакту з Ріббентро-

пом концерном «Мерседес» Молотову. Заревів мотор з фантастичною потужністю – півтори сотні кінських сил, й автомобіль почав швидко набирати швидкість. Агенти кинулися слідом на старенькому ЗІСі.

Автомобіль повернув від центру і помчав на південний захід столиці. Агенти намагалися не відстати. Перл-Поліна виявилася чудовим водієм. Користуючись перевагою в потужності, вона один за одним обганяла автомобілі, що йшли в попутному напрямку. І агентам НКВС вартувало величезних зусиль не відстати. Урешті-решт вони втратили автомобіль Перл з поля зору в районі станції метро «Площа Свердлова». Кружляючи між будинками близько двох годин, вони таки знайшли «мерседес» неподалік Москви-ріки біля невеликого, але гарного будиночка. Агенти перелізли через паркан і побачили в щілину між завісами, як Перл-Поліна прощається з... іншою жінкою. Вони довго цілувалися і про щось говорили в передпокої. Та, з якою цілувалася Перл Карповська, була в неглиже. У кімнаті було розібране ліжко.

Агенти прослідкували шлях «мерседеса» аж до Кремля. Перл повернулася додому, коли Молотов ще був на засіданні Раднаркому. Швидко було встановлено особу господині будиночка на березі Москви-ріки. Нею виявилась секретарка і коханка наркома оборони Ворошилова – Надія Тузова.

20 березня 1940 року, 9 год. 45 хв Москва

За кілька годин після самогубства Берзіна в НКВС уже знали, що з ним по лінії організації виставки німецьких художників контактував художник Микола Гущенко. Ще за годину його знайшли в майстерні – на третьому поверсі будинку, що знаходився поблизу Трубної площі й Пташиного ринку.

Того дня Гущенко, як і завжди, близько дев'ятої ранку підїхав до своєї майстерні. Привітно кивнув літній продавчині, яка біля входу накладала покупцям морозиво у паперові стаканчики. Через теплу весну ятки з морозивом з'явилися раніше, ніж зазвичай.

Піднявся брудними сходами на третій поверх. Його майстерня була однією з восьми на цьому поверсі. Традиційно коридором гуляв протяг із розбитої шибки, а від туалету в кінці коридору долинав запах нечистот і тютюну. Гущенко вставив ключ у шпаринку замка високих, із облізлими рештками фарби дверей. Але відчинити їх не встиг. На сходах почувся кроки. Він завмер, озирнувшись. Очікував побачити когось із художників – на третьому поверсі були лише майстерні.

Але то були не художники. Двері на початку довгого коридору заскрипіли, і з'явився молодик у сірому костюмі, цього

ж кольору капелюсі й світлій сорочці без краватки. Слідом ішли ще двоє – чоловіки непевного віку: злі обличчя, темні костюми, сірі капелюхи й сірі краватки, схожі на конторських службовців, яким вчасно не видали зарплату.

– Громадянин Гущенко? – сухо запитав перший – худий чоловік із вилицюватим обличчям, тонкими губами і крупним кадиком, який з кожним словом «ходив» угору-вниз. Його очі холодно поблискували з-під крилатого капелюха.

– Так, – здивовано кивнув у відповідь Гущенко. Звернення «громадянин» замість традиційного «товариш» не обіцяло нічого хорошого. – Із ким маю честь?

– Слідчий, старший лейтенант НКВС Бібіков, – молодик тицьнув в обличчя Гущенкові червону книжку-посвідчення. – Ось ордер на обшук. Залежно від його результатів, вас буде заарештовано, або з вами будуть проводитися подальші слідчі дії.

Слідчий Бібіков діловито відсторонив його руку від замка, сам відімкнув двері, витягнув ключа і поклав до кишені. Прочинив двері. Двоє, безцеремонно штовхнувши Гущенка до майстерні, увійшли слідом.

Незважаючи на художника, відразу почали вивертати все з полиць і шаф. Альбоми, книги – їх швидко гортали і кидали на підлогу. Перекидали ескізи й полотна, що стояли по-під стінами. Слідчий Бібіков сів за стіл і почав перекладати та переглядати папери. Було абсолютно очевидно, що це заняття приносить йому неабияке задоволення.

– Будь ласка, обережніше! – раптом голосно сказав Гущенко, який стояв під стіною, спостерігаючи увесь цей розгардіяш. – Бо потім, можливо, доведеться тут довго прибирати.

Усі водночас завмерли. «Сірі» презирнулися між собою. Бібіков уп'явся здивованим поглядом у обличчя Гущенкові. Але той не відвів очей. Слідчий не йняв віри. Під час обшуків люди вели себе інакше. Як правило, вони, злякано забившись у куток, мовчали, обдумуючи своє невеселе майбутнє. І жінки і чоловіки за кілька хвилин ніби ставали старшими, спина гнулися, обличчя темніли. А з таким нахабою слідчий Бібіков зіштовхнувся вперше.

– Вам не доведеться прибирати, бо ви поїдете з нами, – врешті знайшов він вихід. Потім, демонструючи свою перевагу, розвалився на стільці і подивився на Гущенка відсутнім поглядом, як на порожнє місце. Ким для нього був цей художник? Так, ще одним арештантом.

– Ви не зрозуміли. Вам доведеться прибрати, – не зводячи очей з молодика, на диво спокійно сказав Гущенко.

– А може, все-таки, не доведеться? – насмішкувато запитав слідчий.

– Можливо, й не доведеться, – спокійно відповів Гущенко, – залежно від результатів одного телефонного дзвінка.

Бібіков стенув плечима, але погляд відвів і, «виструнчившись» на стільці, кивнув двом «капелюхам у костюмах», а ті перестали кидати книги на підлогу. Тепер меблі просто від-

совували від стін, а книги й альбоми гортали і клали на стіл.

– І альбоми нехай поставлять на місце, – знову подав голос Гущенко.

Знову на хвильку запала тиша. Слідчий рвучко схопився зі стільця і наказовим тоном гаркнув:

– Громадянине Гущенко, ваші документи!

Гущенко дістав із кишені паспорт і повз простягнуту руку слідчого кинув на стіл. Той узяв паспорт, погортав і поклав до кишені. Сказав одному із «сірих»:

– Надіньте йому кайданки! Щоб менше патякав. І – в машину...

На руках у Гущенка клацнули браслети. Слідчий посміхнувся, глибше натягнув капелюха і першим пішов на вихід. За ним ішов Гущенко? в спину його підштовхував інший чоловік у капелюсі. Останній на хвилину затримався, щоб зачинити й опечатати двері.

Вони вийшли через чорний хід, у підворітті стояв чорний ЗІС із темними шторками на вікнах. Навколо автомобіля стрибали й верещали, радіючи теплій весні, голодні радянські соціалістичні горобці. Гущенка посадили посередині, між двома «сірими». Бібіков зайняв місце поряд із водієм. Коротко кинув:

– У Контору!

Загуркотів двигун. Машина виїхала з підворіття, в щілину між шторами Гущенко помітив, як продавчиня морозива провела чорний ЗІС зляканим поглядом. Автомобіль

промчав по Сретенському бульвару, потім – по Різдвяному. Повз Тургенєвську бібліотеку, М'ясницькі ворота. Москвичі, які чекали на переходах зеленого сигналу світлофора, відводили очі від чорного автомобіля із запнутими шторами. Водій вів авто на Луб'янку. Вони зробили коло площею, проїхали через високі ворота, що наче самі відчинилися і позаду – зачинилися.

– Виходьте, – гаркнув, повернувши голову, слідчий. Кивнув допитливим поглядом на затриманого. Зазвичай за цими воротами зникала пиха у найзатятіших – воєначальників, дипломатів, які погрожували дзвінками до Литвинова чи до самого Сталіна. Тут вони, врешті, починали розуміти, що ніяких дзвінків уже не буде. Але цей художник поводи-вся напрочуд спокійно.

Слідчий Бібіков показав посвідчення охоронцеві на вході. Той кивнув.

Прізвище Гущенко охоронець старанно записав у великий журнал і лише після цього дозволив пройти.

Вони спустилися крутими сходами під землю на один поверх. Молодик відкрив ключем кабінет без таблички з одним лише номером, кивнув Гущенкові на прикручений до підлоги табурет: сідайте. У кабінеті стояв обшарпаний стіл, два стільці, табурет і металева шафа-сейф. Вікна не було. Під стелею, у простому білому плафоні, яскрава лампочка на сто свічок.

Через те, що кабінет знаходився у підвалі, стіни, здава-

лося, дихали холодом. На столі – жодного папірця. На стіні червоний плакат: рука з мечем відтинає чийось потворну лапу. Напис: «НКВД – неустрашимый страж революции, карающий меч пролетариата!»

Один із сірих молодиків зник, другий сів на стілець позаду Гуценка. У Гуценка за час поїздки руки зовсім заніміли і боліли там, де їх стискало залізо.

– Може, ви, між іншим, скажете, чому мене затримано? – запитав Гуценко.

Слідчий задоволено кивнув. Дістав із ящика столу пачку цигарок «Метро», металеву попільничку, сірники. Дмухнув у цигарку. Запалив, звичним рухом струсив попіл у попільничку. Видихнув дим в обличчя затриманому. Ось уже почалися правильні розмови:

– Учора покінчив життя самогубством працівник Наркомату іноземних справ Берзін, – вичавив він із себе, втупившись поглядом Гуценкові в очі.

Гуценко ковтнув слину. Он воно що! Берзін загинув! Ось чому його сюди притягли. Тоді все більш-менш зрозуміло. Значить, Берзіна не обдурили передчуття. Передчуття швидкого кінця.

– Дасте покази. Ми їх запишемо. Детально розповісте, де і коли ви зустрічалися з громадянином Берзіним. Про що говорили. Він підозрюється у шпигунстві на користь Англії і Франції. Ви, відповідно, теж. Підозрюєтеся у зраді Батьківщини і шпигунстві на користь Франції.

Гущенко замислився.

– Кайданки можна зняти?

Бібіков кивнув напарнику. Той довго копирсався у кишенях. Нарешті дістав крихітний ключик і відімкнув браслети.

Гущенко розтер руки. На зап'ястках лишилися червоні смуги.

– Берзін загинув... Як це трапалося?

– Громадянине Гущенко, тут запитуємо ми! Ви тільки відповідаєте! Мені здається, що ви не розумієте усієї серйозності ситуації.

Бібіков повернувся до сейфа. Заскреготів ключем. Дістав аркуш, чорнильницю, ручку. Загасив недопалок у попільничці.

– Я можу зателефонувати?

У молодика брови злетіли вгору. Це вже було занадто. Він хотів швидко відправити цього художника в камеру і мчати в закриту їдальню НКВС на вулиці Дзержинського, 13. Сьогодні туди мали завезти м'ясо і можна було взяти шматок додому, а тут... Він підвівся, спираючись руками на кришку стола. Нахилився до Гущенка. Гаркнув:

– Що?! Що ти сказав?!

Під його спопеляючим поглядом підслідний мав перетворитися на купку попелу.

Гущенко не встиг відповісти, бо раптом опинився на підлозі. Сіра людина, яка сиділа позаду, стусаном у спину збила його зі стільця. Гущенко не сумнівався, що зараз його швид-

ше за все почнуть бити, і вирішив, аби не довелося звертатися за допомогою до слаборозвиненої вітчизняної медицини, зразу викласти головний козир.

– Добре, – він підняв руку, зупиняючи слідчого, який обійшов стіл і вже зібрався копнути його глянцевою чоботом. – Викличте телефоном начальника ІНО Фітіна.

– Що?! – гаркнув Бібіков, отетеріло зиркнувши на «сірого». – Про що цей покидьок патякає?

«Сірий» наморщив лоба, демонструючи інтенсивну розумову діяльність, стеновав плечима:

– Ні хріна не зрозумів. Може, врізати йому як слід? – в його голосі лунало нетерпіння.

– Почекай, – застережливо підняв руку Бібіков. Він раптом усвідомив, що підслідний – уже майже не людина, назвав прізвище, якого, за своїм статусом, не міг знати. Навіть за знання прізвища Фітіна підслідного можна було відправити років на десять на Колиму валити ліс й отримати за цю справу підвищення по службі.

– Я не прошу нічого особливого, як ви розумієте, – швидко сказав Гущенко. Він розумів, що має кілька секунд для того, щоб вибрати правильну лінію поведінки. – Щоб не трапилося непорозуміння, що може коштувати вам не тільки посади, а й свободи, попросіть з'єднати вас із начальником ІНО, тобто п'ятого відділу, Фітіним. І назвіть йому моє прізвище. І він вам пояснить, що зі мною робити далі. Ось і все.

Ніби щоб перевірити ефект від сказаного, Гущенко по-

вільно підвівся. Ніхто йому не заважав. Слідчий Бібіков обійшов навколо столу, хвильку помовчав, обдумуючи слова Гущенка. Повільно сів, кивнув сірому, і той відступив до стіни. На чолі слідчого з'явилися зморшки. Іноземний відділ, який минулоріч перейменували у 5-й відділ, був елітою НКВС. Він був державою в державі. Жоден працівник НКВС без спеціального пропуску не міг потрапити на територію 5-го відділу. А прізвище його керівника було відоме лише працівникам центрального апарату. Фітін був правою рукою Меркулова, й одного його слова було досить, аби слідчий Бібіков поїхав на рудники до Сибіру. І до смерті тягав у забої тачку. А смерть у рудниках від постійного вдихання металевого пилу приходиться ох як швидко!

Слідчий підвівся, знову обійшов навколо столу. Нахилився до Гущенка. Той відчув запах поту і несвіжий подих.

– Якщо б я навіть погодився це зробити, – поволі розпочав слідчий. – Що я маю йому сказати? Фітіна не з'єднають будь із ким.

– Дасте мені слухавку. Я все скажу сам.

Молодик повернувся на місце, вмовстився на стільці. Надовго замислився. Поплескав долонею по облізлій, витертій течками кришці столу. Дістав із пачки «Метро» сигарету. Припалив. Випустив струмінь диму, цього разу вбік. Було помітно, що його мучать сумніви.

– Мене запитують, хто я.

– Візьме секретар. Вам доведеться відреконструюватися. А

далі скажіть, що з Фітіним хоче поговорити Микола Гущенко. І все. Далі я все скажу йому сам. А ви, можливо, врятуєтесь від великих неприємностей.

Коли Фітін відразу взяв слухавку, очі молодика в сірому вилізли на лоба, він сплотнів, наче вкрився інеєм, скочив зі стільця:

– Слухаю, товаришу Фітін!

І рукою, що враз почала тремтіти, простягнув слухавку Гущенкові:

– Просять вас.

– Павле Михайловичу, це Микола Гущенко. Що роблю у вас? Мене затримали. Хто? Як вас? Якийсь слідчий – старший лейтенант Бібіков. Чому не звернувся до вас? Так саме це я зараз і роблю... Чому затримали? Учора здійснив самогубство працівник Наркомінсправ Берзін. Напередодні я з ним спілкувався. І сьогодні цей Бібіков прийшов до моєї майстерні, перекинув усе догори дригом, начепив наручники і привіз мене сюди. Говорить, що підозрює мою причетність до шпигунської діяльності Берзіна і буде проводити слідчі дії, – Гущенко потер забиту спину. – Навіть уже почав. Каже, що я французький шпигун. Чи не схожий він на ідіота?

Гущенко демонстративно зміряв старшого лейтенанта Бібікова поглядом. Той, здавалося, за час розмови став нижчим принаймні на голову.

– Передаю слухавку...

Слухавка кричала, лаялася, здавалося, ще трохи – і поч-

не плювати у старшого лейтенанта Бібікова. Раптом Бібіков схопився, кинув телефон і прожогом вибіг у коридор. Очевидно, за наказом телефонної слухавки. Гущенко встав. Розім'яв руки. Потягнувся до хрускоту в суглобах. З посмішкою позирнув на колегу старлея Бібікова. Той кольором і формою щік став схожим на перезрілий томат, відвів очі вбік. Сів за стіл, узяв сигарету з пачки «Метро», запалив. А Гущенко, вже в новому статусі, пройшовся туди-сюди кабінетом, щось мугикаючи під носа.

Коли хвилин за десять засапаний Бібіков повернувся, на нього було страшно дивитися. Обличчя посіріло, очі круглі, рідке русяве волосся, здавалося, стало дибки. На щоках і на лобі – рясні краплі поту.

– Вибачте, – сказав він, не дивлячись на Гущенко, що нахабно, сидячи за його столом, палив його сигарети. – Вибачте, ради бога. Ви вільні. Ось пропуск, – він швидко дістав із сейфа папірець, стоячи, облизуючи пересохлі губи, заповнив і підписав. – Перепрошую. Дуже прошу... Справді, сталося жахливе непорозуміння. Я негайно направлю до вас своїх людей.

– Навіщо? – здивовано запитав Гущенко. У нього був вигляд директора, що слухає виправдання учня, який провинився.

– Щоб приборали, – Бібіков нависав над ним, догідливо прогнувши спину.

– Вважайте, що я пожартував. Лише нехай тепер трима-

ються від моєї майстерні подалі, – Гущенко загасив недопалок у попільничці Бібікова, устав, узяв пропуск і вийшов, гримнувши дверима.

– Що за херня, хто він такий, цей художник? – запитав сірий напарник, який увесь цей час мовчки сидів у кутку.

Старший лейтенант Бібіков похитав головою, впав на свого стільця. Витер долонею спітніле чоло.

– Я запевнив Фітіна, що ми його пальцем не торкнули. І все одно він кричав, тупотів ногами і пригрозив, що коли про це дізнається Меркулов, то я піду топтати зону.

– Твою мать, що за хрень, чому за нього заступилося ІНО?!

Вони презирнулися. Всі в НКВС знали, що працівники ІНО на особливому рахунку, і що дорогу їм краще не переходити. Руки відірвуть. Разом з головою.

– Я про це нічого не знаю і не хочу знати, – пробелькотів старший лейтенант Бібіков. Узяв останню цигарку з пачки, але так і не зміг припалити. Руки в нього тремтіли.

20 березня 1940 року, 16 год. 05 хв Москва

Микола Гущенко йшов додому ніби в прострації. На хвилину зупинився перед дверима свого будинку. У скронях пульсувала думка про те, як дивом уникнув загибелі. Бравада, що опанувала його в кабінеті слідчого, ніби випарувалася. Всю дорогу додому його трусило, наче в лихоманці. Від цигарки Бібікова трохи нудило. Раніше він ніколи не палив. Якби його затримання було узгоджене з Фітіним, він міг уже більше ніколи не повернутися додому. Його родину, як сім'ю ворога народу, щонайменше вислали б кудись до Якутії, за гіршим варіантом розвитку події – заарештували і відправили б у табори. До тієї ж таки Якутії. Ось тобі і рідна Країна Рад! Ось і подяка за дві сотні зразків нової зброї! Хоча, чим ти невдоволений? Дякуй Богу, що живий. Що повернувся додому майже неушкоджений. Старший лейтенант не встиг поцілити його «глянцевим» чоботом у печінку або в інші життєво важливі органи. Можна сказати – пощастило. Лише не стихає біль у спині. Розповісти дружині? Ні, вона втратить голову від хвилювання. Її неспокій передасться маленькому синові. Це все лайно не варте найменшої зморшки на її обличчі! Чи сльозинки сина Шурика. Шкода, що він привіз їх сюди. Певно, краще було б нелегально залишитися в Парижі? Хто знає, де виграєш, де програєш...

Штовхнув двері. З кімнати сусіда слюсаря Гвоздикова долинала лайка господаря і плач його дружини. Щось важке впало, долинув брязкіт посуду. Щодня одне й те ж!

Його кімната зачинена. Дружина, мабуть, пішла в дитсадок за сином. І дяка Богові! Невідомо, чи він зміг би вгамувати свої нерви. А вона б помітила і почала б запитувати...

Відчинив двері й, не роздягаючись, упав на ліжко. Заплющив очі. Радій, радій! Бо міг би зараз лежати на дерев'яних нарах. А Марію із Шуриком, у найкращому випадку, викинули б на вулицю. Уже завтра. Без зайвих пояснень. Що було б із ними? Краще про це не думати! Але, здається, минулось...

А Берзіну не минулось! Берзін мертвий. Що передувало його страшному кінцеві – невідомо. Жахливо, що Берзін відчував подих смерті. Знав, що кістлява з косою чигає на нього.

Розділ 7

20 березня 1940 року, 11 год. 05 хв Москва, будівля оргкомітету Спілки радянських художників

Нарком Ворошилов познайомився з художником Герасимовим, коли маловідомий на той час Герасимов створив у Підмосков'ї комуну червоних живописців. Далекоглядний Герасимов написав про згадане утворення у ЦК більшовицької партії. Там лист випадково потрапив до Ворошилова. І той вирішив підтримати «комунарів» від мистецтва. Сам же Герасимов, будучи вправним портретистом, став придворним живописцем і практикував написання портретів вождів. Сталіна, Ворошилова, іноді Леніна (якого на той час уже не було серед живих).

Герасимов щойно повернувся зі США. «Придворному» живописцю Сталіна й улюбленцю Ворошилова, голові оргкомітету Спілки радянських художників Олександрову Герасимову, на відміну від решти радянських художників, була доступна віза у будь-яку країну світу.

Він сидів у своєму великому світлому кабінеті, на столі лежав альбом репродукцій полотен досі йому не відомого іс-

панця Сальвадора Далі, який саме виставився у Нью-Йорку. Про Далі писали всі газети США. А про нього, Герасимова, здається, написала лише одна, на вигляд нікудишня, усього два аркуші, газетка – друкований орган Компартії США. Герасимов поцікавився в організаторів його візиту – у чому справа? І почув дивину – газети у США пишуть, що самі хочуть. І навіть президент не може їх примусити писати ті чи інші речі. А хочуть ці газети, як бачите, шановний містере Герасимофф, писати про містера Далі.

Герасимов не повірив. Щоб президент не міг наказати? Звичайна буржуазна пропаганда! Але не втримався і пішов на виставку цього містера Далі. І від того, що побачив, упав у шок.

Він підійшов до дами, яка головувала на виставці, і попросив художника Фіногенова, який подорожував із ним і трохи говорив англійською, перекласти, «що, мовляв, видатний радянський художник Герасимов хоче поговорити з автором», на що «директриса» (так він назвав головну) відповіла йому чистою російською мовою, що «іспанський геній Сальвадор Далі впевнений, що сьогодні в СРСР немає видатних художників, оскільки всі насправді видатні сидять у таборах». Він, звісно, образився, послав «директрису» куди подалі й почав вимагати автора. На що та презирливим тоном відповіла, що вона, Галина Дмитрівна Дьяконова, особистий секретар і довірена особа генія Далі, уповноважена ухвалювати будь-які рішення і її вердикт – Сальвадор Далі не знає і не бажає зна-

ти якогось там... Вона так і сказала «як вас там, е-е-е... Гераськіна».

Гераськін! Та як вона сміє! Гераськін... Сучка імігрантська! Була б ти в Москві, то завтра точно опинилася б у таборі! І там, зголоднілі за жіночим тілом урки, навчили б тебе, як треба Батьківщину любити! Добре хоч Фіногенов-Фіногешка відійшов убік, зробивши вигляд, що не чув його, Герасимова, ганьби.

Але він був вражений побаченим. І захопив із собою проспект цього Далі. Міг собі це дозволити. Більшість художників не ризикнули б зберігати у себе таке. За подібне можна було отримати років із десять, можливо, навіть без права листування. Це називається – розповсюдження ідей буржуазного мистецтва. В означеному випадку – сюрреалізму. Назва ж яка ідіотська.

Але улюбленець Сталіна і Ворошилова міг собі дозволити знову і знову розглядати сюрреалістичні творіння іспанця. Звісно, для того, щоб вивчити ворожий стиль і достойно боротися з буржуазними течіями в радянському мистецтві! Власне кажучи, він і захопив це як ілюстрацію до якоїсь зі своїх статей про занепад мистецтва на Заході.

Раптом він на хвилину припустив, що сюрреалізм – то і є справжнє мистецтво. Це не йшло йому з думки, поки він був в Америці. Його залишила байдужою навіть пропозиція Фіногешки подивитися стриптиз або спробувати всі види американського буржуазного алкоголю. Не йшло йому це з голо-

ви й тоді, коли наступного дня виховував Фіногешку – той, перебравши підступного напою загниваючого буржуазного ладу – американського віскі, всю ніч «лякав унітаз». Перед очима стояли творіння Далі.

Наприклад, оця робота. На задньому плані бездоганно написаний пейзаж. Рукою Майстра. Так реалістично написати пейзаж в СРСР можуть одиниці. А на передньому – якась потвора. Він раптом уявив собі ноги цієї потвори на його картині – «Сталін і Ворошилов у Кремлі». Як її називають позаочі, «Два вождя після дождя». Він спеціально вибрав за тло Кремль після дощу. Мокрі стіни, мокра земля, мокра цегла – взагалі будь-яка мокра поверхня вдавалися йому як найкраще. Саме тому колись для себе намалював «Лазню». Гімн оголеному жіночому тілу. Утім, намагався не привертати увагу загалу до цього свого полотна. Говорив: «Так, пустощі». Інша справа – «Ленін на трибуні», «Виступ Сталіна на XVI з'їзді партії» або ті ж таки «Два вождя після дождя», себто «Сталін і Ворошилов у Кремлі».

Наближені до нього критики вигадали, що, малюючи омиті дощем стіни Кремля, він думав про оновлення усього сущого під поглядами вождів. Йому така інтерпретація сподобалась. Думка критиків його не особливо цікавила. Його нічия думка не цікавила! Хіба що особиста думка генія радянського живопису – самого Герасимова. Це в мистецтві. А загалом важливими також були враження товаришів Сталіна, Ворошилова і ще деяких відповідальних товаришів.

Творіння цього жахливого Далі притягувало погляд, мов магніт. На мить уявив: а що, якби замість двох вождів... страшно подумати... Якби замість двох вождів він намалював би таку химеру. Щоб ця істота спиралася на кремлівські стіни. Ні, він відігнав видіння. Навіть махнув долонею біля обличчя – згинь! Ні! За таке можна потрапити не в табір, відразу – під розстріл! Але десь глибоко в душі він відчував, – все, що написав той жахливий Далі, залишиться навіки...

А ось чи пам'ятатимуть його, художника Олександра Герасимова? Геть сумніви! Хай той Далі залишається навіки там, за океаном. А він навіки залишиться тут. У Країні Рад. Як навіки залишаться товариші Сталін і Ворошилов. І він залишиться разом з ними. А як же інакше?

Нехай злі язики, за якими табір плаче, називають його придворним живописцем. Хай говорять, що він «продав свого пензля і свій талант» партії й улюбленому «вождю всіх народів». Нехай!

Ось товариш Сталін вирішив і радянське мистецтво структурувати за прообразом партії. Правильно вирішив! У Спілці художників все буде точно, як у партії – секретаріат, з'їзди, вождь. Буде одна вірна лінія – соціалістичний реалізм. Він, Герасимов, буде Сталіним цієї партії.

«Правда, товаришу Сталін?» – подумки звернувся він до вождя на портреті, що висів на стіні. «Саме так, товаришу Герасимов», – посміхнувся вождь у вуса.

Він, Герасимов, так наполегливо винищував в СРСР бур'яни імпресіонізму, фовізму, сюрреалізму, насіння яких було занесене до країни буржуазним вітром, що тепер, безумовно, мав право стати Сталіним соціалістичного образотворчого мистецтва. Навіщо робітникам і колгоспникам цей імпресіонізм? І навіщо їм цей сюрреалізм? Та вони побили б цього Далі за його сюрреалістичну мазню!

Він вишукував серед художників тих, хто підхопив вірус інакомислення. Тавро імпресіоніста можна було отримати навіть за те, що пишеш мазками. Таких позбавляли можливості продаватися і виставлятися, у них відбирали майстерні. Словом, затавровані втрачали будь-яку можливість заробляти на життя малюванням.

Сам товариш Сталін просив художників правдиво відображати соціалістичну дійсність. Але не будь-яку – «а ту, що за нас». Так він говорить – треба реалістично зображати навколишній світ! Той, що «за нас». Кожна картина повинна агітувати за соціалізм! Пейзажі, натюрморти, ню не цікавили керівництво країни. Малювати можна було радянську соціалістичну дійсність, або героїчне радянське минуле.

Ще раз кинув погляд на проспект із виставки Далі. Ні. Геть крамольні думки! Він та товариш Сталін визначають, що добре, а що погано. У нього майже необмежена влада над художниками. Горе тому, хто стане на його шляху!

У двері постукала секретарка. Він автоматично загорнув і заховав проспект углиб шухляди стола.

– Так.

Гарненьке личко секретарки в окулярах з темною оправою було зляканим. Секретарку звали Лілією. На ній був строгий сірий костюм – сукня за коліна і жакет. Діловий костюм не приховував високі груди і стрункі ноги. Каштанове волосся стягнуте у вузол на потилиці. І окуляри, й костюм робили її схожою на типову радянську секретарку.

– До вас зараз приїде товариш Берія. Телефонував його помічник – Саркісов. Просив, щоб ви залишалися на місці.

– Хто просив? – здивовано перепитав Герасимов.

– Товариш Берія просив через свого помічника – товариша Саркісова.

Що треба від нього Берії? Жартома подумав, що лише подивився проспект цього Далі. А НКВС уже тут як тут. Та раптом різонула думка: це через портрет.

Як завжди від нервів, захотілося у туалет. Лікарі зі спецлікарні для членів ЦК, де він обслуговувався, говорять, що то якась новомодна недуга. Називається простатит. Збігав, справив нужду. Віддихався...

Інших гріхів за собою не відчував. Тільки портрет. Портрет мертвої дружини Сталіна. Добре, що встиг віддати його Ворошилову. Нехай тепер віддувається «червоний маршал». Де копія супровідного листа? Він квапливо, ледь не зваливши стільця, кинувся до полиць із теками. Тремтячими руками розв'язав, одну, другу...

Ага, ось він.

«Дорогий високошановний Клименте Єфремовичу!

Вибачте за турботу – я посилаю Вам портрет Аллілуєвої, про який Вам розповідав. Тримати його в себе в майстерні, де його можуть побачити, нерозумно. Впевнений, Ви краще за мене знаєте, що з ним зробити. Покладаюся на Вас цілком і припускаю, що краще його не показувати Й. В. (Йосипу Віссаріоновичу). У такому випадку прошу Вас дати вказівку зберегти його як історичний документ.

Прошу вибачення, якщо знайде Й. В. помилки. Працював нервово й швидко протягом ночі біля труни. Відданий Вам О. Герасимов».

Чудово, чудово. Ось так треба. На кожне можливе запитання НКВС є папірець.

Вісім років тому, 9 листопада 1932 року, служниця виявила в кремлівській квартирі Сталіна труп його дружини Надії Аллілуєвої. У руці в неї був пістолет – крихітний «вальтер», подарунок брата. Тіло лежало в калюжі крові. Пізніше пішли чутки про те, що Сталін убив дружину. Насправді ж він був опосередковано причетний до цієї смерті – публічно обрав її на бенкеті на честь XV річниці Жовтневої революції. Говорили, що вона начебто відмовилася випити за остаточний розгром троцькістів і зінов'ївців, а він брутально вилаяв її і кинув в обличчя апельсинову шкірку. Герасимов сидів далеко від стола «вождів» і сам не бачив, як усе відбулося. Вона вийшла і...

Сталін важко переживав, і йому, очевидно, захотілося на-

завжди запам'ятати образ дружини, тому й викликав він художника Герасимова. І Олександр Герасимов усю ніч біля труни писав портрет Аллілуєвої. Але Сталін, розбираючи папери загиблої, виявив листи Бухаріну і Кірову, де дружина писала про нього, називаючи тираном і диктатором.

Він не пішов на похорон. І не згадав про портрет. Герасимов не знав, що з ним робити і, врешті-решт, не ризикнувши знищити, передав Ворошилову.

Берія увійшов раптово, без попередження і без стуку, розчинивши двері навстіж. Їх слідом прикрив якийсь військовий у кашкеті із синім обідком.

– Ну, здрастуй, товаришу Герасимов. Як справи? Над чим працюєш? – блиснув пенсне, тицьнув долоню, фамільярно ляснув по плечу і впав у його крісло. Витягнув ноги, запихав, відкривши рот.

«Бач, поводитья як господар. До чого ж неприємний погляд. Як у жаби чи удава. А небезпечний він, як сто удавів. Що йому треба? Певно-таки з приводу портрета? Точно...» – подумав Герасимов, обливаючись потом.

– Ліліє, – гукнув. – Будь ласка, дві кави. Чи може кави з коньяком, Лаврентію Павловичу?

– А чого ж, – охоче погодився той.

– Що привело вас до святилища муз? – Герасимов присів на краєчок стільця для відвідувачів.

– Та ось хочу перевірити, як ви боретеся з ворогами народу, чи багато викрили? – пожартував Берія.

– Ви даремно так жартуєте, Лаврентію Павловичу! – ображено відповів Герасимов. – Через Спілку художників проходить передова боротьби на ідеологічному фронті. Ми втілюємо накази товариша Сталіна у життя!

– А як портрет? – раптом запитав Берія.

Герасимов здригнувся. Значить, все ж таки портрет!

– Так, ось ви про що, Лаврентію Павловичу, портрет я віддав Клименту Єфремовичу. Ще тоді, після смерті дружини Йосипа Віссаріоновича. Ось копія листа, – глухо сказав він.

Берія здивовано перепитав:

– Після смерті? – він довго вдумливо читав листа. – Що за лайно? Мля... Яка дружина? Ти про що?

– А ви про який портрет, товаришу Берія? – цього разу дивуватися довелося Герасимову.

– Говорили, нібито ти працюєш над портретом «Товариш Сталін робить звітну доповідь на XVIII з'їзді ВКП(б) про роботу ЦК ВКП(б)».

Герасимов встав і нервово заходив кабінетом. Він уже зрозумів, що даремно розповів Берії про портрет Аллілуєвої і, мабуть, підставив не тільки себе, а й товариша Ворошилова.

– Той портрет Йосипа Віссаріоновича вже готовий, – спробував перевести розмову в інше русло.

– Покажеш? – Берія по-змовницьки підморгнув, нахилився через стіл і поплескав його по плечу.

– Так. Потім. Він у майстерні, – задоволений таким панібратством наркома, закивав головою Герасимов.

– Але дивно, що я не знаю про портрет Аллілуєвої. НКВС мало б знати про подібні речі. Може, ворог народу покійний Колька Єжов приховав від Хазяїна цю інформацію? Чому ти віддав портрет Ворошилову?

– А що я мав з ним робити, Лаврентію Павловичу? – розвів руками Герасимов. Його обличчя раптом покритлося червоними плямами, в роті пересохло. Він дістав хусточку і почав витирати спітніле чоло.

Берія нахмурився і, вчепившись поглядом в обличчя Герасимова, холодно сказав:

– Треба було звернутися... Ну хоча б до мене. А Климент... Ти знаєш, що хазяїн дуже незадоволений твоїм другом Климентом? Він просрав кампанію у Фінляндії, і Хазяїн його звільнить не сьогодні, так завтра. Так що навряд чи Климент зміг і тим портретом правильно розпорядитись.

У двері постукали, увійшла секретарка з тацею. На таці парували дві чашки кави, стояло блюдо з печивом фабрики «Червоний жовтень» і дві маленькі чарки коньяку.

Берія замовк. Він відразу звернув увагу на гарну жінку з чудовою статурою. Не дивлячись ні на Герасимова, ні на Берію, секретарка швидко поставила тацю і вийшла. Берія не міг відірвати погляд, доки за нею не зачинилися двері.

– Дівка, – сказав Берія, кілька разів блиснувши пенсне. На губах з'явилася хтива посмішка. Кивнув убік дверей. – Гарна дівка.

– Ага, – з радістю погодився Герасимов. задоволений, що

розмова повернула від теми портрета Аллілуєвої.

– Твоя? – Очі наркома за скельцями пенсне звузилися і втупилися в Герасимова.

– Ні, – швидко відповів Герасимов. Начебто вибачаючись, додав: – Як ви могли таке подумати, товаришу Берія?

– То не тягни kota за хвіст – що за краля? – не вгавав нарком.

– Нічого особливого. Ліля Гофман. Моя секретарка. Працювала вчителькою німецької. Тепер секретарка Спільки московських художників.

– Гофман, що це за прізвище? – Берія пошкріб підборіддя.

– Із донецьких німців. Але віддана справі партії.

– Віддана? Ти перевіряв? – реготнув Берія. – Заміжня? Рідня є?

– Ні, з рідні у неї тільки старенька мама.

Герасимов розвів руками, став біля вікна, спиною впершись у підвіконня. Поли піджака розійшлися, продемонструвавши наркому не застібнуті після відвідин туалету брюки.

– Олександрє, у тебе штанці розстібнуті! – Берія скрюченим пальцем вказав Герасимову на його проблему. – Що, може, секретарку жарив?

– У туалет ходив! Секретарку жарив... Нема чого боятися за відкриту стайню, якщо кінь давно помер, – Герасимов відвернувся до вікна і швиденько застібнув гудзики на брюках.

– То, може, я поупадаю за твоєю Лілею? – не вгавав наркомом.

– Як хочете, Лаврентію Павловичу, як хочете, я не маю заперечень, – швидко погодився Герасимов, поквапливо закивав головою.

– Добре, тоді, може, якось запрошу її покачувати. Але до справи. Скажи мені, що там за делегація німецьких художників у нас?

– Виставка. Дуже серйозна, під патронатом Ріббентропа. Відбирали картини за участю самого Гітлера. На травень заплановано візит у відповідь. Виставка радянського декоративного мистецтва, – зітхнув Герасимов.

– Хто керує цим заходом?

– Наш художник Микола Гущенко.

– Що за один? – запитання Берії сипались одне за одним.

– Говорю ж вам, товаришу Берія... Художник. Останнім часом жив у Парижі. А до того у Берліні.

У Берії округлилися очі.

– А він часом не шпигун?

– Не знаю, Лаврентію Павловичу. Сигнали на нього були. Але у Франції він малював Поля Елюара й інших друзів СРСР...

– Які сигнали? – зацікавлено запитав Берія, відсьорбуючи каву.

– Він працював не в ключі соцреалізму. Його у нас навіть називають «французом». Більше того, якось приходили ваші

люди і цікавилися його лояльністю, говорили, що мають інформацію про його зв'язок з українськими націоналістами. Ми збиралися виключити його зі спілки...

– І така людина в тебе керує виставкою? – Берія, спираючись на долоні, підвівся над столом. – Це меншовицька короткозорість! За таке доведеться відповідати!

– Лаврентію Павловичу, як ви можете! Ми пильнуємо... Завжди... А як же інакше! Відразу доповідаємо куди слід, в органи... Але тоді мені зателефонував ваш заступник, Меркулов, здається, і наказав дати Гущенкові спокій. Більше того, просив допомогти з квартирою. Ми дали йому комуналку. Ви краще розберіться між собою! – спалахнув Герасимов. Його обличчя покрилося червоними плямами, чоло рясно спітніло. Додав примирливо: – Я тут ні до чого.

– Меркулов? Чорт зна що. Ну добре, я розберуся з цим лайном. Бувай.

Берія встав, махнув рукою і швидко вийшов. За дверима загупали чоботи кількох людей. За хвилину за вікном загуркотів і відїхав чорний урядовий ЗІС.

– Товаришу Герасимов, товаришу Герасимов! Олександр Михайловичу! – голос секретарки вивів його зі стану заціпеніння, Лілія Гофман дивилася на нього крізь товсті скельця окулярів надприродно великими сірими очима. – Товариш Саркісов сказав, що завтра товариш Берія хоче запросити мене на каву.

Герасимов стенив плечима – «на каву». Розвів руками і

відвів погляд убік. За час візиту Берії, здавалося, він постарів на сто років. Йому шкода було секретарки. Але що він міг удіяти? Не вона перша, не вона й остання.

– Правду говорять, що товариш Берія чіпляється до жінок? – вона трохи почервоніла.

Йому не стало духу відповісти: «Це неприємно, але це правда». Герасимов ще раз стенив плечима і відвів очі.

Вона, не дочекавшись відповіді, опустивши голову, мовчки квапливо збрала порожні чашки і майже вибігла з кабінету.

Розділ 8

Газета «Ленинские внучата», 20 березня 1940 року

Сегодня пионеры и школьники Московской области празднуют 15-летие своей газеты «Ленинские внучата».

Три тысячи ребят постоянно пишут в «Ленинские внучата».

С ними газета ведет переписку, учит их писать очерки, заметки, стихи.

20 березня 1940 року, 12 год. 12 хв Москва

Автомобіль, яким їхали Берія і Саркісов, вів капітан держбезпеки Осипов. ЗІС-101 мчав у бік площі Дзержинського по вулиці Красна Пресня. Вже тринадцятий рік вулиця офіційно носила цю назву, але москвичі й досі її називали Луб'янкою. Це й не дивно. Луб'янською вона була ще з часів Івана Третього, коли цар велів селити там переселенців з Новгороду. Новгородці й увічнили назву цього району – Луб'яниці.

ЗІС мчав майже серединою вулиці. Інші автомобілі брали вправо, поступаючись дорогою урядовому автомобілю. Регулювальники, забачивши його, зупиняли рух, даючи «зелену вулицю». Товариш Берія надто заклопотаний державними справами, аби плестися у загальному потоці! Дорогу товаришу Берії!

Салон зазвичай був відгороджений від водія з охоронцем товстим склом, що давало можновладцеві можливість говорити, не остерігаючись сторонніх вух. Але сьогодні скло випадково залишилося опущеним. Берія прослідкував поглядом за двома чергами – жіночою і чоловічою, що рухалися до краснопресненських лазень. Майже всі були з віниками чи тазиками. Обернувся і ще раз глянув через заднє скло:

– Ех, зупинитися б та вибрати якусь! – Берія смачно приц-

мокнув, посміхаючись, кивнув Саркісову на чергу, стукнув пальцями по склу. – А потім з нею можна і в лазню.

Саркісов ввічливо гигикнув у відповідь.

– Не повіриш, Саркісов, нема часу на бабів, – Берія трохи картинно ляснув себе долонею по коліну. – Справи державні вимагають економити час навіть на особистому житті!

– Багато працюєте, Лаврентію Павловичу. Здоров'я зовсім не шкодуєте. Не можна так. Для держави живете. Для партії, – ввічливо зауважив Саркісов, ловлячи очима погляд наркома.

Але той дивився у вікно, вихоплюючи поглядом жіночі постаті, що миготіли за вікнами.

– Отож. Усім доводиться жертвувати. Завтра приведеш цю секретутку. Хочеться помацати свіжину. Зняти стрес...

– Слухаю, товаришу Берія!

– Ти знаєш, Саркісов, – я гарний сім'янин. Люблю своїх дітей і поважаю дружину. Але нещодавно прочитав книгу якогось лікаря-американця про те, що чоловіки, які не гребують позашлюбними зв'язками, мають дуже міцні сім'ї. І знаєш, відчув у цьому глибокий сенс! Він вважає, що людство мільйони років жило полігамно. Це іноземне слово, як тобі пояснити... Чоловік мільйони років жив з багатьма жінками. Неактивні особи чоловічої статі не виживали. Жіночі ж особи виживали всі. За теорією Дарвіна, що є невіддільною частиною матеріалістичного вчення Маркса – Енгельса, людина – це частина тваринного світу. Гомо сапієнс! А в

тваринному світі самці мають величезну кількість самок. На стадо корів досить одного бика. На два десятки курей – одного півня. Але емоційно ми прив'язані лише до однієї. Ну, максимум двох, – мрійливо говорив Берія.

– Максимум двох, товаришу нарком? – із ввічливості перепитав Саркісов.

– Так. Не можна любити ціле стадо. Зараз я побуду із цією секретаркою, а завтра про неї забуду. Так що все це дуже природно, Саркісов. Я всього лишень частина світу, за Дарвіним. Втім, як і ти. Але, скажімо, лейтенант Скворцов або капітан Ковальов жити за Дарвіним собі дозволити не можуть. Вони моногамні, бо так прописує закон і партія. А в цій країні закон – це я. Або товариш Сталін. Тому ми з товаришем Сталіним – виняток із правил. Решта повинна жити за законом. Ось ти, Саркісов, я впевнений, із тої черги біля лазні поглядом згвалтував, як мінімум, одну. А за день – згвалтуєш десятьох. Поглядом, звичайно. Тому що є закон. Якщо не буде закону, всіх жінок гвалтуватимуть прямо на вулицях! Як це було мільйони років. Може таке допустити радянська держава? Ні, Саркісов! Бо тоді зруйнується сім'я, за лєнінською теорією – часточка суспільства. Чоловік не буде турбуватися про дружину й дітей! Тому що дружина – не тільки його. А діти – взагалі невідомо чії. Слідом за цим почне руйнуватися держава. Партія цього допустити не може...

Автомобіль промчав площею Дзержинського і через бо-

кові ворота одного з будинків НКВС в'їхав у двір, зупинився біля дверей чорного ходу. Охоронець з помітним зусиллям відкрив перед Берією важкі двері, оздоблені мідним литтям, із такою ж мідною ручкою. Козирнув:

– Здравія бажаю, товаришу нарком!

Берія кивнув у відповідь і, насвистуючи популярну мелодію: «Долго я томился и страдал, где же ты, моя Сулико?», піднявся сходами. У коридорі було зовсім порожньо. Існувала заборона зупинятися біля кабінету наркома. Повз кабінет можна було лише йти. До того, хто зупинявся, відразу підходив охоронець, що стояв у кінці коридору.

Берія кивнув охоронцеві. Той виструнчився і козирнув у відповідь.

Берія штовхнув двері свого кабінету й увійшов у величезну приймальню, оздоблену дерев'яними панелями. Четверо охоронців схопилися на ноги і виструнчилися. Всі віддані йому тілом і душею, всі грузини, всі охороняли його, ще коли він був першим секретарем ЦК КП(б) Грузії. Махнув вітально рукою, пройшов повз двері секретаріату і двері зали засідань, кивнув секретареві, який підскочив, квапливо застібаючи верхні гудзики на мундирі.

Штовхнув високі двері й упав у крісло за своїм робочим столом. Кинув поглядом на стіл для нарад під синім сукном, шкіряні крісла під стіною, на теки, які купами оточували його з усіх боків: «На підпис – ЦК КПРС», «На підпис – НКВС...», «На підпис...». Це потім.

Згадав про розмову з Герасимовим і про художника Гу-
щенка, рвучко схопив телефон спецзв'язку:

– Меркулова до мене!

20 березня 1940 року, 12 год. 42 хв

Москва, комплекс будівель НКВС на площі Дзержинського

– Меркулов, твою матір! Я тебе розстріляю! Або на Колимі згною! – Берія підняв першу-ліпшу течку і, блиснувши пенсне, гучно ляснув нею по кришці столу. – Що, заграли в задниці інтелігентські замашки? Пригрів ворога народу, чи-стоплюй?!

Меркулов навитяжку, вирячивши очі, стояв біля стола наркома. Здавалось, порив гніву Берії заморозив його. Він не ворухився і не моргав, не розуміючи, звідки віє вітер.

Берія нагадав своєму заступнику про інтелігентські замашки не дарма. Меркулов, як і Берія, мав незакінчену вищу освіту, крім того, дворянське походження і час од часу пописував прозові твори під псевдонімом Всеволод Рок. Іноді навіть друкував їх у літературних журналах. Берія про це знав.

– Не розумієш, пісатель сраний? – два скельця пенсне, як дві чорні діри, загрозливо вступилися в Меркулова.

– Так точно, товаришу нарком! – Меркулов нарешті «ожив» і повів плечима. – Не розумію!

– Художник Гущенко, – Берія клацнув пальцями. – Знову не розумієш? Гу-щен-ко!

– Нікак нет!

– Нікак нет! Так точно! Чорт забирай, Меркулов! Чому ти, особисто ти – мені це точно відомо – заборонив його розробку? – Берія встав, обійшов стіл і зупинився перед Меркуловим.

– Як мені доповів Фітін, Микола Гущенко – «кріт», один із наших кращих розвідників-нелегалів. Він працював за кордоном близько 13 років. Щодня ризикував життям. За його сприяння ми отримали креслення і документацію кількох сотень зразків найновішої французької військової техніки. Деякі ми знаходили і діставали за особистим наказом товариша Сталіна. А людина, яка звинуватила Гущенка у зв'язку з українськими націоналістами, була розстріляна рішенням українського НКВС, як провокатор. Тому я вирішив не реагувати на його доповідну. Товариш Фітін особисто ручається за Гущенка. Я вірю Фітіну.

Берія замислився. Фітін керував розвідкою, був молодим і перспективним працівником, а головне – улюбленцем Сталіна.

– Вірити не можна нікому. Тільки партії й товаришу Сталіну. Але, якщо він працював за дорученням товариша Сталіна... – Берія якийсь час, заклавши руки за спину, ходив туди-сюди кабінетом, грізно поблискуючи пенсне. Нарешті вичавив: – За особистим дорученням! Це міняє справу. Добре, йди.

Берія ще раз пройшов узад-уперед кабінетом. До дрібниць пригадав учорашню нічну розмову з Хазяїном. Подумав,

що має повну інформацію для доповіді. Але Хазяїн ніколи не з'являється у Кремлі раніше обіду. Ще є час. Треба переглянути осоружні папери. Відкрив теку: «На підпис. ЦК ВК-П(б)».

Частина документів була у конвертах із написом «цілком таємно». Ніхто, крім наркома, навіть його секретар, не міг знати, що у них. Якщо він ставив якусь резолюцію, документ спрямовувався згідно з нею, якщо ні, то секретар ставив штамп «Товаришу Берії доведено».

Розділ 9

20 березня 1940 року, 11 год. 22 хв
Москва, Ближня дача

Щойно внутрішні ворота зачинилися за машиною, яка повезла в Москву Віру Давидову, Сталін, мружачись від яскравого сонця, вийшов на відкриту терасу, накинувши на плечі шинель із грубого сукна.

Навколо будинку було три тераси. Одна закрита – зимова, і дві відкриті – з дахом і без даху – весняно-літні. Він любив проводити час на терасах. Узимку подовгу сидів або лежав на закритій – у кожусі, шапці-вушанці і валянках. А влітку наказував винести крісла і стіл на відкриті. Вважав, що перебування на свіжому повітрі – запорука міцного здоров'я. Он грузинські пастухи живуть по сто років! А він хотів жити довго. Можливо, навіть до перемоги комунізму.

Гілки з першим зеленим листям тяглися до нього. Задоволено посміхнувся – весна! Пихнув люлькою. Озирнувся, шукаючи поглядом когось із охоронців.

– Товаришу Рибін, ідіть сюди, поставте крісла біля альтанки.

А ще навесні й улітку він любив працювати в альтанках,

розкиданих по всьому саду. То в одній, то в іншій. Залежно від настрою. Туди йому несли чай, папери, їжу. Він відчував, що від сьогодні він уже знову може працювати в саду.

На газоні перед ганком, весело цвірінькаючи, скакали, мабуть, радіючи ранній весні, горобці. Тут горобці, а в Кремлі лише ворони – чому так? Зняв шинель з одного плеча, йому миттю кинувся на допомогу охоронець, знімаючи й з іншого. Одяг був частиною його образу. Груба шинель, прості м'які чоботи на низьких підборах. Чоботи, які він роками відмовлявся міняти, дозволяючи лише ремонтувати.

Весняне сонечко пригрівало, скрізь пробивалася зелена травичка. Це все породжувало жагу діяльності, жагу до життя. Вартовий у формі НКВС, у будці біля воріт, витягнувся в струну і віддав честь. «Гарна виправка, молодець», – кивнув йому Сталін.

Спочатку він жив у Кремлі, у квартирі, яка була на поверх нижче від його кабінету, але згодом лише приймав там найближче оточення. Членів Політбюро. Коли хотів відпочити після важкого дня. Туди завозили ящик його улюбленого вина «Кіндзмараулі».

Кремлівські квартири, в які спочатку вїхали народні комісари, були крихітними. Колись у них жила челядь, що обслуговувала царя, коли той приїздив у «другу столицю». Сталін не міг жити у квартирі прислуги. Нехай навіть царської. Він побудував чотири дачі. Утім, користувався лише однією, Ближньою.

Така назва вказувала на те, що заміський будинок був розташований найближче до Кремля. Іншими трьома дачами, в Семенівському, Липках і Зубалові, він практично не користувався. Там зазвичай жили лідери дружніх країн або Комінтерну, коли приїжджали в Москву.

Раптом обличчя Сталіна насупилося. І гарний настрій, з яким прокинувся, безслідно зник. Він згадав, як уночі та шльондра Давидова сказала, що вагітна. І тепер із цим потрібно щось робити. Сказав їй, щоб зробила аборт. І врешті, нібито переконав її так зробити. А якщо посміє не послухатись? Треба доручити цю справу Власику. Йому більше не потрібні діти. Ці постійні проблеми пов'язані з ними, є спроби впливати на нього через дітей. Досить із нього тих трьох, що вже має.

Шкода, що помер його незмінний помічник і спеціаліст по «темних» справах Микола Товстуха. Був туберкульозником з однією легенею. Шкода. Тож усе-таки доведеться доручити цю делікатну справу дуболому Власику. Іншого виходу немає. Можна було б доручити Берії. Але – ні. Занадто багато влади за короткий час узяв нарком. Противагою треба мати іншу силу. Нею буде Власик.

Дванадцята дня. Він майже ніколи не вставав раніше цього часу. А от сьогодні не спалося. Нервова ніч. Шифровка від резидента в Берліні. Та ще ця шльондра – Давидова.

Весна! Нарешті весна! Весна 1940 року. У цьому році багато чого має вирішитися. Якщо він програє...

– Власику, – погукав він вірного охоронця. Той миттю виринув із-за спини, немов чекав на його заклик. – Нехай Покрсьобишев знайде в музеї – не знаю, у якому, хай дізнається, в якому він знаходиться, – лист або хоча б текст листа Івана Грозного Девлат Гірею, коли той захопив і спалив Москву. Дзвони зараз...

«Якщо правда, що Гітлер націлився на СРСР, то треба терміново мобілізувати всю економіку, відмінити вихідні, не говорячи вже про відпустки, за відсутність на роботі – тюрма, за брак – тюрма. Тільки так можна розмовляти з цим народом! Тільки з позиції сили! Як Іван Грозний. Інакше нічого не вийде...» – Сталін повільно піднявся на ганок, повільно повернувся до спальні.

В його кімнаті застеляла ліжко Валечка Істоміна – сестра-господарка Ближньої дачі. А крім того, його економка, нянька, іноді, коли треба – таємна дружина.

На Ближній вона прислужувала вже п'ятий рік. Її привіз сюди Власик у ролі прислуги Хазяїна і своєї коханки. Та не так сталося, як гадалося. Валя сподобалася самому Хазяїну, і Власик відступився. Жінок на його вік вистачить.

Поступово Сталін звик до неї. І після смерті дружини Татки вона стала чимось на зразок наложниці. Коханки змінювалися – Давидова, Барсова, інші. А Валя залишалася. Вона ніколи не демонструвала незадоволення, коли він привозив коханок. А коли кликав її – мовчки йшла до його ліжка.

Про цей бік їхніх стосунків мало хто знав. Чергові офіце-

ри нерідко намагалися залицятися до гарненької економки, притиснувши її в кутку, не знаючи, що за це можна накласти головою.

Валечка була неприступною і цим рятувала їм, а можливо і собі, життя.

Колись, після смерті Татки, він довго думав: чи повинен вождь мати офіційну дружину? І, врешті-решт, вирішив – не обов'язково.

Узяти за приклад класиків марксизму. Енгельс був неодруженим і мав любовний зв'язок із господинею квартири, яку винаймав. А коли співмешканка померла, переключився на її сестру. Він не мав часу, щоб одружитися! Теорія суспільства соціальної справедливості вимагала повної віддачі.

Маркс співмешкав зі служницею. Тому, що та була під рукою. Він, як і Енгельс, не міг витратити час на жінок, бо з ранку до ночі працював над «Капіталом». Виводив формули: «товар – гроші – товар» та «гроші – товар – гроші».

А в нього, Сталіна, вождя радянського пролетаріату, була гарненька реготушка Валька Істоміна. Подруга. Яка потрібна кожному здоровому чоловікові.

Валя Істоміна застелила диван покривалом, розрівняла його. Коли він зайшов до спальні й причинив двері, вона повернула голову і посміхнулася йому. І він посміхнувся у вуса. Підійшов ззаду, обійняв. Узяв руками за груди. Вона ще раз повернула голову і ще раз посміхнулася йому. Ось ця –

справжня! Ця – не вертихвістка, як Давидова чи Барсова. Ця не зрадить. Не буде вагітніти, сподіваючись назавжди прив'язати вождя до себе. Відступив. Мовчки кивнув: продовжуй. Вони розуміли одне одного без слів.

Валечка прибрала у кімнаті й, не проронивши й слова, пішла. «Ця – справжня, – знову подумав він. – А Давидова – шлюха, вертихвістка!»

– Власику!

Варто було лише промовити ім'я, і знову керівник охорони миттєво виріс на порозі. Подумав: «Завжди намагається триматися поряд. Значить, може підслуховувати під дверима і почути те, чого не повинен чути. Ідіот».

– Подзвонив Поскрьобишеву? – запитав через плече, дивлячись у вікно на горобців, які стрибали по гілках сосни, що росла у дворі.

– Так точно, Йосипе Віссаріоновичу! – гаркнув Власик.

– І ще одна справа. Май на увазі: вийде за межі нашого спілкування – поїдеш у турму, – коли хотів говорити жорстко, якось сам собою прохоплювався грузинський акцент. Замість «тюрму» виходило «турму». І багато хто, наприклад Берія, в цьому копіювали його.

– Так точно, товаришу Сталін!

– Ця шльондра, яку ти відвіз до Москви, сказала, що вагітна. Зроби так, щоб вона не народила.

Подивився на Власика. Побачив на його обличчі нерозуміння. Так, це не Товстуха. Пояснив:

– Проконсультуйся з надійним лікарем, як це зробити. Хай знайде якісь відхилення у розвитку вагітності. Чи хворобу. Таку, що обов'язково треба буде робити аборт. Є багато таких хвороб. Ну що, я буду тобі пояснювати?! За мовчання лікаря відповіси головою, – Сталін відвернувся від співрозмовника. Відчувалося, що йому ця розмова неприємна.

– Єсть, товаришу Сталін!

– Виконуй!

Сталін сів на диван, крекчучи, натягнув вихідний, бездоганно випрасуваний Істоміною напіввійськовий френч. Такі ж бриджі. Чоботи прості, але начищені так, що у них видно все, як у дзеркалі. На низьких підборах, але із секретом – внутрішніми кількасантиметровими вставками, що робили його трохи вищим. Ці вставки вигадав покійний Паукер. Попередник Власика, колишній його начальник охорони, що виявився англійським шпигуном. Шпигуном? Маячня. То навіщо він обмовив себе? Але ж його ніхто не тягнув за язика! Міг виявити трохи мужності. І тоді б вийшов на свободу. Вийшов? Ні, Паукер занадто багато знав. Але принаймні міг померти достойно, без клейма шпигуна. Нікчема!

Навколо одні нікчеми! І чоловіки, й жінки! Ось тепер кого взяти замість Давидової? Незважаючи на 60 років, йому потрібна жінка, хоча б двічі на тиждень. Зупинитися на Валечці Істоміній? Нудно, вона і так завжди під рукою. Треба, щоб кров грала! Щоб поряд було молоде тіло, тоді і він відчуває себе не на шістдесят, а на сорок! Раптом згадав: дивни-

вся минулого тижня «Лебедине озеро» з молоденькою Олечкою Лепешинською у головній ролі. Тоді ще подумав, що якби не Давидова, то взяв би собі цю юнку. І ось добра нагода! Сталін посміхнувся у вуса, настроїй відразу поліпшився. У двері тихо постукали. Черговий офіцер Рибін доповів, що з ним хоче говорити Молотов. Коли він брав слухавку, то ще посміхався, думаючи про красуню-балеринку. Але поступово усмішка зійшла з його обличчя:

– За словами шведського посла? Якщо Англія і Франція погодяться на мир, то Гітлер ударить по нас? Ні, це не звучить неймовірно. Це не перша подібна інформація.

Сталін уважно слухав. Перепитав:

– Провокація проти великої делегації діячів мистецтва, що перебуває в СРСР? Дякую, В'ячеславе. Я ще раз упевнився, що Берія дарма їсть народний хліб.

Сталін поклав слухавку і сів на диван, підперши голову руками. Із задуми його вивів голос Власика, який повідомив, що автомобіль подано.

Сталін виїхав у Кремль близько 13-ї години. Дорога зазвичай займала не більше 15 хвилин. Іноді навіть дванадцять-тринадцять. Автомобілі – чотири чорних однакових «пакарди», виїхали з дачі й повернули на порожню трасу. Його автомобіль пригальмував й опинився у хвості колони. Так було потрібно для безпеки. Кожного дня його автомобіль міняв своє місце. Перший, третій. Другий, четвертий. Ніхто не знав, у якому з «близнюків» він цього разу. Всі ав-

то броньовані. Шини – із суцільної куленепробивної гуми. Автомобілі можуть розвивати шалену швидкість – 100 кілометрів на годину. На в'їзді в Москву колона розділиться. Два «пакарди» поїдуть одним шляхом, два – іншим. Ніхто не буде знати, в якому він кортежі.

Сталін любив цю марку автомобіля з пеліканом на капоті. Перший «пакард» у нього з'явився ще на Царицинському фронті, де Сталін був представником Реввійськради. Відтоді він не зраджував цій марці просторого, потужного і дорогого американського автомобіля. Навіть коли Ленін наказав надати йому розкішний англійський «Роллс-Ройс Сільвер Гоуст», він за першої ж нагоди змінив його на «пакард». Дізнавшись про цю пристрасть Сталіна, Рузвельт подарував йому розкішне біле авто цієї марки.

«Пакарди» з кортежу зовні нічим не відрізняються від звичайних. Але це лише зовні. На заводі ЗІС їх розібрали і підсилили потужною бронею і куленепробивним склом. Раніше броньований «пакард» був лише у нього, а охорона пересувалася на ЗІС-101 та «лінкольнах». Але потім він добре придумав – і охорона, і сам пересуваються на однакових автомобілях. Так надійніше.

На передньому сидінні його автомобіля водій-віртуоз – майор НКВС Мамонтов і начальник охорони – генерал Власик. З порожнього шосе, що вело через ліс і охоронялося спеціальним постом НКВС, кортеж виїхав на Можайське шосе, перетнув трамвайні колії на Садовому кільці, далі по-

вернув на Смоленську площу, промчав Арбатом. На вулицях порожньо, рух автівок перекрито для урядового кортежу. Скрізь агенти НКВС у цивільному, варто було комусь із перехожих зупинитися, відразу лунало грізне «Пройдіть!» Якщо хтось затримувався, лунав свисток і роззяву хапали попід руки міліціонери і тягли у найближче відділення, для «встановлення особи». На верхніх поверхах – снайпери, готові вразити будь-яку підозрілу ціль. Кожен закуток, аж до Кремля, був пристріляний за допомогою променів потужних ліхтарів. У Власика, у спеціальних теках, – списки всіх, хто живе по трасі слідування. Ось так охороняють вождя всіх народів!

Розділ 10

19 березня 1940 року, 13 год. 30 хв Москва, Кремль

Берія приїхав у Кремль о пів на другу. Зайшов у під'їзд будівлі, де знаходився робочий кабінет Сталіна. Піднявся ліфтом. Кивнув охоронцю, що став у струну. «Здравія бажаю, товаришу Берія!»

Охорона резиденції Сталіна не була підпорядкована Берії. У Кремлі нею завідував комендант Кремля Петро Косинкін, підпорядкований Сталіну особисто.

Коридор було заслано червоною килимовою доріжкою. На дверях – жодної таблички. Берія увійшов у перші й потрапив у величезну приймальню.

За столом сидів особистий секретар Сталіна Олександр Поскрьобишев у сіро-зеленому френчі. Він здавався крихітним з огляду на величезні розміри кімнати.

– Доброго дня, Олександрє Миколайовичу, – ввічливо, на межі з догідливістю, привітався Берія.

Той беземоційно кивнув на привітання. Буркнув:

– Добридень. Чекайте. Йосип Віссаріонович скоро буде.

Олександр Поскрьобишев очолював особливий сектор –

особисту канцелярію Сталіна, не підзвітну ні НКВС, ні навіть ЦК. Вона контролювала всіх, хто працював у Кремлі. Її ж не контролював ніхто.

Поскрьобишев ненавидів Берію. Хоча б через те, що той заарештував його дружину Броню. Броніславу. Поскрьобишев просив допомоги у Сталіна. Але той відмовив. Сказав: «НКВС просто так нікого не саджає. Моїх родичів он теж усіх пересажали». І справді, майже всі родичі колишньої дружини Сталіна сиділи.

Після арешту Поскрьобишев залишився з двома доньками – меншій лишень 3 рочки. І все через цього упиря в пенсне із зовнішністю бухгалтера будтресту. Нічого, сволота, ще віділлються тобі сльози Броні Поскрьобишевої! Прийде час – підеш слідом за недомірком Колькою Єжовим! Подумав: ще й півроку не пройшло, як на цьому ж стільці, де зараз сидить Лаврентій Павлович Берія, сидів Колька Єжов. А де він зараз? Годує черв'яків у безіменній могилі на Донському кладовищі, де ховають розстріляних у підвалах НКВС ворогів народу.

Близько другої задзвонив телефон на столі. Поскрьобишев узяв слухавку і, не повернувши голови у бік Берії, сказав: «Приїхав».

Коли на порозі з'явилася фігура головного особистого охоронця Власика, всі, хто був у приймальні, схопилися на ноги і виструнчилися.

Власик окинув їх задоволеним поглядом, наче вітали його

особисто, і відступив убік.

Сталін, у своїй традиційній солдатській шинелі, з'явився на порозі. Привітався, махнувши усім рукою. Пройшов у кабінет.

Стіни кабінету були у світлих дубових панелях. Сам вибирав і колір, і дерево. Дуб – справжнє російське дерево. Ніяких грузинських кипарисів, ніякої екзотики. Він давно вважав себе росіянином. А грузинам симпатизував, може, на якусь децицію більше, ніж нелюбим євреям. Від дверей до великого письмового столу вела така ж, як у коридорі, червона килимова доріжка. Над столом – портрет Леніна. Так і має бути. Ленін поряд з ним. Ленін і Сталін – це майже одне ціле. Партія Леніна – Сталіна. Геній Леніна – Сталіна. Заповіти Леніна – Сталіна. «Сталін – це Ленін сьогодні», – сказав Барбюс. Шкода цього красномовного французика! Обіцяв зняти фільм про великого Сталіна, а помер від пневмонії. Не склалося. Застудився у дорогій йому Москві й помер у кремлівській лікарні. Кажуть, багато пив на відкритті Сьомого конгресу Комінтерну. Потім заснув на лавці просто неба, як звичайний московський п'яничка. Тож не склалося.

Мабуть, року до 35-го він ще переймався тим, що думають про СРСР на Заході...

Трохи далі від портрета Леніна – портрети Маркса й Енгельса, карти СРСР і світу. Біля письмового стола – менший столик-етажерка з кількома телефонами. Під стіною – шкіряний диван і дві шафи. Зліва від входу – великий довгий стіл

для засідань, покритий зеленим сукном, оточений важкими стільцями. Зелені штори, які щільно запинали вікна, наповнювали кабінет тьмяним зеленуватим світлом.

Сталін зняв шинель й акуратно повісив у шафу. Кинув поглядом на стіл.

На столі лежала фотокопія сторінки з Повного зібрання руських літописів, виданого в 1904 році. Те, що він наказав знайти Власику. Добре працює Поскрьобишев, пунктуально. Чомусь завжди порівнював себе з Іваном Грозним. І жорстокість свою виправдовував жорстокістю Грозного. Вважав його першим справжнім творцем держави. Себе ж вважав рівним йому. Сів у крісло, підніс аркуш до очей:

«У результаті кримсько-татарського набігу 1571 року були розорені російські землі й спалена Москва. Іоанн за тиждень до того, як хан перейшов Оку, покинув військо й утік углиб країни – в Ростов. Переможець надіслав до нього насмішкувату грамоту:

«Палю й пустошу все. Я прийшов на тебе, місто твоє спалив, хотів вінця твого й голови; але ти не прийшов і проти нас не став, а ще похваляєшся, що московський государь! Були б у тобі сором і честь, так ти б прийшов проти нас і стояв».

Іван відповідав: «Якщо ти гніваєшся за Астрахань, то ми Астраханню прагнемо тобі поступитися».

До татарських послів він вийшов у брудному одязі з мішковини, сказавши їм: «Бачите, у чому я? Таке зі мною хан зробив! Моє царство і столицю спалив,

скарбницю забрав, дати мені йому нічого».

Сталін подумав: «Так буде і з тобою, якщо дозволиш фюреру обвести себе навколо пальця. Столицю твою зруйнують. А тебе в одязі з мішковини провезуть у клітці розореними вулицями». Хвилин десять вдивлявся у ці рядки і нарешті взяв телефон.

– Нехай зайде Берія.

Поскрьобишев кивнув Берії: «Лаврентію Павловичу, товариш Сталін чекає на вас».

Берія увійшов у кімнату охорони. Власик сидів у кріслі біля входу в кабінет генсека.

– Здравія бажаю, Миколо Сергійовичу.

Батька Власика звали Сидором, але «Сидорович» не подобалося Власику, і він став Сергійовичем. Власик був малограмотною людиною. Сталін взяв його до себе ще солдатом під час оборони Царицина. Відтоді той був охоронцем, порученцем, служкою.

Власик формально був підлеглим Берії, але не встав, коли той наближався. Сидів, розвалившись, біля входу до святая святих – кабінету генсека, і ледь кивнув: «Бажаю здоров'я». Цю неповагу Берія поза увагою не залишив. Нічого, настане час – будеш уставати й козиряти.

Сталін стояв біля карти СРСР, яка висіла на дальній стіні поряд з вікном. Зеленувате світло, що пробивалося крізь штори, згладжувало глибокі віспини на його обличчі й зморшки біля очей.

– Здравія бажаю, Йосипе Віссаріоновичу!

Сталін не подав руки, замість привітання тільки кивнув – поганий знак. Здоровою рукою вказав Берії на один з двох десятків стільців навколо столу для засідань. Сам ходив туди-сюди килимовою доріжкою, тримаючи у лівій, хворій і зігнутій у лікті руці люльку. Всі наближені знали, що у товариша Сталіна рука хвора тому, що він у дитинстві потрапив під фаєтон. Насправді ж той фаєтон проїхав йому по нозі, скалічивши кілька пальців. Це каліцтво бачили тільки його дружини і коханки. Він навіть під час улюбленого відпочинку в Сочі ніколи не купався у компанії соратників чи навіть охоронців. Тільки сам. А в лівій руці у нього від народження були атрофовані ліктювий і плечовий суглоби. Але вождь не може бути калікою від народження! Тому, за офіційною версією для найближчого оточення, обох каліцтв завдав клятий фаєтон. Для широкого загалу ця інформація була під табу. В зігнутій руці у вождя завжди люлька або ж рука, закладена за обшлаг френча.

Берія нервово мовчав, чекаючи на запитання. Сталін довго ходив мовчки, нарешті сказав:

– Так які спільні з німцями офіційні заходи проводяться в Москві, товаришу Берія? – говорив повільно, як завжди, ніби обдумуючи кожне слово.

– Із більш-менш серйозних тільки виставка німецьких художників, – браво відрепортував той.

І відразу зіщулився, побачивши, як обличчя генсека по-

сіріло, а кошлаті брови насупилися:

– Лаврентію, ти ідіот, нікчема, брудний черв'як! – Сталін долонею правої руки вдарив по столу, люлька, яку він впустив, відлетіла на середину стола. – Скільки їх?

– Кого, товаришу Сталін?

– Художників! – майже крикнув Сталін.

– Близько тридцяти, – Берія був ошелешений цим незрозумілим йому спалахом гніву.

– Тридцять! Цвіт німецької нації! Де вони живуть?!

– Хто, товаришу Сталін? – думки Берії через крик Сталіна почали рухатися повільніше.

– Німецькі художники, делегація, твою мати!

– У готелі, – Берія зіщулився ще сильніше, все ще не розуміючи причину гніву вождя.

– Виставити охорону! І якщо хоч одна волосина впаде з якогось німецького художнього світила, я тебе розстріляю. І посиль охорону німецького посольства.

– Кобо, з посольством я згоден, але що таке якісь художники?.

Сталін уважно подивився на Берію. Він вирішив не говорити Берії про інформацію, яку зранку отримав від Молотова, про можливий напад на делегацію німецьких художників. НКВС має сам добувати інформацію. Тоді він зможе порівняти її з інформацією Наркомінсправ.

– Адольф сам вважає себе художником. Тобі, товаришу Берія, це, можливо, невідомо? Для нього «якийсь художник»

дорожчий за Шуленбурга, – у голосі Сталіна була крига.

* * *

Цілком таємно.

ІНО НКВС

***З особистої справи посла Німеччини в СРСР
Фрідріха-Вернера Ердман Матіас Йогана
Бернгарда Еріха графа фон дер Шуленбурга
(Friedrich-Werner Erdmann Matthias Johann
Bernhard Erich Grafvonder Schulenburg)***

Представник прадавнього німецького дворянського роду, що веде свій початок від лицаря-хрестоносця Вернера фон дер Шуленбурга, убитого в 1119 році.

З 1934 року посол Німеччини в Москві. Був одним з ініціаторів німецько-радянського політичного зближення та прихильником зовнішньополітичного курсу Бісмарка, який уважав, що головною помилкою Німеччини може бути війна з Росією. Брав участь у підписанні німецько-радянського пакту про ненапад, а також договору про дружбу та кордони.

– Але навіщо охорона? – Берія уважно слідкував за виразом обличчя Сталіна, який ходив по кабінету. Від цього він навіть подався усім тілом уперед.

– Ти не розумієш? – Сталін зупинився і вчепився поглядом у завмерлий, нахилений проти всіх законів природи, силует наркома.

Берія похитав головою. Нервово зірвав з носа пенсне і почав протирати його хустинкою.

– Лаврентію, у тебе замість голови задниця! Місяці дивної війни! Сидячої, лежачої війни! І він нічого не розуміє! Чому не починається оголошена Англією і Францією війна Німеччині? Чому не йдуть бойові дії? Ти хіба не знаєш, що Гітлер завжди хотів союзу з Англією? Ти не розумієш, що він ненавидить нас? Ти не розумієш, що як тільки англійці погодяться на мир, він нападе на нас?

– Але пакт... – стримано заперечив Берія.

– Пакт! Я тобі говорив сьогодні вночі, що він ним підітреться! – Сталін махнув здоровою рукою і знову заходив по кабінету. Сів. Майже впав у крісло. Покрутив задом, намагаючись уместитися зручніше. Та, схоже, для Сталіна сьогодні всі крісла були незручними. – Пакт! У Гітлера під рушницею 140 дивізій! Така армія не може існувати без війни! Її не можна утримувати без війни! Уся промисловість

Німеччини налаштована на війну! Якщо армія не буде воювати, Німеччина розориться! І це повідомлення Кобулова! – він відкрив ту саму червону теку, причину його безсоння. – Ситуація критична. Цю делегацію охороняти вдень і вночі. Не можна давати Адольфу жодного приводу для агресії проти СРСР.

– На травень планується візит у відповідь, товаришу Сталін.

– Чудово. Пречудово, – Сталін утупився в зелене сукно стола. Довго мовчав. Берії навіть здалося, що Сталін забув про його присутність. Нарешті генсек стиснув у кулак здорову руку й опустив її на кришку столу. Раптом посміхнувся сам собі. Було зрозуміло, що він надумав щось таке, від чого настрій його відразу поліпшився. Сказав:

– Перенести ці відвідини. Терміново нашу делегацію в Німеччину. Скажи Герасимову, нехай узгодить через Молотова. Нехай їдуть якомога швидше! І нехай делегація буде не менш представницька. Ні – більш представницька, ніж німецька! А німців охороняти вдень і вночі.

Сталін нервово розкуриє люльку, розсипавши на стіл тютюн з кількох зламаних сигарет «Герцеговина Флор». Було видно, що він напружено думає. Важко підвівся з крісла і довго ходив кабінетом. Говорив тихо, наче сам собі:

– Треба випередити його. Треба, щоб у нього було відчуття провини. Нас це, звісно, не врятує. Та потім, якщо почнеться військовий конфлікт, буде вигідніше торгуватися за

союз з Англією, Францією і США. Саме Адольфа світова спільнота буде вважати цинічним мерзотником, а не нас. То ти знав, що Адольф колись був художником? – ще раз запитав він у Берії.

– Ні, Кобо, – винуватим тоном, похнюпившись, вичавив той із себе ще один доказ своєї некомпетентності.

– І це керівник радянської розвідслужби. Якої розвідслужби – цілого НКВС! Може, я помилився у тобі, Лаврентію? Може, ти й далі мав протирати штани у партапараті Грузії? Чи ти знаєш, що Гітлер не любить жінок?

– У якому сенсі? – ошелешено запитав Берія.

– У тому самому! Він сторониться жінок – не має ні дружини, ні коханки. Це інформація від Молотова. Але інформації цієї дуже мало і вона неконкретна. НКВС – спить!

– Може, він педераст? – припустив Берія.

– Ти у мене запитуєш?

Їхні погляди зустрілися. Берія першим опустил очі. Сказав:

– Кобо, я про все дізнаюся. Клянусь! Ми поки що не збирали особистої інформації про Гітлера. Адже я лише рік...

– Я наказав не говорити мені про це!

Сталін замислився:

– Якщо американці тепер умовлять Гітлера помиритися з Англією і Францією... У нього не буде іншого виходу, ніж напасти на нас. Він не зможе утримувати таку велику армію у мирний час.

Сталін підійшов до вікна, відхилив штору і визирнув. За вікном шумів теплий весняний дощ, і сонячні відблиски ви-
гравали на рубінових зорях Кремля.

– Німці продовжують порушувати повітряний кордон?

– Так точно!

– Часто?

– Один-два рази на тиждень. По три-чотири літаки.

– Як ми протидіємо?

– Один збили, пілоти загинули. Тіла передали німцям. Во-
ни не мають претензій – погоджуються, що пілоти самі винні.

– Твою мать! Треба, щоб генштаб терміново видав наказ
по німецьких літаках вогонь не відкривати. Не треба їх про-
вокувати.

– Розумію.

– І ось ще що... Про всяк випадок... Підготуй напад бу-
цімто націонал-соціалістів на делегацію художників, яка пої-
де в Берлін.

– Напад «косметичний»?

– Косметичний? Ми не кіно з тобою знімаємо, Лаврен-
тію! Напад – справжній. Скажімо, в готелі. Ні, краще, коли
буде розгорнуто павільйон. Скажімо, згряя нацистських мо-
лодчиків. Штурмовиків. Або молодчиків із цього нацистсь-
кого комсомолу.

– Гітлерюгенду, – блиснув своїми знаннями Берія.

– Точно. Гітлерюгенду. Все треба зняти на кіноплівку.
Причому це має бути досить жорстко. Більша частина деле-

гації має загинути. А краще вся. Це потрібно, щоб світ відвернувся від Німеччини! Щоб до нього Рузвельт не слав по-сланців! Щоб він був ізгоем! Щоб Гітлер офіційно вибачився перед нами!

У нього має бути особливе ставлення до художників. Якщо Адольф має проти нас воєнні плани, подібний інцидент може на якийсь час дати нам відстрочку. Його треба стримати! Він повинен вибачитися перед СРСР! Гітлер був гарним художником?

– Я не знаю, Кобо, – Берія опустив погляд. – Але, якщо треба, дізнаюся!

– Це дуже важливо! Фюрер рейху – художник. Я знаю, що він особисто відбирає картини до німецьких музеїв. Що підтримує молодих. І тут напад штурмовиків фюрера на делегацію кращих радянських художників! Те, що треба, – Сталін задоволено посміхнувся у вуса. – Саме те, що треба. Давай, Лаврентію, давай! Нехай мені дістануть репродукції якихось робіт Адольфа! І нехай хтось зі спеців мені доповість, що він за художник. Давай! Якщо ми допустимо промашку, то великий радянський народ нас підвісить за яйця. І ще. Хто там керуватиме делегацією?

Сталін спіймав запитальний погляд Берії.

– Якщо це якийсь жид, то заміни його. Досить визначних жидів у радянській історії. Зрозумів?

– Не зовсім, Кобо, – затинаючись від хвилювання, відповів Берія.

– Тупорилий ти, Лаврентію! Повинен розуміти мене з пів-слова! У світі говорять, що після революції в Росії на зміну німцям до влади прийшли жиди. Після нападу нацистів на нашу делегацію фото її керівника обійде всі газети світу! В СРСР його ім'ям будуть називати вулиці і піонерські за-гони! Не повинно бути у наших містах вулиць Рабиновича чи Рапопорта. Навіть якщо Лазар Вайсбейн прославиться, як Леонід Утьосов, він все одно у пам'яті людей буде жидом Лазарем Вайсбейном! Не може в СРСР бути вулиці Лазаря Вайсбейна! За Радянський Союз повинен загинути діяч культури зі слов'янським прізвищем і слов'янською зовніш-ністю.

– Герасимов доповів, що керівником делегації планується якийсь Гущенко.

– Гущенко? – Сталін на хвилину замислився. – Гущен-ко... За прізвищем наче не єврей. Що він за один?

– Кобо, я ще про нього мало знаю, але начебто він прац-ював на нас як нелегал. Жив у Франції й Німеччині.

Сталін задумався. Не помічав, що тримає люльку боком і попіл сиплеться на килим. Нарешті сказав:

– Герой невидимого фронту. Ще краще! Зробимо його Ге-роєм Радянського Союзу. Посмертно. Покажеш мені фото. Щоб жодна риса не натякала на жидівське коріння!

Сів, довго розкурював згаслу люльку. Зламав кілька сір-ників. Жбурнув коробку на стіл.

– Сука Ворошилов! – раптом сказав зі злобою. – Відпо-

вість мені за Фінляндію. А що Захар?

– Захар мовчить.

– Захар дає дуже мало інформації. І то не інформація, а лайно. Якщо дізнаюся, що покриваєш хрінову роботу Захара через твого заступника – ту жирну свиню – Богдана Кобулова, підвішу за яйця! Зрозумів? За яйця! Говорять, Сталін жорсткий. Нема на вас Івана Грозного! Вже половина б корчилася на дибі! А хтось і на палю б сів!

Резидент у Берліні Амаяк Кобулов, який працював під псевдо Захар, був братом Богдана Кобулова, начальника одного з управлінь НКВС. Його вважали протеже Берії.

Берія зібрався заперечити, але Сталін перебив його:

– Мовчи, – вождь витягнув руку з люлькою у напрямку Берії, зупиняючи його. – Хтось іще підтвердив інформацію Захара?

– Ні, – Берія вже був не радий, що пропустив до Сталіна шифровку про виступ Гітлера. Після цього він буде завжди намагатися блокувати всю інформацію про можливий напад Німеччини на СРСР. І пропускати тільки те, що хоче почути Хазяїн.

– Треба підсилити Захара. Значить так, знайди когось зі старих кадрів. І відправ йому на допомогу. Все. А що там із поляками?

Поляки – то були двадцять тисяч польських військових, які здалися Червоній армії у східній частині Польщі. Думали таким чином урятуватися від армії вермахту, що швидко

наступала. Але жорстоко помилилися.

– Усе зроблено, – Берія зробив красномовний жест – чиркнув долонею по шиї.

Сталін замислено кивнув. «Все» означало розстріл поляків. Спочатку Сталін вагався, що з ними робити. А потім, коли поляки підняли ледь не бунт, вимагаючи суду або відправки в Англію, вирішив пустити їх «у розхід». Навіщо йому було відпускати цілу армію, яка потім воювала б із ним за східні польські землі? Як би зробив Іван Грозний? Тільки так! Ніхто в Політбюро не посмів йому заперечити. Всі проголосували «за». Ворошилов, Молотов, Калінін, Каганович. Все Політбюро – одноголосно. І тепер – немає поляків. Немає й проблеми.

* * *

Цілком таємно.

Політбюро ЦК ВКП(б)

***З рішення від 5 березня 1940
р. (протокол № 13, п.144)***

Справи польських військових розглянути в особливому порядку, із застосуванням до них вищого заходу покарання – розстрілу. Розгляд справи провести без виклику арештованих і без пред'явлення

звинувачення, постанови про закінчення слідства й звинувачувального вироку. Розгляд справ і винесення вироку покласти на трійку, у складі тт. Меркулова, Кобулова й Баштакова.

* * *

– Де поховали? – запитав Сталін.

– У Катині, Харкові й Калініні, – квапливо відповів Берія.

– Добре, Лаврентію. Май на увазі, не повинно залишитися жодних слідів. Жодних! А що там із Троцьким?

– Працюємо. Троцького буде знищено протягом місяця-двох.

– Лаврентію, якщо буде війна – хоч із німцями, хоч із британцями, хоч із чортом лисим – Троцький повинен бути знищений ще до її початку. Якщо він буде живий, нам дуже важко буде розраховувати на монолітну підтримку Комінтерну і наших союзників. За операцію по Троцькому відповіси головою.

– Із Троцьким усе нормально. Меркадера вже запрошують до нього на віллу.

* * *

Цілком таємно.

Рамон Меркадер дель Ріо Ернандес

Іспанець. Член Компартії Іспанії. Народився в Барселоні. Завербований НКВС СРСР за допомогою своєї матері Марії Карідад, працівника ІНО НКВС. З січня 1939 року знаходиться у підпорядкуванні Н. І. Ейтінгона. Працює в Мехіко як канадський бізнесмен.

У вересні 1939 року Рамон Меркадер переправився в США, у місто Нью-Йорк й зблизився із Сільвією Агелоф, що входила в оточення Троцького. У жовтні того ж року Меркадер перебрався в Мехіко, де Троцький проживав зі своєю родиною, пояснюючи це нібито справами фірми, і переконав Агелоф переїхати до нього.

* * *

– Я гарантую: протягом місяця все станеться, – запевнив Берія. – Операцією займається наш резидент в Іспанії – Ейтінгон.

– А-а. Цей, як його... нагадай – Ісак? – Сталін звів погляд на Берію.

– Наум Ісакович, товаришу Сталін, – швидко відповів той.

– Скрізь жидва, – поморщився, немов від зубного болю,

генсек. – Скрізь!

– Можна замінити.

– Ні, – Сталін заперечливо підняв руку з люлькою. – Якщо провалить справу по Троцькому, ми його просто розстріляємо. Якщо виконає, стане Героєм Радянського Союзу, незважаючи ні на що. Це надважливе завдання. Завдання завдань! Яким чином він наблизиться до Троцького?

– Меркадер закохав у себе Сільвію Агелоф, що дружить із родиною Троцьких.

– Топче її? – питально, з єхидною посмішкою позирнув на Берію Сталін.

– Вона вже другий тиждень живе в його квартирі в Мехіко. Щодо інтимних справ, тут Меркадер неперевершений! Ми вже не раз використовували його в якості повії. Агелоф закохана в нього і готова заради нього дияволу душу продати, – демонстрував ґрунтовне володіння ситуацією Берія.

– Чудово, – Сталін посміхнувся. Його очі загорілися. – Хай пускає її пил в очі. Багатий бізнесмен. Гарна машина. Ресторани, театри. Щоб її життя було святом. Грошей цьому Меркадеру не шкодувати! Зрозумів?

– Так точно, товаришу Сталін!

– Він уже був у Троцького?

– Був двічі разом із цією, Агелоф. Троцькому він сподобався. Щойно він потрапить до Троцького без свідків, відразу вб'є його.

– Добре. Йди. У твоїх руках долі двох майбутніх героїв –

Ісака Ейтінгона і цього, як його... Гущенко.

– Наума Ейтінгона.

– Не має значення. Провалиш операцію – начувайся! Поки що все, вийди в приймальню і зачекай.

Сталін підняв трубку зв'язку з Поскрьобишевим:

– Молотова до мене. Швидко! І нехай візьме шифротелеграму Майського.

20 березня 1940 року, 15 год. 59 хв Москва, Кремль

Головний годинник повільно почав віддзвонювати «Інтернаціонал». «“Боже царя храни”, здається, звучало мелодичніше», – подумав Сталін. Він від природи мав гарний слух. А бій годинників перелаштували на «Інтернаціонал», відколи він жив у Кремлі.

Сталін стояв біля вікна і дивився у бік Архангельського собору. Штори, що зазвичай наглухо закривали вікна, були відіпнуті. В Архангельському соборі лежав прах Івана Грозного.

«Ти, царю Іоанн, програв свою лівонську війну, – подумав він. – Побачиш, як син шевця свою війну виграє». На підвіконня зі зворотного боку скла раптом сів ворон і постукав дзьобом у шибку. Уважно позирнув на Сталіна. І потім довго дивився йому прямо в очі, не моргаючи і не відводячи погляду. Давно ніхто не смів так дивитися йому в вічі! Ніхто не міг витримати його погляду! Сталін здригнувся. Він чув, що ворони живуть триста років. Всі правителі намагалися вигнати ворон із Кремля, але нікому це не вдалося. Стріляв ворон заради розваги останній самодержець Микола Другий. Стріляли латиські стрільці, які охороняли Леніна. І нічого не допомогло. Але – триста років! Невже це правда?

– Чого ти так дивишся? На мене не можна так дивитися.

Можливо, ти бачив так само, як мене, Іоанна Грозного? – прошепотів він.

Порахував, ворущачи губами. Ні. Не може бути. Швидше, цей ворон міг бачити Петра Першого. Коли задзвонив телефон, він знову здригнувся. Крикнув:

– Киш, киш, – але ворон не зважав. Товсте скло не пропускало звуків. Сталін швидко запнув штору, взяв слухавку. Поскръбишев доповів, що прийшов Молотов.

Сталін, спілкуючись з вороном, бачив, як підїхав автомобіль Молотова. Відзначив, що той останнім часом пересувається у супроводі, як мінімум, трьох охоронців. Берія доповідав, що навіть їжу примушує охоронців куштувати перед тим, як їсть сам. Чогось боїться? Може, його, Кобу? Не бійся, Скръбін-Молотов, Коба потребує тупих і відданих виконавців, позбавлених реальної влади! А якщо прийде час, то твої троє охоронців тебе і заарештують, і в «турму» відвезуть. А поки що, не бійся.

Молотов щойно побував у Скліфі – лікарні «швидкої допомоги», де відвідав дружину Берзіна. На цьому наполягла Перл. Вона колись працювала разом із Берзіною. І зараз він думав, чи знає про цей інцидент Сталін і чи знає він про його візит до лікарні. Адже якщо проти Берзіна справді щось було... То за його дружиною могли слідкувати люди Берії.

Коли Молотов увійшов, Сталін уже стояв, прихилившись спиною до підвіконня, і дивився на карту Європи.

Потиснувши руку голові Раднаркому, сказав:

– В'ячеславе, зажадай у Шуленбурга пояснень по виступу Адольфа.

– Про який виступ ідеться, Йосипе Віссаріоновичу?

Молотов разом із Берією належав до когорти тих, кому дозволялося називати його Йосипом Віссаріоновичем. І коли той був у гарному настрої – навіть Кобою.

– Про виступ перед випускниками танкової академії, де ця свиня – Адольф – знову завів пісню про життєвий простір на сході. Якщо він називає себе нашим союзником, то повинен розуміти, що ми не будемо пропускати поза увагою подібні речі. Але сильно не тисни. Нот протесту не буде. Принаймні поки що не буде. Давай телеграму Майського.

Сталін узяв папірець, кілька разів перечитав:

«За інформацією шведського військового аташе в Лондоні Йохана Свентісона, можливий напад німецьких диверсантів у формі співробітників НКВС на делегацію німецьких художників у Москві. Свентісон вважає, що ця провокація може стати підставою для удару німецького угруповання, що розташоване у Польщі по позиціях Червоної армії.

Майський».

Повернув Молотову. Сказав:

– Я не вірю, що Гітлер виступить проти нас. Думаю, що той твій швед пошив у дурні Майського. Що говорять про дії Німеччини в Європі?

Високим чолом Молотова пробігли зморшки:

– Більшість говорить про Данію і Норвегію. Що акція проти них вирішена...

– В'ячеславе, – перебив Молотова Сталін. – Уже півроку лише розмови. Про акції, удари, напади. Через кордон постійно залітають німецькі літаки! Випадковість? Дуже багато таких випадковостей останнім часом! І головне: Адольф не може тримати 140 бойових дивізій без війни, вони розорять Німеччину!

– Йосипе Віссаріоновичу, ви вважаєте, що німці підуть на схід?

– Ні! – гримнув Сталін. – Я так не вважаю! Але нічого й не виключаю. Якщо американський емісар Ворен умовить німців помиритися з Англією, куди вони підуть? Нехай посол Майський переговорить з послами Данії і Норвегії. І сьогодні ж переговорить з кимось, хто знає про переговори Ворена.

– Добре, Кобо. Я зараз накажу це зробити, – Молотов трохи помовчав і наважився-таки поскаржитися на Берію. – Я щойно був у Скліфі...

– Що таке Скліф? – Сталін не визнавав новомодних скорочень.

– Лікарня «швидкої допомоги». Там, де колись була богадільня.

– Знаю цю богадільню. І що?

– Люди Берії вночі намагалися вдертися до нашого дипломата. І він застрелився.

– В'ячеславе... Мене це не цікавить! Мене турбує доля

країни! Ми відповідаємо за долю мільйонів! А ти – дипломат! Вирішуй з Лаврентієм. Люди, які за собою ніякого гріха не мають, не стріляються!

Сталін кинув колючий погляд на Молотова, і той квапливо опустив очі.

– Все, ти вільний.

Молотов ледь помітно зблід від такої неочікувано холодної відповіді й, бурмочучи вибачення, боком вийшов з кабінету генсека.

Сталін підняв слухавку. Сказав коротко Поскрьобишеву:

– Берію.

Коли Берія увійшов, запитав, нервово барабанячи пальцями здорової руки по червоній теці:

– Що у тебе є на посла у Лондоні Майського?

Берія замислився, але лише на мить. Маючи зуб на Молотова, він збирав інформацію і про його найближче оточення:

– Справжнє ім'я Ян Ляховецький. Син польського єврея. Закінчив університет у Мюнхені. У минулому есер і меншовик. За доповідною нашого резидента у Лондоні, має багато сумнівних зв'язків як у Німеччині, так і в Англії, любить випити, волочиться за гарненькими жінками, в тому числі дружинами членів дипмісії, близько спілкується із західними дипломатами і може плескати язиком зайвого...

– Гарні кадри у Кам'яної задниці. Хто рекомендував у дипкорпус?

– Меєр-Генох Мойсейович Балах.

– Це хто?

– Максим Максимович Литвинов.

– Єврейська банда.

– Накажете відкликати в Москву й арештувати?

– Устигнеш. Його випивки і жінки нас не обходять. Коли будуть серйозні матеріали, даси знати. Вільний.

Сталін кивком голови вказав Берії на двері. Коли той вийшов, підняв слухавку. Сказав Поскрьобишеву:

– Нас ні для кого немає.

Розкрив червону теку і вкотре вступився у шифротелеграму:

«...світ значно змінив думку про боєздатність Червоної армії. Таким чином, вермахт не має супротивників у Європі. І якщо буде потрібно, за місяць танки вермахту можуть увійти в Москву».

Розділ 11

Фюрер і учні

Далеко звідси у нашого фюрера Адольфа Гітлера є прекрасна вілла. Вона розташована високо в горах й оточена залізною огорожею. Часто люди, щоб побачити і привітати фюрера, підходять до неї.

Одного разу фюрер вийшов на прогулянку і приязно привітав присутніх. Вони були цьому дуже раді й стали простягати до нього руки.

Ближче від усіх стояла маленька дівчинка з квітами в руках, яка вимовила своїм дзвінким голосом: «А в мене сьогодні день народження».

Тоді фюрер узяв малу за руку і разом з нею попрямував до вілли. Там її пригостили тістечками та полуницею з вершками. Дівчинка їла, їла і наїлася. Вона вимовила ввічливо: «Дуже дякую» і «До побачення». Потім стала навшпиньки, охопила маленькими рученятами фюрера за шию і міцно поцілувала його.

Абетка для початкової школи / за ред. Вільгельма Брінкмана і Пауля Рессінга, 1940 р.

28 березня 1940 року, 14 год. 23 хв Оберзальцберг, вілла «Бергхоф»

Адольф Гітлер – рейхсканцлер Німеччини, фюрер німецького народу і Райнгард Гейдріх – шеф Головного управління імперської безпеки (РСХА) стояли на терасі башти «Орлине гніздо» вілли Бергхоф і спостерігали за орлом, який завис високо в небі. Стояла незвична для цієї пори року тепла погода. У блакитному небі не було жодної хмаринки. Удалині височіла трикутна верхівка гори Унтерсберг.

На терасі вже стояло кілька вифарбуваних у білий колір круглих столів. Навколо них розташувалися такі ж білі стільці з м'якими спинками і твердими підлокітниками. Над столами – складені великі парасолі, які мали захищати фюрера і його гостей від сонця.

Адольф Гітлер не любив сонця. Шале знаходилося на північ від гірського масиву і навіть удень воно було в тіні гірських вершин. Товсті стіни рятували фюрера від спеки. Він любив прохолоду. Навіть холод. Височезні сосни сягали верхівками тераси, в долині і на найближчих пагорбах зеленіла трава, а на вершинах чорного гірського хребта ще білів сніг.

Суперукріплене шале Бергхоф знаходилося у високогірному районі Оберзальцберг, неподалік містечка Берхтесгаден на кордоні з Австрією.

Це був величний і водночас дивний, ретельно продуманий гірський дім-фортеця. Його збудували за особистим проектом фюрера.

Дім було захищено чотирма смугами фортифікаційних споруд, його пильнувало 3000 солдатів охорони з полку особистої гвардії фюрера «Лейбштандарт СС Адольф Гітлер». Головний будинок розташувався на вершині гори і мав сім величезних залів, з вікон яких відкривався величний гірський краєвид. Ще тринадцять поверхів угризулися вниз – у скелі.

Найбільшою із семи кімнат була вітальня з величезним дубовим столом, масивними стільцями, каміном і вікном на всю стіну.

Нижні поверхи були приміщеннями для охорони, прислуги, кухнями, складами, зброярнями.

Над будинком височіла башта, котру називали «Орлиним гніздом».

Тут фюрер часто насолоджувався самотністю і спогляданням краєвидів.

– Те, що Росія продемонструвала свою слабкість у війні з фінами і що, рано чи пізно, ми повернемо на схід, я сказав у запалі. Саме так, Райнгарде! Саме так, – Гітлер розвів руками і з прикрістю лягнув долонею по поручню. – Я розумію, що це моя помилка, якій немає вибачення. Тепер Сталін вустами Молотова вимагає пояснень. Але хто міг подумати, що мої слова підуть гуляти за стіни військового навчального за-

кладу? Як це трапалося? Як вони потрапили на стіл Сталіну? Це вже ви, геносе Гейдріх, маєте дізнатися, яким чином трапився витік інформації. Це ваше недопрацювання!

На Гітлерові був традиційний захисного кольору широко-бортний френч з орлом на рукаві, чорні брюки, низько на-сунутий на очі кашкет теж з орлом і коричневим обідком. Одяг для фюрера шили кращі шевці берлінського магазину Вільгельма Хольтера, що знаходився на Вільгельмштрассе, 49. Костюми повинні були приховувати мимовільне смикання правого плеча, яке розвинулося у фюрера після падіння на бруківку під час невдалого путчу 23-го року. Капелюхи мали бути крилатими, тому що фюрер швидко обгорав на сонці.

Сорочка була однотонною, білою, краватка чорною – цим кольорам фюрер багато років віддавав перевагу.

Спостерігаючи за орлом, Гітлер задер догори голову. Його вузькі вуса, покликані візуально укоротити задовгий, на його думку, ніс, гордо стирчали догори. І голився, і підстригав вуса Гітлер виключно сам, не довіряючи прислузі свою занадто ніжну шкіру. Прикрив очі від сонця долонею, складеною човником, і говорячи, продовжував спостерігати за птахами.

– Donnerwetter! Прокляття! Я сказав зайве! Але ця думка мене мучила постійно. Коли я побачив, що один фінський вояк коштує десяти російських, я зрозумів, що ми не повинні були зупинятися в Польщі, а рухатися далі на схід. Сьогодні ми були б уже в Москві! Саме так, Гейдріху, саме так!

Гітлер захопився і почав жестикулювати. Кожну фразу він підтверджував змахом руки. Немов рубав дрова маленькою сокирою. Ще з кінця 20-х він почав відточувати перед дзеркалом свої пози й рухи, щоб переконливо виступати на мітингах. Поступово вони ставали йому звичними.

– Але тоді, в Польщі, ми були впевнені, що Ради надзвичайно могутні, і спрямували рух німецької нації на захід. Тепер машину війни запущено. Вектор її руху змінювати, мабуть, запізно. Хоча... – Гітлер на мить замовк. – Я говорив з елітою нашої армії, командирами-танкістами! Хіба я міг подумати, що це дійде до того ідіота – радянського резидента Кобулова! Чи, може, він не такий ідіот, як ви мені доповіли, Райнгарде? Може, він водить нас за ніс і просто прикидається ідіотом? Можливо, ми його недооцінюємо?

Гейдріх був худим чоловіком високого зросту, з трохи завузькими плечима, трохи заширокими, жіночними стегнами і трохи задовгими руками. Також виділялися високе чоло, гострий ніс і довгі пальці музиканта.

Був у чорному мундирі групенфюрера СС – на рукаві сріблястий шеврон «старого бійця» у вигляді літери «V». Його мали право носити лише ті, хто вступив в Націонал-соціалістичну робітничу партію – НСДАП – ще в «часи боротьби», коли Гітлер не був рейхсканцлером. На пальці перстень – «Мертва голова». Такий перстень вручав особисто Гімmlер старшим офіцерам, знову ж таки, тільки старої гвардії.

Після Першої світової війни Гейдріх служив на крей-

сері «Берлін», яким тоді командував нинішній шеф німецької розвідки адмірал Канаріс. Гейдріх дослужився до чину морського обер-лейтенанта. Але через кілька скандальних історій із жінками став перед офіцерським судом честі, який змусив його вийти у відставку. Він довго не мав засобів для існування. Перебивався випадковими заробітками, здебільшого вів життя альфонса. Він мав магічний вплив на жінок, і деякі із задоволенням його утримували. Але таке життя, як він вважав, життя дощового черв'яка, його зовсім не влаштовувало. Через своїх друзів, членів СС із Гамбургу, він зв'язався з Гімmlером, керівником охоронних загонів, ще мало відомого тоді трибуна бюргерів і дрібних торгівців – Адольфа Гітлера.

Гімmlер, у якості випробування, посадив його на цілий день, щоб він склав організаційний план майбутньої партійної служби безпеки. Це й було початком могутньої служби безпеки – НСДАП. Гейдріху, вдалося незабаром виділитися – знайти зрадника в партійних лавах, що працював на владу. Ним виявився «старий боєць», колишній радник баварської карної поліції. Завдяки цьому успіху молодий Гейдріх потрапив до безпосереднього оточення рейхсфюрера СС Гімmlера, а згодом і самого фюрера. Гейдріх любив розповідати, що в дитинстві мріяв займатися хімією і за це колеги позаочі називали його Хіміком.

– Я впевнений, що ми правильно оцінили радянського резидента в Берліні, мій фюрере, – покvapливо зауважив Гей-

дріх, намагаючись у зародку задушити думку фюрера про його можливу помилку. – Він не має оперативного досвіду. Ми вивчили його біографію, отриману з наших джерел в СРСР. Він – дилетант. Інформація про ваш виступ – або його випадковий успіх, або наш випадковий прокол.

Ми встановимо, яким чином ця інформація потрапила до Кобулова, і покараємо винних. Особисто мені здається, що тут не обійшлося без англійців. Після чисток у 37-му і 38-му роках росіяни в Німеччині просто не мають бодай якоїсь серйозної резидентури.

Амбіційний і недалекий резидент у Берліні, Амаяк Захарович Кобулов (Захар), справді не мав оперативного досвіду розвідника і навіть не володів німецькою мовою. Відразу після приїзду в Берлін на прийомі, організованому на честь радянського наркома Тевосяна, він улаштував п'яну бійку. Кобулов ударив в обличчя німецького офіцера, який випадково вихлюпнув на нього бокал вина. А далі засвітив ледь не всю агентуру: почав викликати нелегалів на конспіративну квартиру, що була «під ковпаком» у гестапо. І приїжджав спілкуватися з агентами в супроводі перекладача й охоронця. Викритих агентів гестапо поки що не чіпало, загалом через дружбу між Німеччиною і СРСР.

Але інформація про поведінку Кобулова таки потрапила в Москву, і лише наближеність до Берії його брата Богдана Кобулова врятували резидента в Берліні від виклику на Луб'янку і розстрілу.

Утім, інший заступник Берії, Всеволод Меркулов, спеціальною шифротелеграмою категорично заборонив резидентові Захару особисто зустрічатися з важливими агентами.

Резидент-дилетант Кобулов відтак вирішив шукати свої джерела інформації. І швидко знайшов. Джерелом став 27-літній латвійський журналіст Орест Берлінкас, власний кореспондент ризької газети «Бриве земе» у Берліні.

Амаяк повідомив у Москву, що завербував емігранта-латиша, який «тверезо оцінює встановлення радянської влади в Прибалтиці» і готовий «ділитися отриманою в колах німецького МЗС інформацією». Кобулов, звісно, не знав, що його новий агент Берлінкас, який отримав прізвисько Ліцеїст, після кожної зустрічі з ним їде доповідати свему справжньому патрону – штандартенфюреру СС Лікусу, діяльність котрого курує особисто Гейдріх. У гестапо Берлінкусу дали прізвисько Петер. Іноді його ще називали Латишем.

Причому вихід Петера-Латиша на Захара німці вважали настільки важливим, що Гейдріх нерідко особисто готував текст доповіді Петера Кобулову, потім доповідав його фюреру. Тільки з його високої санкції, а нерідко й із власноручними правками, матеріал надходив до штандартенфюрера Лікуса, який і «озброював» цією «дезою» свого агента, який негайно передавав її Захару.

– Та якби я знав, що Росія така слабка, я б спочатку розібрався з Росією, а не з Англією і Францією! Росія виявилася колосом на глиняних ногах. Хто це сказав? – Гітлер за-

питально позирнув на Гейдріха.

– Фрідріх Великий? – Гейдріх навмання назвав улюбленого політика фюрера.

– Ні, Фрідріх так думав. А сказав це, здається, Дідро, – поправив Гейдріха фюрер. – Дені Дідро – французький філософ. Серед поїдачів жаб теж іноді траплялися розумні голови.

– Але, мій фюрере, багато хто і нині вважає Росію дуже могутньою, – ввічливо вставив Гейдріх.

– Росія була могутньою до Жовтневого перевороту, коли німці керували нею. Ось чудовий приклад, як можуть діяти німці в середовищі більш низької раси! Сотні років Росія піднімалася за рахунок німецького управління! За рахунок вливання німецької крові в жили російської керівної еліти. Після комуністичного перевороту місце німців зайняли євреї. І все пішло шкереберть! Євреї значно ослабили Росію! На жаль, я раніше не надав цьому серйозного значення, – очі Гітлера перетворилися на вузькі щілинки, губи стиснулися, і він надовго замовк, вдивляючись у блакитну далечінь, де чорна цятка то наближалася, перетворюючись на орла, то віддалялася, гублячись у піднебессі. Тоді фюрер брав до рук потужного морського бінокля і підносив до очей.

– Добре, – нарешті сказав Гітлер, повернувшись до Гейдріха, що не наважувався перервати мовчанку. – Я наказав Ріббентропу ще і через Шуленбурга заявити Молотову, що то – провокація англійців. Що ми ніколи не нападемо на

СРСР і що я нічого подібного ніколи не говорив.

– Мій фюрере, ми все спростували і підтвердили спростування через «нашого резидента», – Гейдріх повернувся до Гітлера і побачив, що у того на обличчі повільно з'являється посмішка і зморшки в куточках губ поповзли до скронь.

– Наш резидент? – вони разом засміялися з такого визначення Кобулова, як «наш резидент».

Гейдріх хихотів стримано, прикриваючи долонею рота, як і личить підлеглому в присутності фюрера, а Гітлер сміявся гучно, лясаючи себе по стегнах долонями.

Фюрер раптово обірвав сміх:

– Геносе Гейдріх, я доручаю вам, саме вам, абсолютно таємну місію! Місію, від якої залежить майбутнє німецької нації! Німеччина має розглядати захоплену польську територію як район зосередження для майбутніх німецьких операцій на сході. Необхідно тримати в порядку залізниці й шосейні дороги, що проходять територією Польщі – нашого майбутнього плацдарму для удару по Радах. Можливо, через рік, а можливо, через десять років. Але рано чи пізно це відбудеться. Сталін ставить румунам ультиматуми і хоче відібрати Бессарабію і Буковину, опосередковано це є небезпекою для наших поставок нафти із цього регіону.

Я наказав Геббельсу зупинити роботи в берлінському Українському інституті. Тепер накажу терміново відновити! Україна буде завойована так само, як і Польща. Це трапиться, щойно ми розберемося з Європою. Долю початку кам-

панії в Європі вирішено. Термін – квітень. Поки англійці та ці мерзенні жабоїди-французи (Гітлер був затятим вегетаріанцем і зневажав усіх, хто поїдав будь-яку живність) ще сподіваються, що ми не почнемо цього року. Контроль за операцією «Прикриття» лежить особисто на вас, Гейдріху, та на адміралові Канарісу. Після захоплення України і Росії аж до Уралу почнеться золота ера для німців. Вони потерпають нині від негараздів війни, і я віддячу їм сторицею. На кожного з них будуть працювати десятки й сотні унтерменшів!

– Мій фюрере, ви найвизначніший із політиків, яких коли-небудь народжувала німецька земля! – пафосно проголосив Гейдріх.

– Я народився в Австрії. Але ви праві, Райнгарде, бо Австрія тепер теж німецька земля. До речі, ви знайшли мого орла?

Гітлер любив спостерігати за парою орлів, яка постійно кружляла над Бергхофом. Але вже другий тиждень було видно тільки одного птаха. Гітлер підозрював, що другого могли підстрелити мисливці.

– Так точно, мій фюрере! – квапливо відповів Гейдріх. Він примусив займатися пошуками орла всі найближчі до Оберзальцберга районні організації гестапо.

– Якісь мерзотники його вбили? Ненавиджу цих мисливців. Хто це? Сподіваюсь, не люди з нашого руху? – Гітлер сам поморщився від свого припущення з таким виглядом, ніби у нього раптом розболівся зуб.

– На жаль, мій фюрере... – Гейдріх розвів руками. – Мені важко про це говорити.

– Так і знав! Сподівався, що це не так! Але чомусь відчував, що буде саме так! – Гітлер зірвався на крик. – Я ж захищав членам партії брати участь у будь-якому полюванні! Нехай навіть на куріпок! Я хочу викоринити цю ідіотську звичку їсти трупи загиблих тварин! Де орел? – фюрер стиснув кулаки. Потім з прикрістю лягнув кулаком об долоню іншої руки. Було видно, що він розлютився не на жарт.

– Ми вилучили тільки опудало орла, мій фюрере, – в голосі Гейдріха відчувався невідомий жаль. – На жаль, це зробили люди з партійної організації Оберзальцберга.

– Вони повинні бути виключені з партії! І втратити свої пости! Ніякої поблажливості! Чуєте, Гейдріху? Ніякої! – Гітлер пройшов по величезному балкону з кінця в кінець. Зупинився, пильно дивлячись на Гейдріха. – Ви сказали мені все, Гейдріху?

– Майже все. Є ще тільки одне... – Гейдріх замовк, вагаючись.

– Що таке? Я слухаю вас, геносе Гейдріх.

– На підставці опудала є напис «Улюбленому фюреру. Від партійної організації Оберзальцберга». Це мав бути подарунок до вашого дня народження.

– Прокляття, – Гітлер ще раз пройшовся балконом з кінця в кінець. Відкрив двері й увійшов до зали. Гейдріх послідував за ним.

Інтер'єри Бергхофу розробляв особисто господар. Вітальня, куди вони ввійшли з Гейдріхом, була декорована деревом. Меблі здавалися занадто громіздкими. На комоді великий бюст Ріхарда Вагнера, виліплений улюбленим скульптором фіурера Арно Брекером. На стінах кілька пейзажів Шпіцвега, «Оголена натурниця» Тиціана і «Жінка з оголеними грудьми» учня Тиціана – Бордоне, «Руїни Риму» Паніні. Але кімната не справляла враження надмірно загромодженої. У великому залі висіли гобелени і стояли величезні букети квітів. Тут були червоні троянди, білі кали і рожеві лілії.

Фюрер зупинився біля каміна, зняв кашкет і кинув його на крісло. Пригладив волосся, що весь час стовбурчилося на маківці й спадало на лоба. Поплескав долонею по гіпсовому різьбленню.

– Добре, Гейдріху, я погарячкував, дайте цим ідіотам спокій.

– Буде виконано, мій фіурере. Вони вже й так у розпачі! І ще одне важливе запитання. Що ми маємо робити з поляками?

– Про яких поляків мова, Гейдріху?

– Ми заарештували близько 3 тисяч найбільш видатних поляків – вчених, промисловців, громадських діячів.

Гітлер пройшов від каміна до величезного вікна. Довго мовчав, дивлячись у синю гірську далечінь. Нарешті тихо сказав:

– Як це не сумно, але їх доведеться знищити. Так буде краще для німецького народу. Вони були б постійним джерелом опору нам. У Франції скоро буде п'ять-десять польських дивізій. Поляки будуть стріляти в німецьких солдатів. А тому їх треба знищити. Польську еліту і польську культуру швидко замінить німецька.

– Буде виконано, мій фюрере.

– Що ще, Гейдріху? – він кивнув камердинеру Гансу Юнге, який зазирнув до вітальні. Той подав на таці Гітлеру традиційну для цієї години чашку чаю, а Гейдріху – бокал вина. Гітлер ніколи не вживав алкоголь, але постійно тримав хороше вино для найближчого оточення. Камердинер був високим – метр дев'яносто. Всіх камердинерів Гітлер підбирав особисто з людей, направлених до нього з LSSAH – «Лейбштандарту СС Адольф Гітлер». Кандидати, яких направляли до фюрера, повинні були мати пропорційні риси обличчя, блакитні очі, світле волосся і високий зріст. За такими ж вимогами набирали гвардійців, які несли вахту в Імперській канцелярії.

– Салон Кіті. Це колишній, я вибачаюсь, мій фюрере, бордель. Ми закрили всі подібні заклади в Німеччині згідно з вашими директивами і директивами партії щодо підвищення стандартів моральності німецького суспільства. Цей єдиний салон вирішили використати для потреб гестапо – перетворити, я прошу вибачення, на фешенебельний бордель для іноземців. З можливістю прослуховування і фотозйомки

в номерах. Мені потрібна ваша санкція, щоб залишити його в Берліні для нагляду за іноземними дипломатами й журналістами і можливого використання для їхнього вербування, – Гейдріх говорив квапливо, побоюючись, що фюрер може його перервати і не захоче слухати далі.

– Яка гидота, Гейдріху! Яка гидота! Гніздо розпусти в центрі Берліна! Ви вважаєте, що без цього не можна? – насупився Гітлер. Моральність фюрера була частиною його образу. Гітлер був байдужий до якісного одягу й вишуканої їжі, не вживав м'яса, не пив і не палив, у побуті був украй невибагливий. Що він любив? Квіти у своїй кімнаті, вершкові тістечка, цукерки, собак і розумних жінок.

– Мій фюрере, я підозрював, що це викличе ваше невдоволення. Я знаю, що ви є прихильником міцної арійської родини. Але ризикнув запропонувати це лише тому, що подібними закладами активно користуються спецслужби всіх країн світу! Відмовляючись від них, ми послабимо свої розвідувальний і контррозвідувальний потенціали.

Гітлер замислився, дивлячись у величезне вікно на промені світла, що повільно піднімалося з-за гір.

– Сподіваюсь, ці жінки не арійки? – нарешті запитав він.

– Звісно, ні! – Гейдріху довелося збрехати. Насправді всі жінки, яких підібрав за наказом Гейдріха один із його заступників по політичній розвідці Вальтер Шелленберг, були арійками і членами NS-Frauenschaft – націонал-соціалістичного жіночого союзу.

Проституція, а тим більше будинки розпусти у Німеччині були заборонені відтоді, як до влади прийшли нацисти. Сім'я в рейху була не менш святим інститутом, ніж у Радянському Союзі. І там і тут були заборонені любов за гроші, порнографія та гомосексуалізм. І в одній і в іншій країні всі згадані гріхи загрожували чималими тюремними строками.

Ідея використати жриць кохання для служби рейху спала Гейдріхові на думку, коли він відвідав подібний салон в Італії. Тоді він і доручив виконати цей проект своєму молодому, але перспективному підлеглому – Вальтеру Шелленбергу. Він запитував у Гітлера дозволу на цей проект, хоча насправді все було давно готове до роботи. Дозвіл фюрера був лишень дахом від недоброзичливців, які могли піднести все Гітлеру під непривабливим соусом.

– Я більше не хочу чути про цей салон, Гейдріху! Якщо так треба для справи, хай поки що він буде. Але після закінчення війни, щоб духу його у Берліні не було!

– Так, мій фюрере!

«Хто першим назвав його “мій фюрер”»? – подумав Гейдріх, віддано дивлячись в обличчя фюрерові, поки той купався у власних сентенціях про високу моральність німецького народу. – Можливо, Розенберг, який після виникнення руху іменував себе прес-секретарем партії? Та ні, не Розенберг! Можливо, Гес? Так, мабуть, це був Гес, і, здається, це було тоді, коли вони разом сиділи у в'язниці. Так, після того як вони вийшли з в'язниці в Ансберзі, Гес почав звертатися

до нього «мій фюрере». Здається, Гесу належить і авторство привітання «Хайль Гітлер!» У принципі, в цьому привітанні не було нічого дивного. Коли так зверталися до самого фюрера. Раніше це була форма вітання будь до кого. «Хайль!» Але згодом це стало партійним вітанням, своєрідним паролем. Коли члени Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, замість «Добрий день» або «Здрастуйте», говорили «Хайль Гітлер!» Згодом це привітання вкорінилося і вже ніхто не міг, як раніше, сказати «Хайль Гес!» чи «Хайль Розенберг!», чи «Хайль Гейдріх!» – це було б святотатством. Найцікавіше, що Гітлер не видавав жодних законодавчих актів, щоб затвердити таке звернення і таке вітання. І жодного разу не наказував звертатися до себе «мій фюрере». Але у Гейдріха не було сумніву, що Гітлеру обидва ці штампи – і звернення, і вітання – дуже подобаються.

Гітлер закінчив свій виступ з приводу моральності німців перед вдячним слухачем і нарешті повернувся до початку розмови:

– І ще раз про мій виступ перед танкістами. Словом, Гейдріху, треба зам'яти цей інцидент. Ви повинні зробити все, аби дезавіювати мою дурну заяву через «нашого резидента». А я поговорю з Ріббентропом, щоб аналогічні дії були проведені по лінії Міністерства закордонних справ. У Рад не повинно бути жодних сумнівів про наші найщиріші дружні наміри. Нам конче потрібна їхня нафта і метал. Без них переможний поступ вермахту буде значно важчим. Я зараз думаю

про те, що, можливо, навіть варто запросити Сталіна чи Молотова в Берлін.

Гейдріх слухав і кивав головою. У його погляді була собача відданість фюреру. Блакитноокий блондин з важким поглядом, жорсткий у справах, Гейдріх у присутності фюрера танув і ставав м'яким та улесливим.

Він був відданий особисто фюреру до останнього гудзика на мундирі.

Запорукою цілковитої відданості фюреру цього весільного чиновника, якого багато німців вважали дияволом у людській подобі, була страшна таємниця Гейдріха. Бабуся керівника бюро державної безпеки була єврейкою.

Розділ 12

**28 березня 1940 року, 19 год. 45 хв
Берлін**

За дві години після вильоту з аеродрому Айрін поблизу Оберзальцбергу літак Райнгарда Гейдріха приземлився в Берлінському аеропорту. Пілотував його Гейдріх особисто, правда, увесь політ поряд був штатний пілот. Гейдріх кілька разів під час польської кампанії літав на бомбардування Варшави як стрілець-радист. Подібні рейди він уважав своєрідним зразком доблесті націонал-соціаліста й офіцера СС. Дізнавшись про польоти, рейхсфюрер Гімmlер, безпосередній шеф Гейдріха, заборонив йому це робити особистим наказом. Але Гейдріх продовжував удосконалювати свої навички пілота, сподіваючись потай від Гімmlера взяти участь у майбутній кампанії в Англії в якості пілота-штурмовика. Мелодія свисту бомб, вибухів і кулеметних черг для його вуха звучала не гірше від симфонічного оркестру, а Гейдріх був хорошим скрипалем й обожнював симфонічну музику. Будинки, що перетворюються на купи каміння, люди, які у паніці тікають, падають і зникають у вулканах вибухів, викликали стан, близький до екстазу.

За годину після приземлення його автомобіль у супроводі автомобіля охорони зупинився біля будівлі РСХА на Принц-Альбертштрассе.

Гейдріх злетів сходами повз вартових, які виструнчилися і віддали честь підйомом руки, кивнув секретареві й увійшов до свого кабінету. Начищені до блиску чоботи по кісточки потонули у густому ворсі темно-синьої килимової доріжки, що вела до величезного стола червоного дерева. Він любив синій колір. Тому і шпалери, і штори, і доріжки були в синіх тонах. Одна стіна була повністю заставлена книгами – здебільшого, то була довідкова література. Над столом – портрет фюрера. Колись Гейдріх спробував знайти фотокартку фюрера, на якій би той посміхався. Таких портретів не було в природі. Всі фото фюрера робив його особистий друг – фотограф Генріх Гофман. Фото, які призначалися для широкого загалу, затверджував фюрер. Він не затвердив жодного з посмішкою.

Зліва – столик із товстого скла з кількома телефонами – прямий зв'язок з канцелярією Гітлера, кабінетами Гімmlера, Бормана, Ріббентропа.

У стінах і в кришці стола щонайменше десяток мікрофонів, які він міг увімкнути натисканням кнопки під кришкою. Загалом кабінет був результатом серйозної роботи інженерної думки: на вікнах практично непомітні волосини датчиків, у сейфах, столі – фотоелементи, що спрацьовували, щойно хтось до них наближався на відстань, ближчу за

метр. Він сів у крісло, підняв слухавку, якою зв'язувався із секретарем, і коротко сказав:

– Шелленберга!

Вальтер Шелленберг уже рік був правою рукою Гейдріха. Він закінчив юридичний факультет Боннського університету. Один із викладачів свого часу умовив його вступити в НСДАП, пояснивши, що це відкриє йому кар'єрний шлях. Доповіді Шелленберга партійному керівництву на тему розвитку німецького законодавства привернули увагу Гейдріха, який запропонував йому роботу в своєму відомстві.

З 1939 року Гейдріх призначив Шелленберга начальником групи IVE 4-го відділу Головного управління імперської безпеки (широко відомого як гестапо). Група вела питання контррозвідки, боротьби зі шпигунством у Німеччині й окупованих країнах. Керував гестапо Генріх Мюллер, але в Шелленберга зі своїм безпосереднім шефом відносини не дуже склалися, і нерідко Гейдріх спілкувався із Шелленбергом напряду. Мюллер намагався вибудувати зі своїми колегами дружні стосунки. Щочетверга керівники відділів збиралися у нього вдома і за випивкою обговорювали, зокрема й важливі політичні питання, яких не наважувалися торкатися в РСХА на тверезу голову. Шелленберг тримався осібно й у подібних заходах участі ніколи не брав. Можливо, злопам'ятний Мюллер уже вижив би його з управління, якби не заступництво Гейдріха. За кілька місяців він проміняв вечори зі шнапсом у малоосвіченого «тата Мюллера» на вечори

симфонічної музики у Хіміка-Гейдріха.

Шелленберг – невисокий, середньої статури, навіть швидше худорлявий, з вузькими вилицями і відстовбурченими вухами, загалом досить несимпатичний чоловік – ввічливо постукав і зазирнув у кабінет шефа РСХА.

– Заходьте, Вальтере, – сказав Гейдріх і кивнув на крісло.

Шелленберг сів у крісло і приготувався слухати.

– Потрібно терміново дати Латишу інформацію про те, що фюрер не згадував про можливий похід на схід у виступі перед випускниками Крампніца.

– Що, таки сказав? – несміливо, самими кутиками губ посміхнувся Шелленберг.

– Так, як кажуть, мій язик – мій ворог. Фюрер – природжений оратор! У запалі виступу він не завжди контролює себе.

– А тому, геносе групенфюрер, знайдеться й нам робота, – ще ширше посміхнувся Шелленберг.

«Занадто багато розмовляє цей розумник, – невдоволено подумав Гейдріх. – Невже вважає себе фігурою, рівною мені? Вискочень...»

– Саме так, – продовжив він. – Крім того, наше завдання – переконати росіян, що фюрер не давав негативної оцінки кампанії Росії у Фінляндії. Не говорив, що вермахт не має гідних супротивників у Європі. Про несправедливість того, що німці займають територію у двадцять разів меншу, ніж росіяни. Словом, нічого цього фюрер не говорив...

– Групенфюрере, я відчуваю, що скоро настане час, коли доведеться часто їздити з відрядженнями на схід.

– Я вам нічого подібного не говорив, – Гейдріх холодно подивився на Шелленберга. – І взагалі, геносе Шелленберг, прошу вас, не намагайтесь аналізувати те, що вам не під силу.

– У жодному разі, – Шелленберг опустил погляд. – Вибачте, шефе. Але бідний, бідний геносе Сталін.

– Товариш Сталін, – поправив його Гейдріх. «Товариш» в його вустах прозвучало, як «товаріс». – Можливо, бідний товариш Сталін. А можливо – бідні всі ми. У будь-якому разі, Вальтере, будемо вважати ваші домисли лише домислами. Підготуйте фальшиву стенограму виступу фюрера в Крамніцу. Щоб там було щось схоже на його промову, але з іншими акцентами. Ніякого походу на Схід! Росіяни повинні повірити, буцімто до того їм злили дезу. І нехай Латиш надтерміново згодує цю «справжню» стенограму російському резиденту Кобулову... Товаришу Кобулову, якщо вам так більше подобається.

– Слухаюсь, геносе групенфюрер! – кивнув Шелленберг.

– І ще одне. Фюрер запитав мене, а я запитую вас: чи впевнені ви, що Кобулов досі не запідозрив, що він наша маріонетка?

Шелленберг на хвилину замислився, потім підвів погляд на Гейдріха.

– Цілком. Російський резидент у розвідці – абсолютний

дилетант. Ми уважно вивчили його досє. У нього немає оперативного досвїду. Здається, російський фюрер Володимир Ленїн говорив, що партійна кухарка може керувати державою.

– Він нічого не говорив про партійність кухарки, – заперечив Гейдріх.

– Хіба? – здивовано підняв брови Шелленберг.

– Вальтере, ви сьогодні наче якийсь... невпевнений. Зайшли ледь не навшпиньках. Сїли на край крісла. Верзете нісенітницї про партійних кухарок...

– Просто у вашому кабінетї, нашпигованому електронїкою, відчуваю себе ніяково, геносе групенфюрер, – пожартував Шелленберг.

– А чим вам шкодить моя електронїка? Подумаєш – пара мікрофонів. Чи у вас є якісь секрети від керівництва?

– В управлінні злі язики подекують, що у вас у столї вмонтовано кулемета. Хвилююся, що ви натиснете не на ту кнопку, і замість мікрофона...

– Боїтеся, що прошю вас кулями, – розреготався Гейдріх. – Не хвилюйтеся, Вальтере. Недоброзичливці брешуть. Назвіть імена цих «язиків», і ми їх вирвемо разом з головами. А поки що вам нічого не загрожує. Принаймні сьогодні. Я вас більше не затримую.

Поки Шелленберг ішов до виходу, посмішка щезла з уст Гейдріха і його холодний погляд свердловив спину підлеглого. Недарма Мюллер не любить цього молодого вискочня. Чи не

поквапився він, Райнгард Гейдріх, давши йому посаду, яка більш пасує людині, значно старшій за віком?

Розділ 13

Телеграма

*Москва, 22 березня 1940. Відправлена о 20 год. 40 хв.
Отримана 23 березня 1940 о 05 год. 15 хв.
Посол Шуленбург – Ріббентропу*

Дуже терміново!
Абсолютно секретно!

За інформацією наших джерел, СРСР вживає термінових заходів з мобілізації економіки. Готується указ «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного відходу робітників та службовців з підприємств»; указ «Про відповідальність за випуск недоброякісної продукції»; указ «Про кримінальну відповідальність за дрібні крадіжки на виробництві». Ця серія законів спрямована на мобілізацію економіки, що може принести конкретну користь Червоній армії.

Посол Шуленбург

* * *

22 березня 1940 року, 18 год. 30 хв Москва

Не думав багатій Сава Морозов, коли замовляв архітекторові Шехтелю розкішний особняк на Спиридонівці для своєї дружини, що колись його друзі більшовики відберуть особняк у господаря й улаштують тут Будинок прийомів Наркомату іноземних справ. Але саме так і сталося! Жителі навколишніх будинків влучно прозвали споруду «будинком раутив». Улюблена розвага місцевих хлопчаків – роздивлятися розкішні автомобілі – «рено», «мерседеси», «ролс-ройси», що очікували на виклик: «Автомобіль пана посла Великої Британії чи пана посла Франції».

У березні 1940 року тут давали урочистий прийом на честь великої делегації німецьких художників і Виставки німецького образотворчого мистецтва в СРСР. Зал прийомів прикрашали величезні червоні полотна. Одне із чорною свастикою на білому круглому полі, інше – із серпом і молотом.

На вулиці ще світило сонце, а тут уже горіли величезні люстри.

Делегати, художники, чиновники Наркомату іноземних справ піднімалися сходами із надзвичайно красивим кованим поруччям. Виблискували лисини і на помаджені шевелюри.

Важко було відірвати очі від розкішних вітражів, різьблень і малюнків на стінах. Дисонував з обстановкою лише великий транспарант на вході з написом: «Сталін – це Ленін сьогодні. Анрі Барбюс». Барбюс в останні роки свого життя був найактивнішим критиком буржуазної цивілізації і схилявся перед Сталіним і СРСР.

У Зеленій вітальні, розташованій праворуч від вестибюля, художник Микола Гущенко – у відмінно зшитому на замовлення синьому бостоновому костюмі, білосніжній сорочці й темній, у косу смужку краватці, стояв з келихом вина біля величезного вікна. Поряд з ним стояли референт із культурних зв'язків Імперського міністерства іноземних справ Німеччини, доктор фон Клейст і його заступник доктор Шютте, які від відомства Ріббентропа курували візит делегації німецьких художників в СРСР.

Клейст – високий огрядний брюнет у світлосірому, в контрастну чорну смужку костюмі, від якого трохи рябіло в очах, з не дуже гармонійними, але й не потворними рисами обличчя. Ніс прямий, густе волосся зачесане на проділ. Запах хорошого одеколону. Постійна білозуба посмішка на обличчі. Доктор Шютте – маленький блондин з помітною лисиною, що виблискувала у світлі розкішних люстр, теж у сірому, але однотонному костюмі. Поряд із солідним Клейстом він виглядав нещасним, ображеним ліліпутом. Словом, хрестоматійний приклад пари начальника з підлеглим, в яких субординація помітна уже за зовнішністю.

Усі троє тримали в руках бокали з напоєм, який лише нещодавно почали виробляти в СРСР. Напій мав оригінальну назву «Советское шампанское». Досі шампанським називали вино, яке вироблялося у Франції, у провінції Шампань. Гущенко, Клейст і Шютте час од часу пригублювали прозору жовту рідину. «Советское шампанское» неприємно щипало язика.

– Між націонал-соціалізмом і соціалізмом не так багато відмінностей, – ліниво, неквапливо жестикулюючи, як і має робити людина вагою за дев'яносто кілограмів, говорив доктор Клейст Гущенкові. – Загалом суть одна: соціалізм – лад, при якому розподіл благ контролюється суспільством, або, якщо хочете, – державою. Адольф Гітлер говорить про соціалізм для німців. Ленін говорив про соціалізм для всіх, хто працює. А ось Сталін, як мені доповідали, теж схиляється до побудови соціалізму в одній країні. І ви, і ми проти тих, кого ви називаєте «акулами капіталізму» – Британії та Франції.

– Але ж ви зберегли приватну власність на засоби виробництва, а в СРСР вона відмінена, – Гущенко відповідав німецькою без найменшого акценту, тому що з дитинства мав схильність до іноземних мов і свого часу більше п'яти років прожив у Берліні.

– Тимчасово зберегли, генесе Гущенко, тимчасово. І у більшості випадків дрібну приватну власність. Наш фіюрер бачить своїм головним завданням щастя німецького народу і процвітання рейху. Впевнений, що товариш Сталін теж хо-

че цього для свого народу, – продовжив вихваляти німецькі порядки Клейст. У німецьких націонал-соціалістів, як і в СРСР, було прийнято звертатися один до одного «товаришу» – німецькою «геносе».

– Ви вмієте бути переконливим і красномовним, геносе Клейст, – зауважив Гущенко, швидше, щоб висловити повагу, ніж погоджуючись із співрозмовником.

Помічник Клейста Шютте відсунув край штори, кивнув на охорону з гвинтівками, що стояла біля входу, і промовив несподіваним для такого миршавого створіння густим басом:

– Із чим пов'язані такі серйозні заходи безпеки?

– Ви знаєте, я сам здивований, – стенув плечима Гущенко. – Таке у нас уперше.

– Може, боїтеся англійських диверсантів?

Трійця переглянулася і розреготалася.

– У Москві? Ви жартуєте, геносе Клейст. До речі, товариш Герасимов просив мене запитати у вас, чи згодна буде Німеччина прийняти виставку радянських художників трохи раніше? Річ у тім, що вийшла накладка. На червень запланована велика художня виставка у Будинку Рад у Москві.

– Поза всілякими сумнівами! – Клейст випромінював щирі привітність. – Давайте перенесемо на квітень. Все, що потрібно з нашого боку, ми зробимо, я узгоджу все необхідне з імперським міністром Ріббентропом. Головне, щоб ви й радянські художники впорались із підготовчими роботами.

– Ми докладемо всіх зусиль, – схилив голову Гущенко.

– Сподіваюсь, що і ваша творчість, геносе Гущенко, порадує нас, тим паче, як відомо, розквітнув ваш талант на теренах Німеччини! Давайте вип'ємо за геній геносе Гущенка. – Шютте підняв бокал.

Гущенко колись брав уроки в школі-студії Ганса Балусхека у Берліні, а потім чотири роки навчався в Берлінській вищій школі образотворчих мистецтв.

– Як вам Берлін 20-х років? – осушивши черговий бокал, запитав Клейст.

– О, прекрасне місто! Скільки разів я малював Шарлоттенбурзький палац, прекрасні ранки над Шпрее. Любив поштовхатися на Курфюрстендам! Уроки професора Вольсфельда! Що може бути кращим! Але тоді Німеччина жила, як на вулкані. Путчі, повстання! Безробіття, шалена інфляція – марка знецінювалася щодня. У магазинах по кілька разів на день міняли цінники. Гроші були нічого не варті!

– Тепер усе інакше, геносе Гущенко. Німеччина – це стабільність, це – робота для всіх. Це – впевненість у завтрашньому дні, – продовжував за звичкою пропагувати німецькі цінності Клейст.

– Хіба не такі самі цінності відстоює Комуністична партія Радянського Союзу? – вставив і собі кілька слів Шютте.

– Не зовсім такі. Але, справді, дуже схожі, – розсіяно погодився Гущенко. Було помітно, що розмови про перевагу того чи іншого ладу його не дуже захоплюють.

– Яка зараз в СРСР п'ятирічка? – запитав Шютте.

– Третя, – наморщив лоба Гущенко.

– А в Німеччині зараз закінчується друга чотирирічка під керівництвом уповноваженого від НСДАП геносе Германа Герінга. Масово будуються автобани, нові державні підприємства. Скоро перетнути Німеччину автомобілем можна буде майже так само швидко, як літаком.

– Чому саме Герінгу доручено це? – запитав Гущенко, аби підтримати розмову. Загалом йому було байдуже, чому саме найтовщому високопоставленому німцю доручили таку відповідальну місію.

– Геносе Герінг дуже поважна в Німеччині людина, герой війни й довірена особа фюрера. У Першу світову він командував елітним авіаційним підрозділом Ріхтгофен й особисто збив 22 літаки противника. Французьких, англійських і, вибачте, можливо, навіть російських. У 23 році під час одного з перших виступів НСДАП він ішов поряд із фюрером і був важко поранений – одержав дві кулі. Можливо, якась із них могла поцілити в самого геносе Гітлера! Тоді дружині вдалося таємно вивезти його до Австрії. Вона фактично врятувала Герінга! Це дуже цікава романтична історія. Про неї в Німеччині нині пишуть книги і знімають фільми.

– Гер Гущенко має пам'ятати ті часи, адже він саме тоді жив у Німеччині, – вставив і собі Шютте.

– О, я якось випустив цей момент. Може, тому, що жив у Берліні. Там було, мабуть, спокійніше, ніж у Мюнхені!

– Так, але це був 23-й рік. Його дуже важко забути, – сказав Клейст.

Насправді Гущенко добре пам'ятав 23-й рік. Цей рік був останнім перед його від'їздом з Берліна до Парижа. Тоді в Німеччині панувала потужна криза. Багато німців шукали прихистку в більш стабільних країнах – Австрії, Франції, Польщі. У тому році Німеччину сколихнули драматичні події, в результаті яких Гітлер потрапив до в'язниці.

Тоді Гітлер вступив у союз із правими консерваторами, що були при владі в Баварії, готуючи виступ проти соціал-демократичного уряду в Берліні. Здавалося, влада була майже в кишені. Гітлера надихав приклад походу Муссоліні на Рим, і він сподівався повторити італійську кампанію, взявши владу в Мюнхені й організувавши похід на Берлін. Але не так сталося, як гадалося. Лідери Баварії злякалися і заявили Гітлеру, що не мають наміру виступати проти Берліна. Тоді штурмовики Гітлера захопили будинок баварського військового міністерства, але їх оточили армійські частини. Про те, як розвивалися події в Мюнхені, гув увесь Берлін. Гущенко пам'ятав, що люди вибігали з крамниць і кафе на вулицю, аби купити свіжі газети. Мюнхен був на перших шпальтах.

Поки Гущенко пригадував давні події, на вході почався інтенсивний рух. Увійшли військові в синіх кашкетах і розійшлися залюю у різні боки. З'явилися Молотов, Берія, німецький посол Шуленбург і ще кілька поважних на вигляд людей. Молотов пройшов до трибуни і виголосив коротке вітання

від Сталіна, а Шуленбург від Гітлера. Прозвучали два гімни: «Інтернаціонал» і «Deutschland, Deutschland über alles» – «Німеччина, Німеччина – понад усе».

– Шановні друзі! Товариші! – Голова Співки московських художників Олександр Герасимов вийшов на трибуну і заговорив. Його голос зривався від надміру почуттів. – Я хочу висловити щиру подяку нашому вождю, нашому геніальному вчителю і другу Йосипу Віссаріоновичу Сталіну і великому фіреру німецького народу Адольфу Гітлеру за вітання, надіслані учасникам цього зібрання! Хочеться сказати всі душевні слова подяки, які тільки існують у наших мовах. Хочу, щоб Йосип Віссаріонович Сталін і Адольф Гітлер, люди, які з геніальною далекоглядністю ведуть Комуністичну партію Радянського Союзу і Націонал-соціалістичну робітничу партію Німеччини, народи наших країн до світлого майбутнього, до прогресу і процвітання, прийняли палкий привіт художників Німеччини й Радянського Союзу, сповнений любов'ю і повагою. Нашою творчістю ми зробимо все можливе, щоб прийдешні покоління визнали, що ми були достойними сучасниками таких геніїв, як Йосип Віссаріонович Сталін та Адольф Гітлер! Ми впевнені, що всі прогресивні країни світу вийдуть на широкий історичний шлях і стануть під червоні прапори Сталіна і Гітлера! Бо лише під цими прапорами, прапорами кольору крові, пролитої в боротьбі за світле майбутнє наших народів, людство переможе!

Його останні слова потонули у бурхливих оплесках і ви-

гуках «Да здоровується товарищ Сталин!» і «Хайль Гітлер!» – Добре говорить геносе Герасимов! – зауважив доктор Клейст, і собі прокричавши «Хайль Гітлер!» – Як на мене, не гірше за доктора Геббельса. Правда, геносе Шютте?

Шютте із задоволенням погодився. Офіціант підійшов до них із тачею, на якій стояли бокали з червоним вином. Вони поміняли спорожнілі бокали на повні, цокнулися з Гущенком і випили по ковтку.

– Що це за вино? – зацікавлено запитав Клейст, смакуючи терпку рідину.

– «Кіндзмараулі», – відповів Гущенко, – улюблене вино товариша Сталіна. Тепер його і «Советское шампанское» подають майже на всіх прийомах.

– «Кінздма... кіндзма...», що означає ця назва? – Шютте облишив спроби вимовити слово.

– Кіндзмараулі – так називається сорт винограду, з якого зроблене це вино.

– Здається, це не російське слово? – запитав Клейст.

– Ні – грузинське. Сталін за національність грузин, – пояснив Гущенко.

Тим часом до них підійшла дружина Гущенка – Марія – теж із бокалом вина. Марія була високою гарною брюнеткою у досить відвертій сукні. Вона посміхнулася і привіталася з Клейстом і Шютте, з якими була знайома. Обидва поцілували їй руку, вона з посмішкою на вустах вислухала протокольні компліменти.

– Фрау Гущенко, як ви оцінюєте виступ геносе Герасимова? – звернувся до неї доктор Шютте.

– Мені здається, він виступив дуже добре, – відповіла Марія Гущенко німецькою. Вона теж прожила кілька років у Німеччині. Там і познайомилася з чоловіком. Нахилилася Гущенкові до вуха, прошепотіла:

– У мене перекрутилася шлейка на бюстгальтері й жахливо тисне. Вона розітре мені плече до крові.

Гущенко ледь помітно скривився. Шепнув у відповідь:

– Та клята модистка все ж напартачила. Це точно не Париж! Піди у вбиральню, хоча ні, зараз я покладу тобі руку на плече і спробую поправити...

Але Гущенко не встиг нічого зробити. До них разом з Берією підійшов голова Спілки московських художників Герасимов. За Берією йшли його заступник Меркулов і помічник Саркісов.

– Це і є геносе Клейст – керівник німецької делегації й представник імперського міністра Ріббентропа, а це – товариш Гущенко, головний організатор цього зібрання, – заповідливо зазираючи в обличчя Берії, сказав Герасимов.

– Здрастуйте, геносе Клейст, здрастуйте, товаришу Гущенко! – поблискуючи пенсне, Берія обом потиснув руки. Гущенко відзначив, що рука у Берії маленька, холодна і слабка. Відчуття було, наче торкнувся до дохлої риби.

– Я слідкую за вашою творчістю, – сказав Берія Гущенкові з дуже помітним грузинським акцентом, зміряв зацікав-

леним поглядом з голови до ніг його дружину і пішов далі. Свита поквапилася слідом. Марія помітила цей безцеремонний погляд. Знітилася й опустила очі.

– Герасимов, хто ця жінка, що стояла поряд із Гущенком? – запитав Берія через плече Герасимова, який запопадливо дріботів слідом, представляючи всесильному наркомучасників зібрання.

– Це його дружина, товаришу Берія, – пояснив той.

Очі Берії загорілися:

– Добре, ми затверджуємо його керівником делегації. Делегації, яка поїде в Німеччину. Все, – Берія, а за ним «сині кашкети» пішли до виходу. – Нехай готується і виїжджає швидко, настільки, наскільки це можливо.

– Навіщо така поквапливість, треба ж як слід усе приготувати, Лаврентію Павловичу, – насмілився заперечити Герасимов.

– Я сказав – швидко, – з вуст Берії це прозвучало як «не твого розуму справа». – Буде готувати ґрунт для приїзду основної делегації.

Виходячи, Берія озирнувся і ще раз окинув поглядом дружину Гущенка.

– Герасимов, ти залишайся. Саркісов зі мною, – сказав Берія і кивком голови запросив Саркісова сісти разом із собою до урядового ЗІСу.

Скло, що відгороджувало салон від водія, піднялося.

– Мене зацікавила та дружина художника. У нього непо-

ганий смак. Треба швидко відправити його в Німеччину, а потім познайомитися з нею трохи ближче. Дуже близько! Ти все зрозумів?

– Так точно! – кивнув Саркісов.

– Придивись за нею. Привезеш її, коли я скажу. На хвоста художнику – наших людей, щоб до від'їзду він був постійно під наглядом. Установити його зв'язки, з ким зустрічається, які веде розмови. Чи не шкодує за закордонним життям. На думку Меркулова, це цілком перевірений старий кадр. Але я не вірю старим кадрам, – відрізав Берія. – А поки цей Гущенко ще поруч зі своєю брюнеткою, треба розібратися із блондинкою – секретаркою Герасимова.

* * *

Герасимов підійшов до Гущенка і взяв його за лікоть:

– Можна вас на секунду, Миколо Петровичу?

Вони відійшли вбік під здивованими поглядами Клейста і Шютте. Герасимов, притримуючи Гущенка за руку, заговорив швидко, немов розсипаючи горох:

– У вас блискуче майбутнє, шановний. Я не перебільшую. Ми хочемо призначити вас керівником делегації, яка поїде в Берлін, а далі будуть й інші відповідальні доручення. Але забудьте про французьке. Вас колеги називають Французом. Це ж не просто так! Не малюйте мазками. Ваша «Смерть героя громадянської війни Боженка», це – справжнє. Справж-

ній соцреалізм! А «Переправа партизанів»! Схиляюся. А всі оці мазки! Я вас прошу, Миколо Петровичу. Заклинаю! Пройміться соціалістичним реалізмом, мистецтвом робітників і селян. Візьміть мої слова до уваги як дружню пораду старшого товариша, – Герасимов міцно потиснув Гущенкові руку і пішов до гурту, який зібрався навколо Молотова і Шуленбурга, туди ж, відкланявшись Гущенкові, пішли Клейст і Шютте. Художник залишився ошелешений такими одкровеннями Герасимова. Можливо, однієї фрази Лаврентія Берії «я слідкую за вашою творчістю» достатньо, щоб змінити напрямок думок керівництва радянських художників? «У вас блискуче майбутнє» – це теж щось нове, досі він вважав, що його майбутнє, як художника, в СРСР досить таки непевне.

Дружина Гуценка прихилилася йому до плеча.

– Ніколя, а хто це був?

– Ти про кого? – не зрозумів він.

– Ну, той у пенсне, схожий на бухгалтера, – пояснила вона.

– А, думав ти маєш на увазі Герасимова. У пенсне – це Лаврентій Берія. Керівник НКВС. Марі, яка ти неуважна. Ми ж уже четвертий рік в СРСР. Скрізь його портрети.

Марія піднесла долоню до рота.

– О господи! Сам Берія! – злякано видихнула вона. – Берія! Я пам'ятаю його портрети, Ніколя, але він зовсім не схожий на свої портрети.

– Не дивно. На портреті він зображений у стилі соцреалізм-

му. Що там із твоєю шлейкою? Давай я спробую...

Вона не зреагувала на його пропозицію.

– І ще... Він злякав мене.

– Чому? Не розумію.

Марія трохи повагалася, говорити чи ні. Нарешті наважилась, підвелася навшпиньки і прошепотіла йому в саме вухо.

– Мені здалося, що він подивився на мене якимось...

– Як? – Гущенко здивовано повернувся до дружини.

– Як... Наче я кролик, а він удав. І він ось-ось мене проковтне... Хіба ти не помітив?

– Ні, я нічого не помітив, – мотнув головою Гущенко. – Тобі здалося. Він на всіх так дивиться.

Звичайно, він помітив, що нарком накинув оком на його дружину. Чув він і про те, що Берія хапає на вулиці й гвалтує жінок, які йому сподобалися. Але, по-перше, не дуже вірив у ці чутки, а по-друге, тут не вулиця. Вона – дружина не останньої людини в цій країні. Нарком, звісно, не посміє. Та й чи мало жінок сьогодні потрапили на очі Берії у цьому залі. Він озирнувся навкруги. В залі було багато дам у розкішному, іноді досить відвертому вбранні. Звичайно, Марія перебільшує.

– Ніколя!

– Що?

– Звідки він тебе знає?

Гущенко стенув плечима й обійняв дружину за талію. Це запитання загнало його в глухий кут. Він знову стенув пле-

чима:

– Це мені невідомо. Можливо, в СРСР він один із тих, хто про все і про всіх знають. Як на мене, він справив на тебе занадто сильне враження. Не варто надавати цій зустрічі якогось особливого значення. Не надаєш же ти особливої уваги компліментам гера Клейста.

– Добре, – начебто погодилась вона. Але відразу запитала: – Ти колись зустрічав його раніше?

– Ні, ніколи. Де б я міг його зустрічати? – вже трохи роздратовано, запитанням на запитання відповів Гущенко.

– То, можливо, він міг тебе знати по роботі в Парижі? Микола Гущенко озирнувся, чи ніхто їх не чує.

– Не озирайся, – сказала вона, – ми самі.

– Усе одно не варто говорити про це тут. Навряд чи він міг мене знати по Парижу, тоді НКВС керував Ягода.

– Це той з вусами, як у Адольфа?

Генріх Ягода носив вуса точнісінько такої форми, яку потім прославив на весь світ Адольф Гітлер.

– Здається. Та й він навряд чи знав усіх радянських агентів. Ці люди не опускаються до таких дрібниць...

Через рік по тому, як Гущенко повернувся в СРСР, у 1937-му, Генріх Ягода був заарештований НКВС. Під час обшуку в Ягоди буцімто було знайдено фільми, листівки та фотографії порнографічного характеру, гумовий статевий член (страпон) і троцькістську літературу. Знайшли також дві розплющені кулі, якими були вбиті Зінов'єв і Каменєв, з під-

писами. Ягоду звинуватили в здійсненні «антидержавних і карних злочинів», «зв'язках із Троцьким, Бухаріним і Риковим, підготовці замаху на Сталіна та державного перевороту». Ягоду було розстріляно в Луб'янській в'язниці НКВС. Де було поховано його тіло, так ніхто ніколи й не дізнався.

– Дрібниці. Це чудово. Я б хотіла, аби ми трималися від усіх цих людей якомога далі.

– Абсолютно погоджуюся з тобою, люба. Сам хочу триматися від них якнайдалі. Ми сьогодні квапимося додому?

– Ні, я домовилась, сусідка посидить із Шуриком, і ми зможемо погуляти.

– Чудово. До речі, ти зовсім забула про шлейку бюстгальтера. Вона тобі більше не муляє? – він поклав їй руку на плече, потім опустив руку нижче і швидко знайшов проблемне місце. – Зроби крок до стіни, і я її поправлю. Ось так. До речі, треба змінити модистку.

Розділ 14

22 березня 1940 року, 21 год. 05 хв
Москва

Після прийому в Наркомінсправі Гущенко з дружиною вирішили прогулятися вечірньою Москвою. Вони пройшли повз школу. На фасаді, освітлений ліхтарем, червонів транспарант із написом: «Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство!». Повернули у Піонерський провулок (всі, за звичкою, називали його Патріаршим) і вийшли до Патріарших, а нині Піонерських ставків. Ставок, правда, був лише один. Із темряви потягло холодом і вологою. Самої води вони не бачили. Тут, на відміну від багатьох районів Москви, підвівши голову, можна було побачити зорі. Вони із задоволенням вдихали вологе повітря і, дивлячись на зорі, йшли в темряві.

– Марі, ти знаєш, як знайти Полярну зорю? – він стиснув її лікоть.

– Аусун. Je ne sais pas. (Ні. Я не знаю.)

– Люба, я ж просив не говорити французькою, – швидко перебив Гущенко дружину. Він уже який рік намагався асимілювати дружину в радянську дійсність, де закордонні

штучки й іноземна мова викликали підозру.

– Вибач, та bonne amie (любий друже). Я трималася. На прийомі – говорила лише російською. Хіба що із Клейстом – трохи німецькою. Знайти Полярну зорю... Ні, серед зірок і сузір'їв я вирізняю лише Велику Ведмедицю, – вона відповіла не відразу, ніби думала про щось своє і його слова лише зараз дійшли до її свідомості.

– То й чудово! – наче не помітивши її задуми, сказав він. – Через дві крайні зорі Великої Ведмедиці, що он над тією тополею, проведи умовну лінію і відклади на ній п'ять відстаней, як між тими двома зорями. Це й буде Полярна зоря. Дивись за моєю рукою. Мені ця зоря дуже допомогла, коли ми з денікінцями відступали від армії Будьонного на Захід. І потім, коли я втік з польського табору для переміщених осіб у Берлін.

– Ти обіцяв мені якось детально розповісти про все, – цього разу вона озвалася відразу. – Все і дуже детально.

Гущенко обняв дружину і поцілував у м'які губи.

– Ну добре, щоб це було детально, дещо треба пригадати. Скільки років минуло...

– Чому говорять Піонерські, чи Патріарші, ставки, адже став лише один? – запитала Марія.

Від води потягло холодом, і вона щільніше притулилася до чоловіка.

– Не знаю. Мій стаж москвича, люба, такий самий, як і твій. Знаю, що колись тут були суцільні болота, – зауважив

Гущенко. – Чому Патріарші? Мабуть, якийсь патріарх раніше тут жив...

Вони мовчки, слухаючи шум величезного міста, пройшли по Малій Бронній і опинилися на Тверському бульварі. Дійшли до тролейбусної зупинки біля крамниці «Гас». У світлі самотнього ліхтаря було видно: напис «гас» обліз і з-під нього проступав інший – «Нафтова лавка». Марія тримала чоловіка під руку і мовчала. Микола Гущенко відчував якусь напругу між ними. Невже це наслідок зустрічі з Берією, людиною з риб'ячим поглядом і вологими руками? Можливо, й ні. То не варто їй нагадувати.

– Треба купити гасу, – сказав він, аби порушити довгу мовчанку. – Примус ледь горить.

– А в Парижі в нас була електрична плита... – в голосі Марії звучав глибокий жаль за безповоротно втраченим.

– Не шкодуй, – бадьоро, може, занадто бадьоро, відповів він. Дяка богам, мова не про Берію. – Ні за чим не шкодуй! Знаєш, є чотири правила: нічого не бійся, нікому не вір, нічого не проси і ні за чим не шкодуй. Цього мене навчили в таборі для переміщених.

Вони сіли в тролейбус, який, ніби чарівний екіпаж, підїхав, палаючи величезними вікнами. Тролейбус був досить новим, навіть екзотичним для столиці видом транспорту. Вийшли неподалік Красної площі. Площа була переповнена людьми. Незважаючи на те, що вже два роки, як на баштах з'явилися рубінові зірки, кожен вечір тут був аншлаг. З усіх

куточків Радянського Союзу люди їхали в Москву, аби побачити ці зорі. Багато з них нагадували дореволюційних ходоків із найвіддаленіших кінців Російської імперії. З мішками за спиною, у кирзових чоботах, замість одягу – якесь дрантя. Марія взяла чоловіка під руку і притислася до його щок своєю теплою щокою. Він глянув на неї. Подумав про те, що в багатьох їхніх знайомих і по Берліну, і по Парижу, і по Москві розпалися шлюби. А його шлюб, здавалось, тільки міцнів від ударів долі. Коли у Франції доводилося з величезним ризиком добувати і переправляти до посольства креслення військової техніки. Збиратися за добу і тікати з Парижа. Адже агент-нелегал, на відміну від агента-дипломата, не має жодного прикриття від місцевої поліції.

– Я й не шкодую, – ніби трохи стомлено відповіла вона. – Але хочеться спокійного життя, сімейного затишку. А ми увесь час наче на голках і...

Вона затнулася. «Ось воно», – подумав Гущенко. І не помилився. Вона нахилилася до нього і прошепотіла прямо у вухо:

– ...мені не йде з думки той у пенсне, з поглядом удава. Мені розповідали, що він хапає жінок на вулиці...

– Від кого ти це чула? – невдоволено запитав він.

– Говорять люди...

– Сподіваюсь, ти сама не переповідала це комусь? – запитав він, уже не приховуючи роздратування. – Як ти це собі уявляєш – нарком серед білого дня хапає на вулиці жінку і

везе гвалтувати? Як ти можеш вірити у цю маячню?

Вона мовчала. Тихо, самими губами прошепотіла:

– Не знаю. Але я боюся... Коли згадую той погляд, у мене починають тремтіти ноги...

– Марі, я тобі назвав чотири правила. Головне з них – нікого не бійся. Я з тобою і якось упораюсь із тим удавом. Нехай він буде і нарком. Але думаю, що тобі варто просто забути про нього. Можливо, наступного разу ти його побачиш років через п'ять на трибуні Мавзолею.

– Добре. Хай так і буде, – Марія зрозуміла, що своїми страхами «дістала» чоловіка. Перевела розмову на іншу тему. – Слухай, Ніколя, оці зірки, вони наче завеликі й замасивні для башт. Невже архітектор не відчував цих диспропорцій – дружина художника, вона звикла мати власну думку щодо будь-якого мистецького витвору.

– Ти теж помітила? І мені здається, що завеликі. Але проєкт, без сумніву, погоджено десь нагорі. Швидше за все, дуже високо. Так, що вище не буває. І думка архітектора навряд чи когось цікавила. Одним словом – соцреалізм! Утім, май на увазі, про цей несмак говорити в СРСР так само небезпечно, як і про різні чутки щодо наркома у пенсне.

Микола Гущенко не знав, що збільшити зірки до такої величини наказав особисто Сталін, проте легко здогадався про це. Він обійняв дружину за плечі. Її обличчя у відблисках рубінового світла мало дивний рожевий відтінок. Вони ще пам'ятали старі зірки на баштах, що їх установили в 35-му

замість двоголових орлів. За два роки їхнє коштовне каміння і золото втратило свій блиск, і до 20-ї річниці Жовтневої революції на баштах з'явилися зірки з рубінового скла. Гущенко добре знав архітекторів, які займалися заміною зірок, чув про серйозні проблеми, які ті архітектори вирішили. Кожне неправильне рішення могло коштувати їм голови. Міцність конструкції нових зірок була розрахована на пориви ураганного вітру. Найпотужнішого вітру, який було зафіксовано на земній кулі. Потужність ламп забезпечувала гарну видимість зірок у нічний і денний час. Треба було добитися того, щоб зірки світилися вночі досить яскраво, а вдень зберігали рубіново-червоний колір. Друге завдання було особливо складним, тому що червоне скло, освітлене ззовні, а не на провіт, видається чорним. Щоб вирішити цю проблему, зірки було покрито молочним склом. Воно добре розсіювало світло ламп і водночас відбивало денне світло, що пом'якшувало чорноту рубінового скла.

З репродуктора на стовпі линуло:

Солнечным и самым светлым краем
Стала вся Советская земля.
Сталинским обильным урожаем
Ширятся колхозные поля!

– Ти розумієш, несвобода – своєрідна плата за суспільство рівних можливостей, за те, що у кожного є шматок хліба. Але я прошу тебе, Маріє, ніяких подібних розмов зі сто-

ронніми, навіть близькими знайомими, ніяких відповідей на провокаційні запитання. Запам'ятай – у країні все чудово! Все, що «не так», помічають тільки ті, хто бачив інше життя. Або жив іншим життям. Такі під особливою підозрою. Під ковпаком. Ми з тобою бачили інше життя. Ми – під підозрою. Так що мовчи.

– Чому ти мені говориш про це саме зараз? Через того в пенсне?

– Ні. Він тут ні до чого. Я говорив про це тобі вже багато разів. Просто ти не сприймала це серйозно.

* * *

У художника Миколи Гуценка були всі підстави закликати дружину до обережності, тому що він мав біографію, з якою, взагалі-то, жити в Радянській Росії не рекомендувалося. Він прожив майже 17 років за кордоном, причому останні 12 – у буржуазній Франції, яка разом з Англією в 1940 році була найбільш потенційним супротивником СРСР.

Гуценко частенько шокував товаришів по мистецькому цеху і самого товариша Герасимова своїм буржуазним виглядом – гетрами, твідовим піджаком і традиційною французькою книгою в бічній кишені. Позаочі його називали Французом і дивувалися, як йому вдалося повернутися до СРСР і навіть отримати кімнату в московській комуналці на вулиці Біговій.

У художніх колах його вважали ледь не представником буржуазного мистецтва – зокрема, підозрювали у прихильності до імпресіонізму і, страшно навіть подумати – фовізму. Фовісти¹ бруднили полотно стихійними емоціями і гіпертрофованими кольорами!

Імпресіоністи та фовісти, непмани від мистецтва і вороги соцреалізму, як відомо, не бажали об'єктивно відображати реальність, натомість прагнули вплинути на відчуття глядача.

А в СРСР впливати на радянського громадянина могла лише одна ідеологічна сила – Комуністична партія.

Із такими біографічними даними і шлейфом заборонених «ізмів» художник Гущенко вже давно повинен був писати огризком олівця пейзажі табірної життя на Колімі. І майже всі радянські митці були впевнені, що рано чи пізно так і станеться.

Микола Гущенко з дружиною поверталися до тролейбусної зупинки, не зронивши й слова. Сіли на лавку. Нарешті Гущенко тихо і повільно почав говорити:

– Я говорю це через того в пенсне, через мої контакти з німцями, через можливу поїздку в Берлін! Досі я був для них просто художником. А тепер знову повертаюся до того, ким я був за кордоном. Ти розумієш?...

Про це вони практично ніколи не говорили. Принаймні вдома. Принаймні після того, як виявилось, що завдяки тех-

---

¹ Від фр. fauve – дикий.

ніці навіть удома їх можуть чути за багато кілометрів. І навіть записувати голоси на спеціальний магнітний дріт.

Із 17 років, проведених Гущенком поза межами СРСР, 12 він був шпигуном-нелегалом і працівником ІНО НКВС – іноземного відділу НКВС. Через Гущенка в СРСР потрапили креслення близько двох сотень вузлів французької й англійської військової техніки. Утім, останнє не обов'язково мало врятувати його від арешту. Сотні працівників ІНО НКВС були відкликані в 1937–1939 роках з-за кордону і розстріляні або назавжди зникли в колимських таборах.

Він знав, що мовчати на небезпечні теми недостатньо. Та не знав, що за останні чотири роки на нього настрочили кілька доносів. Найнебезпечніший – звинувачення у зв'язку з українськими націоналістами.

* * *

Цілком таємно.

*Начальникові ГУГБ НКВС СРСР комісарові
держбезпеки 2-го рангу т. Молчанову.*

У Київ приїжджав художник Гущенко, який конспіративно пов'язаний з учасниками української націоналістичної організації художників. Їхні контакти відбулись під прикриттям виставки картин, яку він організував. Удалося довідатися про те,

що націоналістичне підпілля через Гуценка підтримує зв'язок із закордонними українськими контрреволюційними групами у Франції і Німеччині, а також із троцькістами.

Вивчення контрреволюційних зв'язків Гуценка продовжуємо.

Капітан держбезпеки Рахліс.

* * *

Рахліс не знав про те, що робив Гуценко у Німеччині і Франції. Він випадково познайомився із Гуценком на виставці в Києві і вирішив, що, здавши цього «французика», зможе отримати швидке підвищення по службі. Але Гуценкові пощастило, у Конторі донос потрапив до шефа ІНО НКВС Фітіна, який, на відміну від Рахліса, знав, чим займався Гуценко у Франції. Він доповів Меркулову й особисто поручився за Гуценка. Після недовгих з'ясувань Рахліса було розстріляно як провокатора.

Але караючий меч відвели тимчасово, Гуценко це відчував. Після того, як кадрами ІНО почав займатися новий шеф НКВС Лаврентій Берія, загроза нависла над кожним із працівників.

– Миколо, я сподіваюся, хоч тут, на лавці, в темряві, на порожній вулиці ми можемо говорити вільно? – йому раптом у голосі Марії почулися розпачливі нотки. Він не бачив її

обличчя, але йому здалося, що вона ковтає сльози. Цього ще не вистачало.

– Так. Можна говорити вільно, але тихо, – він обійняв її за плечі, намагаючись таким чином погасити цей розпач.

Йому довелося досить довго чекати, поки Марія знову почала говорити.

– Mon cher, tu ne rougiras...

– Будь ласка. Російською.

– Любий, адже ти міг не ризикувати життям у Парижі, не їхати в Берлін, а малювати і жити тихим сімейним життям із дружиною і сином? – запитала вона вже спокійніше, мабуть, опанувавши себе.

– Я не знаю. Сам про це постійно думаю. Відтоді, як мене в 19-му мобілізували до денікінської армії – навряд. Все виходило якось саме собою. Я нічого не міг змінити. Наче сама доля вибирала для мене шлях. «Чому вона заговорила про це? Невже на неї аж так гнітюче вплинув погляд Берії?» – подумав Гущенко і продовжив: – Я ж багато разів розповідав тобі, як усе було...

– Але – без подробиць. Я зараз думаю, чи добре буде жити в цій країні нашому синові. І чи могли ми запобігти цьому. Розкажи мені про все. Не так, як розповідаєш звичайно, загальними фразами.

Початком епопеї поневіряння світом Миколи Гуценка можна було вважати кінець навчання у комерційному училищі в Юзівці. Все почалося з того, що його, студента учи-

лица, мобілізували до денікінської армії. Міг він уникнути цього? Навряд. Мобілізували сотні студентів. Відмова каралася розстрілом.

Тоді, навесні 1919-го, червоні вели важкі бої на Східному фронті. Денікін оголосив себе головнокомандувачем Півдня Росії і захопив Донбас.

– Я чудово пам'ятаю, як тікали червоні – безкінечні обози йшли через Юзівку – везли якийсь мотлох – грамофони, комоди, стільці, матраци. То тут, то там виникали бійки. Між їздівими. Хтось когось зачепив, хтось когось не пропустив уперед. Між червоноармійцями, п'яними, брудними, в обмотках і вигорілих будьонівках – за місце на підводі. Били вікна у крамницях, давали в зуби крамарю і тягнули на підводи, що кому подобалося, – почав він розповідь.

– Червоні не могли протистояти Денікіну? – запитала вона, зазирнувши йому в очі. Очі чоловіка блищали жовтим світлом вуличних ліхтарів.

– Це мені невідомо. Говорили, що у червоних повстав командарм якоїсь армії. Здається, атаман Григор'єв. І повернув зброю проти своїх. Фронт розпався. Казали, головним лозунгом атамана було «Ради без комуністів!», – Гущенко озирнувся – ні, їх ніхто не чув. Вони були на зупинці самі. А рубінові зорі сяяли над дахами, неначе свідчення того, як помилився атаман Григор'єв, коли виступив проти більшовиків. – Говорили, що в нього була величезна армія.

– Що з ним трапилося? – не вгавала Марія.

– Убили махновці. Трохи згодом. Тоді вони були союзниками червоних.

– Тебе забрали до Денікіна силою?

Гущенко промовчав. Він не мав однозначної відповіді. Стенув плечима.

– Ти пам'ятаєш, як це було? – продовжувала сипати запитаннями Марія.

– Дуже добре пам'ятаю. Нас забрали прямо із занять. Всіх підняли і повели до казарм. Видали форму. Мене мобілізували влітку 1919 року. Як зараз пам'ятаю, ми у сірих шинелях йдемо Юзівкою по Першій лінії. Перша лінія – це центральна вулиця, що перетинає все місто. Навколо купи сміття. Битого скла. Уламки меблів. Все, що залишилося після відступу червоних.

– Не уявляю тебе в шинелі, – зауважила Марія.

– Я й сам не уявляв. Йдемо. Командир полку кричить: «Полк, смир-р-р-на! Равнение напр-р-рава!» Тоді я вперше побачив Денікіна. Маленький чоловічок з розкішними вусами і стриженою борідкою, у величезній папасі, як влитий, скакав на гнідому жеребці. За ним мчала свита. Два десятки людей у дорогих шинелях із золотими погонами.

Зупинився. Крикнув: «Здр-р-равствуйте, молодцы!» – «Здра жла-м, Ваше Высок-ди-тство!» – горлаємо ми у відповідь.

– Ти стріляв у червоних? – в її голосі відчувався страх. Вона боялася ствердної відповіді.

– Ні, жодного разу, – після довгої паузи відповів він. – Я дуже мало був у війську. Перша кінна Будьонного вдарила нам у фланг. І перед новим роком – як зараз пам'ятаю, 31 грудня 19-го року – наш полк почав тікати. Ми відступали на захід.

Підійшов напівпорожній, мабуть, останній тролейбус. Вони увійшли, віддали кондуктору гроші й сіли на задньому сидінні, де ніхто їх не міг почути. Незважаючи на це, вона запитала французькою – прошепотіла у вухо:

– Et ce qui s'est passé ensuite? (І що було потім?) – прихилилася до його плеча і шепнула у вухо: – Dites-moi! (Розкажи!)

– Нічого цікавого не було, rien d'interessant, – він теж перейшов на французьку. – Втеча і втеча. Рештки денікінської армії пішли на південь. І тільки невелика частина – на захід. Ми йшли на захід. Пам'ятаю: їдуть підводи. Колеса скриплять. Здається, цей скрип відлунює вже у мозку. Годину йдеш. Потім хтось устає з підводи і ти можеш трохи посидіти. Більшість підвід зайняті пораненими. Всі прислухалися: чи не чути стрільби. Зі сходу могли щосекунди налетіти будьонівці й порубати всіх. У полон вони нікого не брали. Що робити з полоненими в кінній армії? Тож залишали за собою лише трупи. Стрільба ледь чутно починалася, потім стихала. Іноді долиняло «ура». Невідомо чие. Може, будьонівців, а може – денікінців.

Іноді над головами пролітала шалена куля. Такий звук...

важко передати. Різкий, високий – «піу». Всі пригинаються. Ніхто не хоче загинути від шальної кулі.

І досі, у вухах стоїть стогін поранених! Як зараз пам'ятаю: на сусідній підводі поранений кричить, б'ється в передсмертній агонії. Три кулі в животі. Наш візник увесь час повторює: «Та добийте ж його хто-небудь – нехай не мучиться». На що йому відповідають: «То йди сюди і сам добий». Ніхто не хоче брати гріх на душу. До ранку сердешний помер. Усі полегшено зітхають. Тіло швидко присипали снігом на узбіччі. Намалювали хрест. І знову скрип коліс і відступ, більше схожий на втечу.

– Це все жахливо! – вона похитала головою, притисла до щік долоні.

– І досі думаю, якби мене в той злополучний день не було на заняттях, мене б не мобілізували до Денікіна. А коли вже так сталося, що було робити – дезертирувати? – запитував він ніби сам у себе.

– Чому б і ні? – запитала вона.

– Міліція червоних могла б заарештувати мене за «пособництво білим», а якби повернувся – «за втечу з білими». «Все бежавшие с мест, в которых восстанавливается советская власть, объявляются врагами трудящихся и подлежат суду ревтрибунала». Нікого не цікавило, що ти студент, що тебе забрали силою. Розумієш?

Вона кивнула. Після кількох хвилин мовчання запитала:

– І що було далі?

– Ти впевнена, що хочеш знати всі ці пристрасті? У тебе і так сьогодні аж занадто песимістичний настрій.

Вона хвилину вагалася. Сказала:

– Так. Я хочу знати все.

– Йшли на захід. Кілька тижнів. Поранені на підводах під шаром снігу, накриті якимось дрантям. До них додалися застуджені й обморожені. Щоранку ховали тих, хто помер уночі. Удень помирало менше. Далі, коли живих залишилося зовсім мало, мертвих уже не ховали навіть під снігом. Просто скидали на узбіччя. Дехто тихо помирав уночі. Трупі на ранок примерзали до возів. Їх можна було вирубати лише сокирою. Хочеш слухати далі?

Вона похитала головою. Ні. Це вже було занадто. Знову виявилось, що вона не готова це чути. Нехай іншим разом.

Гущенко замовкає. Марія помічає, що його обличчя помітно зблідло, і більше не дістає його запитаннями, відчуває, що він десь далеко у спогадах. Вона зручно вмостилась. Сперлась на нього спиною і дивиться на темні московські провулки, що повільно пропливають повз вікна. Решту він розповість їй пізніше, іншим разом.

А Гущенка поглинули спогади. Обоз ішов три тижні. Нарешті – кордон. Польща. Табір для переміщених осіб. Він тримає в руках кайло і щосили б'є по величезному каменю. Каменоломні. Робота з ранку до ночі. Потім барак. Дерев'яні нари, прикриті дрантям. Суп із картопляного лушпиння.

За два місяці його валить з ніг тиф. Ліків немає. Він дивом

вижив. І вирішив – це Богом даний останній шанс. Треба тікати. Вночі зробив підкоп під колючим дротом. Далі поїзд, Берлін.

Він ночує на лавці у Тиргартен-парку, на березі Шпрее. Удень бродить містом. Іноді знаходить роботу за шматок хліба і тарілку супу. Він – людина другого сорту. Без громадянства, без документів. Поневіряння. Кілька років. Як промінь світла у темному царстві – навчання малярству. І раптом пропозиція його нового знайомого, секретаря радянської дипмісії Олександра Довженка, який теж бере уроки малярства. Громадянство в обмін на співпрацю. Добре, хай так. Тоді він ще міг легко відмовитися. Але не відмовився. Чому?

Не варто брехати самому собі. Треба сказати відверто. Він не хотів гинути від голоду або жебрати. Ради вирішили більшість його матеріальних проблем на найближчі півтора десяти років. Він отримав паспорт. І громадянство. Для себе, для Марії.

До смерті не забуде, як у Берліні спав у картонній коробці у напіврозваленому будинку, як тягав у магазині важелезні ящики за кілька марок. Таке не забувається.

Потім у Парижі Ради купили йому ательє на вулиці Волонтерів. Чи тоді він ще міг відмовитися? Мабуть, міг. Що б із ним зробили? Тоді, швидше за все, нічого. Але він мав би забути про комфорт, про Марію і перебратися жити у Вулик.

Так званий Вулик на Монпарнасі був відомий кожному, хто цікавився життям паризької мистецької богеми. У цьо-

му вбогому будинку, позбавленому елементарних санітарних зручностей, жили, працювали, пили й кохалися напівголодні молоді люди. Крихітна кімната у Вулику обходилася всього у 5 франків на місяць. Тут жили переважно невизнані художники і письменники, а також жінки легкої поведінки.

А він мав свою квартиру і власне ательє. Ради надали йому можливість жити пристойно. Але примусили робити ледь не найбруднішу і найризикованішу роботу. «Червоний граф» Ігнат'єв домовлявся про купівлю креслень французької секретної техніки. А він зазвичай робив те, що вартувало 25 років в'язниці для людини, яка не має дипломатичного імунітету – передавав гроші й отримував креслення. Ательє художника чи не найкраще для цього місце. Щодня купа відвідувачів. Щодня господар спілкується з десятком найрізноманітніших людей – отримує гроші, передає картини.

І тоді, у 36-му році, після десяти років нелегальної роботи, він уже був упевнений, що за ним прийдуть, якщо не сьогодні, то завтра. Треба було тікати – терміново виїхати до СРСР. Через зв'язківців він просив у резидента «чоботи». Що на шпигунському жаргоні означає фальшиві документи для втечі. Резидент обіцяв. Але з дня на день відкладав і видачу «чобіт», і від'їзд.

Тоді він дуже хотів виїхати до Москви. Так було краще і для Марії, і для Шурика. Хоча Шурика тоді ще не було. Але, мабуть, краще б йому було народитися у Франції. А може, і стати громадянином Франції. Чому краще? Франція у

стані війни з Німеччиною. Невідомо, як усе повернеться. Усе ж краще жити в бідному, але мирному СРСР, ніж у багатій Франції, яка воює.

Але головне – він просто не міг залишитися. Він був упевнений, що його ось-ось заарештують.

Так усе й було.

Він подивився на Марію і посміхнувся їй. Вона посміхнулася йому. Він поцілував її у м'які губи. Вона прихилилася до його плеча: ось воно, щастя!

«Я міг відмовитися, – сказав його погляд. – Але тоді, можливо, не було б ні тебе, ні Шурика». – «Ти все зробив правильно, любий, – відповів її погляд. – Хоча вийти заміж за шпигуна – було безумством».

Ось і все. Вона більше не нервувалася. І не боялася. Нікого. Навіть того страшного наркома в пенсне, схожого на жабу. Він зник з її свідомості. Його витіснив її Гущенко.

Тролейбус зупинився на вулиці Біговій. Вони вийшли і під руку повільно пішли до будинку, до своєї крихітної кімнати у комунальній квартирі.

Розділ 15

Берія любив жінок. Були часи, коли він купував жінок за гроші. Тепер, коли він керує Конторою, у нього було багато грошей. Скільки завгодно. Але саме тепер він міг мати будь-яку жінку абсолютно безкоштовно. Жодна не могла опиратися всесильному наркому внутрішніх (та ще й яких внутрішніх!) справ. Звісно, у Москві було чимало жінок, що й самі кидали в бік наркома закохані погляди, але такі цікавили його значно менше. Йому подобалося долати опір.

Скільки у нього було жінок, він і сам не знав. Може, 300, може, 400 або 500? Якось він прочитав, що у Тамерлана була 1000 наложниць. Він і був як Тамерлан! Він, як Тамерлан, прийшов з Азії. Йому подобалося підкорювати слов'янок – з ними він почувався завойовником. Грузинки – зовсім інша справа. Грузинки його не надихали. Досить йому дружини грузинки!

Для Лаврентія Берії табу становили лише кілька жінок, на яких поклав око вождь усіх часів і народів Йосип Сталін.

Амурні справи Берії залагоджував один із його найближчих помічників – старший майор держбезпеки Саркісов: високий, худорлявий чоловік з неприємним вилицюватим обличчям, в гімнастерці захисного кольору з трьома емалевими прямокутниками в петлицях.

Старший майор Саркісов вірив у комунізм і товариша

Берію. І старший майор Саркісов міг зробити дещо з того, що не міг зробити сам товариш Берія. Так, старший майор Саркісов міг підрахувати жінок товариша Берії. Усіх їх він заносив у спеціальний записник. Записничок мав близько ста сторінок. На кожній сторінці було 24 рядки. На інформацію про кожну жінку він відводив один рядок. Адреса, телефон, іноді додаткові помітки. Раптом товариш Берія захоче якусь із колишніх, він знає, що досить лише назвати ім'я і прізвище. Ось такий чарівний записник! Нині приблизно третина записника була списана (деякі сторінки були заповнені на чверть. Деякі на третину). Значить, він уже завів до товариша Берії близько 700 жінок! Крім того, що старший майор держбезпеки Саркісов возив жінок до товариша Берії, він возив жінок і чоловіків у «турму». Він уже говорив, як товариш Берія. Не у «тюрму», а у «турму». Так звучить ефектніше і страшніше.

Сьогодні, коли товариш Берія ледь помітно кивнув йому на дружину того художника, він зрозумів натяк і записав її дані у свій записник. Гущенко Марія Давидівна. Далі з'явиться адреса і, можливо, якісь особисті примітки, що стосуються лише її.

Але спочатку дружина художника пройде стандартну процедуру, через яку пропускаються всі дами, які сподобалися Лаврентію Павловичу.

Про таких він, Саркісов, мав дізнатися все. Чия дружина чи коханка. Де працює, де живе, кого має з родичів. Коли

приходить додому, коли йде з дому. З ким спілкується. Важливо не натрапити на дружину якогось дипломата чи жінку, що має зв'язки з іноземними диппредставництвами. А ще важливо не натрапити на жінку Хазяїна. Але їх не так багато...

Якщо Лаврентій Павлович укаже старшому майору Саркісову на якусь жінку, він мав зібрати всю наявну інформацію про об'єкт інтересу. І потім, якщо треба, доставити жінку в особняк Берії на розі Качалова і Садово-Триумфальної... Або на конспіративну квартиру в фешенебельному будинку на Кутузовському проспекті.

Іноді Лаврентій Павлович вимагав жінку, яка сподобалася, відразу. Без попередньої рекогносціровки – скажімо, та сподобалася на вулиці. Тоді старший майор виконував усі процедурні питання після «контакту». Ризик нарватися на вулиці на жінку, що влаштує міжнародний скандал, був мінімальний. Утім, він зазвичай представлявся і вимагав назватися. І жертва, зачувши магічне слово НКВС, відразу виклала про себе все.

І ось ще один рядок заповнено. Дружина художника Гуценка. Не обов'язково Лаврентій Павлович згадає про неї швидко. Але може згадати й завтра. Хоча завтра навряд чи. Нині він захоплений секретаркою Олександра Герасимова.

Наприкінці робочого дня старший майор Саркісов сидів у машині біля секретаріату Спілки московських художників і чатував на секретарку товариша Герасимова Лілю Гофман.

Лілія Гофман після закінчення університету два роки викладала у школі німецьку мову і літературу. Увесь педколектив вважав, що з неї вийде гарна викладачка. Розумна, начитана і, нарешті, гарна. Але не так сталося, як гадалося. Якось на виставці вона підійшла взяти автограф у відомого художника Герасимова і висловила захоплення його картиною «Виступ Й. В. Сталіна на XVI з'їзді партії».

Безпосередність, обличчя, як у ляльки, високі груди, довге русяве волосся і стрункі ніжки так запали живому класику соцреалізму в душу, що він запропонував Лілії працювати у нього секретаркою. Зарплата була удвічі вищою за вчительську, а роботи було значно менше, і вона з радістю погодилася. Так і померла, ледь народившись, в особі Лілії Гофман викладачка німецької мови і літератури.

Саркісов уже дізнався, що Лілія Гофман походить із донбаських німців з містечка Міллерове, має лише стареньку маму, не має покровителів. Тож вирішив з нею особливо не церемонитися.

Саркісов чекав, коли Герасимов піде. Герасимов пішов близько 16-ї. Рівно о 16-й годині 10 хвилин Саркісов підійшов до секретарки Лілії Гофман і попросив слідувати за ним. Навіщо? Дуже просто – її для короткої розмови запрошує товариш Берія.

Він любив під час такого запрошення дивитися в очі жертві. Ловити момент, коли в її очах з'являється страх. Чого боятися? Їх же везли не в «турму», тим більше не на роз-

стріл. За умови вдалого розвитку подій вони могли навіть розраховувати на вдячність наркома. На гарну посаду, квартиру, якийсь подарунок. Коли нарком запрошував жінку на кілька побачень, Саркісов у своєму блокнотику починав заповнювати графу «особливі примітки»: улюблені квіти, розмір одягу, яка подобається косметика. Раптом нарком захоче зробити символічний подарунок.

Саркісов іноді навіть заздрив цим жінкам. Покрутила задницею – і може отримати якщо не все, то принаймні дуже багато. А тут доводиться з ранку до ночі крутитися, як вуж на сковороді, аби тільки нарком був задоволений. А подяка? Та будь-яка коханка Берії (з постійних, звичайно) може отримати більше за нього! Але, як кажуть, кожному своє.

Зараз він спостерігав, як в очах Лілі Гофман наростає страх. Коли вона, навіть нічого не запитавши, приречено пішла до машини, він зрозумів, що проблем із цією особою не буде. Її волю було паралізовано однією згадкою імені наркома Лаврентія Берії.

Його машина проїхала по Садовому кільцю, повернула на Качалова. Зупинилася біля височеного зеленого паркану, за яким майже ховався будинок. Він вийшов, стукнув у браму. Повз нього, опустивши очі, не пройшов – майже пробіг перехожий. Саркісов провів його важким поглядом – перехожий явно не здогадується, хто тут господар. А то перейшов би на інший бік. Крізь віконечко визирнув охоронець у синьому форменому кашкеті.

Високі металеві ворота розчинилися, пропускаючи автомобіль у двір.

Старший майор Саркісов провів Лілію коридорами, заштовхнув у якусь кімнату і зник. У другі двері відразу ввійшов Берія. Був у розстебнутому френчі й захисного кольору галіфе. Сів на диван, розкинувши руки. На губах грала посмішка, пенсне хижо виблискувало. Сказав майже беземоційно:

– Підійди.

Тремтячи всім тілом, вона наблизилася. Він простягнув руку до її обличчя, вона спробувала відхилитися, але він уже встиг зняти з неї окуляри.

– Одягаєш на себе чорт зна що! У цих окулярах ти схожа на бібліотекарку з провінційного містечка. Щоб я більше не бачив цих окулярів! І цих сірих костюмів. Купи собі гарну сукню! Така розкішна жінка не повинна ховати себе під такою похмурою тканиною.

Він притягнув її до себе, стиснув руками сідниці. Вона інстинктивно вперлася йому в груди руками. Сказала тремтячим голосом:

– Як ви можете так... поводитися! Ви ж народний комісар!

Він не відповів, обійняв її за талію і повалив на диван. Упився в губи поцілунком. Вона спробувала пручатися:

– Ви ж культурна людина! Облиште мене!

І тоді він із силою вдарив її долонею по щоці.

– Культурна людина? Роздягайся!

Вона закрила обличчя руками, але він ударив її ще раз.

Тепер по другій щощі.

– Роздягайся!

Вона повільно почала роздягатися, та він нетерпляче сам зірвав з неї одяг.

Не роздягаючись, навалився на неї. Вона спробувала стиснути ноги, та він, тримаючи за волосся, ударив її головою об дерев'яну спинку дивана, біль заповонив її свідомість. І Ліля здалася.

Не пам'ятала, коли він зник. Увійшла якась жінка і провела її в душ. Коли вона одягнулася і вийшла, все ще перебуваючи у прострації, до кімнати зайшов Саркісов. Він майже силоміць узяв її за лікоть і повів до машини. У машині на задньому сидінні лежав букет із семи розкішних червоних троянд. Саркісов сів поруч із водієм, повернувся, тицьнув їх Лілії в руки.

За півгодини зупинив автомобіль і висадив її біля будинку, де Лілія знімала кімнату, хоча вона й не сказала йому адресу. Коли Лілія увійшла до себе, годинник показував сьому вечора. Пройшло менше трьох годин після того, як вона вийшла з роботи.

Наступного дня працівник НКВС приніс їй ящик, схожий на той, в яких пошта доставляє посилки. У ящику було дві дорогі сукні й набір французької косметики.

Розділ 16

Газета «Комуніст», 24 березня 1940 року

«Конверти з навантаженням». На надруковану під таким заголовком замітку у номері від 15 березня 1940 року начальник обласного відділення зв'язку повідомив, що факти примусового продажу разом із конвертами брошур і журналів підтвердилися. На винного накладено стягнення».

* * *

24 березня 1940 року, 5 год. 30 хв Москва

Микола Гущенко проснувся раптово. Від того, що за стіною, у кімнаті його сусіда – робітника з «Ленінської кузні» Семена Васильовича Гвоздикова загорланив гучномовець:

Вставай, проклятьем заклея́нный,
Весь мир голодных и рабов!
Кипит наш разум возмущённый
И в смертный бой вести готов.

Хор виспівував «Ітернаціонал» – гімн СРСР. Пів на шосту. Подумав: вставай, «проклятьем заклея́нный». Клятий Гвоздиков. Йому й на думку не спадає, що його гучномовець комусь може діяти на нерви!

Згадав свій нічний сон. Уночі Гущенкові снилося, що він у горах зустрів Сезанна. Сезанн – високий, кременний, лисий чоловік із чорною бородою. У зім'ятому костюмі-трійці, з палітрою в руках. Стоячи на вузькій доріжці, яка зміїлася вниз по схилу, він писав пейзаж. Стрункі тополі на фоні гірського схилу, порослого польовими квітами. Коли він побачив чоловіка з палітрою, серце його стрепенулося. Він ні на мить не сумнівався, що то Сезанн і що він його, Гущенко, добре знає.

– Привіт, Ніколя! – вигукнув Сезанн, махнувши йому рукою з пензлем, наче старому знайомому.

– Привіт, Полю. Що то за гора в тумані. Де це ми? – Гущенко наче й не був здивований, що зустрів тут Сезанна.

– Це узгір'я Лове. Ми в містечку Ексі, неподалік Парижа, – пояснив художник.

– Ага. І ти з'явився, бо хочеш повчити мене, як жити?

– Ні, навіщо? По-перше, це ти завітав до мене, а не я до тебе. А по-друге, я просто хочу тебе підтримати. Порадою. Знаю, що ти вже котрий день не береш пензля в руки.

– А ти? – відповів питанням на зауваження Гущенко.

– За життя я працював щодня. І в вихідні, і в свята. Із шостої до одинадцятої ранку. Далі обідав і працював до вечора. А потім відразу лягав спати. Зранку все знову. Працюю, обідаю, працюю, сплю. День за днем. І так багато років. Мистецтво вимагає самозречення, – він говорив і робив мазки. Один за одним. Швидкі, сильні мазки яскравими фарбами, що ніби виблискували у розсіяному світлі.

– Але ж ти ще за життя зажив популярності і встиг добряче покористуватися плодами своєї праці, – зауважив Гущенко, стоячи поряд і зазираючи Сезанну через плече.

– Ні, це не так. Мене стали помічати, коли мені вже виповнилося шістдесят. А до того я гірко бідував. Шістдесят років я працював, ні на що не сподіваючись! Місяцями не продаючи жодної роботи, – Сезанн облишив малювати. Повернувся до Гущенка і подивився йому в очі. Його зіниці па-

лали, як дві вуглини.

Погляд пропікав Гущенка наскрізь. Він опустил очі. Ці зіниці-вуглини злякали його.

– Я так не зможу. У мене дружина і син Шурик. Я їх дуже люблю, – ледь чутно пробурмотів Гущенко. Однак був упевнений, що Сезанн його добре чує. – Я не хочу, щоб вони злидарювали, і тому йду на компроміси. Я справді займаюся якимось лайном замість того, щоб служити високому мистецтву.

– Це слабкість, Миколо. – Сезанн відвернувся і знову почав наносити сильні мазки. – Їхнє життя – то лише мить. Невже ти не розумієш, що життя людини – лише мить в історії? А ти залишишся у пам'яті мільйонів і значить – будеш жити вічно! Якщо не виявишся слабаком... Скажу тобі більше. Саме через твою слабкість їм загрожує небезпека. Більш того – тобі теж загрожує небезпека!

– Від кого виходить ця небезпека, Полю? – серце Гущенка шалено закалатало.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.